RALPH FOX

GINGIS-HAN

GENGHIS-KHAN
by
RALPH FOX
Albatross Verlag G.m.b.H.,
Hamburg, 1938

Traducere de:
I. COMŞA

Bucureşti, 1958

DESPRE RALPH FOX

„Opera și viața lui Ralph Fox stau și azi ca o pildă nobilă și plină de sugestii pentru toți luptătorii pentru pace, democrație și socialism".

R. POMERANTZEVA[1]

În epopeea internațională a luptei contemporane contra fascismului, atunci cînd se va scrie istoria acestei lupte, se va acorda un loc de frunte și scriitorului englez Ralph Fox. Născut în 1900 la capătul *epocii victoriene din Anglia, în atmosfera calmă* a burgheziei britanice care domina încă piața mondială și se aventurase în războiul de jaf contra burilor din Africa, Ralph Fox era menit vieții burgheze pe care i-o oferea familia sa bogată trimițîndu-l să urmeze cursurile universității din Oxford. Ca student trăiește în atmosfera frămîntată a Angliei de după primul război mondial, cu șomaj și criză economică acută. Asistă la întărirea mișcării muncitorești și a partidului laburist, la nașterea partidului comunist din Marea Britanie.

În aceste împrejurări o mare influență asupra formării convingerilor lui Ralph Fox a avut-o mai ales călătoria sa în Rusia în 1920. Influențat de cele ce a văzut în Rusia, își începe colaborarea la revista de stînga „Plebs" și în 1925 devine membru al Partidului comunist din Marea Britanie. Paralel cu activitatea sa publicistică de ziarist și critic literar, Ralph Fox devine și un activist de partid. În acest

---

[1] *R. Pomerantzeva,* „Ralph Fox" în Soviet Literature nr. 1 (1952), p. 182.

..n el își publică impresiile sale din Asia Centrală, despre care pomenește in primele pagini ale cărții de față. Lucrarea care cuprinde aceste impresii a apărut sub numele de „People of the Steppes".

Evoluția lui Ralph Fox spre comunism se poate înțelege ca o urmare a contactului pe care l-a avut cu inceputurile de realizare a socialismului, in prima sa vizită în U.R.S.S. In această privință romanul său „Storming Heaven" (Asaltul cerului) scris in 1928 este o mărturie a acestei evoluții, el opune reprezentanților burgheziei engleze omul de tip nou care se năștea în Rusia și lupta pentru transformarea vieții. Tînărul John din roman este însuși autorul care admiră și înțelege uriașele transformări din U.R.S.S. și care este puternic influențat în concepția și activitatea sa de aceste realizări.

In calitate de activist în presa comunistă, Ralph Fox scrie articole combative împotriva ideologiei laburiste precum și împotriva concepțiilor politico-ideologice ale claselor exploatatoare. Cel mai cunoscut articol este cel scris în 1927 sub titlul „Răspuns d-lui Lasky", care se află în culegerea „In apărarea comunismului".

Activitatea critico-literară a lui Fox desfășurată în articole publicate în presa comunistă engleză între 1920—1930, ajunge la o sinteză în lucrarea „The Novel and the people" (romanul și poporul), în care ocupîndu-se de romanul realist în țările din Occident, vede ca o cauză a decăderii acestui gen criza societății burgheze. El pune astfel pentru prima oară în Anglia problema principiilor estetice marxiste. În același timp Fox ridică și problema responsabilității scriitorului față de societatea în care trăiește.

Și mai clar și-a exprimat Fox părerile despre locul artistului în viață în celebrul său articol despre Henry Barbusse apărut în august 1935. Pentru Fox, Bar-

busse e un exemplu de „erou al timpurilor noastre", de cetățean și scriitor inseparabil de destinele poporului.

Fox nu se mărginește a fi numai un estetician pașnic, pășește în arenă și luptă pentru ideile sale estetice. Este semnificativă cuvîntarea ținută de Fox la Mitingul comemorativ din iunie 1936 pentru Maxim Gorki, cind Fox ia poziție contra acelora care susțineau că valoarea operei marelui scriitor rus a fost diminuată de amestecul politicii în opera sa.

Consecvent cu ideile sale, Fox a trăit în contemporaneitate și a căutat să explice maselor lucrurile ce se petreceau pe plan politic sub ochii săi. Pentru orientarea sa e foarte important faptul că în anul 1930 Fox vine pentru a doua oară în U.R.S.S. și de astă dată studiază la Institutul Marx-Engels din Moscova, *desăvîrșindu-se în problemele marxismului și ale* științei politice, dar mai ales în istoria mișcării revoluționare din Rusia și China.

După 1930 opera lui Ralph Fox este legată de orizonturile pe care i le-au deschis studiile de la Moscova. Astfel, în 1933 publică „Biografia lui Lenin", „Politica colonială a imperiului britanic", în 1934 „Lupta de clasă în Britania în epoca imperialismului" (două volume 1932—1934), în 1935 „Comunismul și civilizația în dezvoltare", în 1936 „Gingis-Han" și în lucrarea apărută în 1937 „Portugal now", demască regimul fascist din Portugalia care aproviziona cu arme pe fasciștii spanioli.

Lucrarea „Gingis-Han" pe care o editează în traducere Editura Științifică este o monografie istorică despre lumea mongolă. Autorul cunoscînd bine limba rusă s-a putut folosi pentru documentare cît și pentru orientarea metodologică de cele mai bune lucrări privitoare la lumea mongolă scrise de savantul rus V. V. Barthold și de istoricul sovietic B. I. Vladimirțov. Fără să fie operă savantă, lucrarea lui Fox despre Gingis-Han este așa cum el insuși o carac-

terizează, „singura lucrare din limba engleză care se întemeiază pe cercetarea izvoarelor originale".

Autorul explică naşterea imperiului lui Gingis-Han ca pe o necesitate izvorîtă din situaţia societăţii mongole de la finele secolului XII şi începutul secolului XIII. *În adevăr, în vremea aceea, apariţia claselor în societatea nomadă a cerut, ca în toate societăţile ajunse la această treaptă de dezvoltare, să se treacă spre o autoritate care să apere clasa exploatatorilor de răscoalele exploataţilor. Astfel apare în societatea mongolă, după înfrîngerea căpeteniilor de triburi, o uniune a triburilor sub conducerea lui Gingis-Han, ceea ce înseamnă apariţia statului feudal timpuriu.*

Arătînd toate acestea Ralph Fox se lasă însă furat de admiraţia pentru personalitatea lui Gingis-Han. El merge pînă la a atribui genialitate acestui personaj simplu şi totuşi complex, pozitiv şi în acelaşi timp negativ, cuceritor crud care a semănat pustiirea şi focul pe unde şi-a dus, ori şi-a trimis oştile.

Printr-o vădită exagerare Ralph Fox ajunge să considere cucerirea Asiei centrale de către mongoli drept una dintre cele mai însemnate răscruci din istoria lumii (pag. 132). La fel de exagerată este şi afirmaţia după care: „cavaleria acestei proaspete puteri feudale a întemeiat pentru prima oară o adevărată piaţă mondială" (pag. 23).

În realitate, încă nu existau şi nici nu puteau exista condiţii pentru apariţia şi existenţa unei pieţe mondiale, care apare cu mult mai tîrziu.

Inconsecvenţele şi unele exagerări citate nu pot însă răpi lucrării lui Ralph Fox calităţile ei reale, de interesantă monografie istorică a lumii mongole şi a lui Gingis-Han.

În carte se face puternic simțită personalitatea lui Fox, marxist și comunist convins care a murit cu arma în mînă în brigăzile internaționale care au luptat contra fascismului în Spania. De acolo de la Albacete, unde forțele republicane pregăteau atacul contra Madridului Ralph Fox scria prietenilor săi în Anglia:

„Victorie, înseamnă sfîrșitul fascismului pretutindeni, mai devreme sau mai tîrziu, și foarte probabil mai devreme. ...Astfel că oricît de grea și istovitoare ar fi munca noastră noi simțim că ea înseamnă ceva, că este istorie și că trebuie să fie deplină".

Ralph Fox consecvent cu ideile sale nu a putut să rămînă „surd la zgomotul războiului" ce amenința lumea și plin de avînt tineresc și tovărășesc, cu conștiința că luptînd în Spania împotriva fascismului spaniol luptă în același timp și pentru libertatea Angliei, s-a înscris în noiembrie 1936 în Brigăzile internaționale care luptău acolo. În calitate de comisar politic al batalionului anglo-irlandez, Ralph Fox moare în ianuarie 1937 în bătălia de la Lopera.

În cartea lui Luigi Longo „Brigăzile internaționale în Spania", autorul relatează în următoarele cuvinte moartea lui Ralph Fox:

„Nu se știe nimic despre Ralph Fox, scriitor englez, comisar adjunct al Brigăzii a 14-a. Trebuie să zacă pe undeva pe colina care a văzut atîtea acte de vitejie și de eroism ale companiei engleze. Compania hotărăște să ia numele tovarășului dispărut. Corpul lui Ralph Fox mort pentru libertatea Spaniei întocmai ca al marelui Byron mort pentru libertatea Greciei nu poate fi găsit. Este căutat printre măslini și tufișurile terenului atît de aspru disputat, dar în zadar. La Comandamentul brigăzii sînt aduse actele personale ale lui Ralph Fox, dar

aducătorul nu-și aduce aminte unde le-a găsit. Astfel scriitorul, marele idealist, eroul libertății va zace anonim, împreună cu frații săi muncitori din Paris și din Londra, sub măslinii din Lopera pe care eroismul și sacrificiul lor comun în numele libertății i-au făcut celebri"[1].

M. KANDEL

---

[1] *Luigi Longo*, Brigăzile internaționale în Spania, pag. 174

PREFAŢA

Dacă piedicile pe care le întîmpină scrierea unei cărţi ca cea de faţă sînt evidente, nu înseamnă că ele pot fi mai uşor ocolite. Insuşi numele lui Gingis-Han trezeşte asociaţii atît de romantice, încît cu greu te poţi împotrivi seducţiei lor şi primejdiei de a scrie o simplă povestire pitorească. Pe de altă parte, faptul că nu există încă o lucrare accesibilă cititorului obişnuit, sau chiar specialistului menită să-l aşeze pe Gingis-Han în locul care i se cuvine în istorie, te ispiteşte să-ţi asumi sarcina de a găsi o soluţie care să împace dorinţa de popularizare cu o exactitate ştiinţifică indispensabilă, evitînd în acelaşi timp ariditatea unui studiu savant şi tendinţa de vulgarizare, născută din cunoaşterea superficială a subiectului. În ce măsură am izbutit să trec peste aceste primejdii va hotărî cititorul, de acord cu specialistul.

Dacă aş şti cel puţin că am izbutit să înfăţişez în chip convingător una din cele mai uimitoare şi mai uitate pagini din trecutul sîngeros al lumii şi să arăt că ea poate avea o anumită semnificaţie pentru cei de astăzi, ameninţaţi de alte măceluri, mai grozave decît cele săvîrşite odinioară de huni sau de mongoli, aş fi mulţumit că strădania mea de a scrie această carte nu a fost zadarnică.

Mulţi dintre cărturarii de astăzi, copleşiţi de distrugerea — care ni se pare atît de absurdă — a vieţilor omeneşti şi a comorilor culturale din zilele noastre, s-au întors către umbrele întunecate din copilăria istoriei omenirii, cum ar fi Atila şi Gingis-Han, pe care îi aleg ca simbol elocvent al propriului lor pesimism. Tot astfel, mulţi dintre susţinătorii mi-

liturismului şi dintre partizanii războiului au găsit în aceste figuri justificarea propriei lor vieţi, închinate „în chip dezinteresat" nimicirii vieţii altora.

Nu am nimic comun nici cu unii, nici cu ceilalţi. Am căutat să înfăţişez omul şi epoca lui, aşa cum au fost, fiind convins că realitatea lasă totdeauna să se vadă cauzele ei tainice şi că viaţa nu se poate nega singură. Acest „privilegiu" aparţine numai oamenilor a căror viaţă proprie a încetat să mai aibă vreun sens, nu însă şi omenirii în ansamblul ei şi în desfăşurarea ei istorică. Pe scurt, mă tem că cei cărora le place sîngele şi cei care îşi urăsc propria lor speţă vor fi la fel de nemulţumiţi de acest Gingis-han real, pe care sper că-l vor găsi în cartea de faţă.

Intr-adevăr, după primele pagini dispare însuşi numele lui Gingis-han şi în locul lui apare mongolul Temugin, care, cînd a izbutit să-şi unească poporul într-o singură naţiune, a dobîndit titlul imperial de Cingis-han. Aceasta este altă dificultate, pentru că cititorul cunoaşte numele Gingis, dar Cingis nu are nici o semnificaţie pentru el. Ei bine, să-l lase deoparte pe Gingis, care nu e decît o legendă, şi să-l înlocuiască cu realitatea istorică a lui Temugin, Cingis-hanul mongolilor.

Cu excepţia strălucitului studiu Viaţa lui Cingis-han *de profesorul Vladimirţov, a cărui traducere în limba engleză a fost publicată în anul 1930, cartea de faţă este singura lucrare din limba engleză care se întemeiază pe cercetarea izvoarelor originale. Îmi dau totuşi foarte bine seama de deficienţele mele din acest punct de vedere. In afară de cîteva noţiuni elementare de limba turcă, nu ştiu nici o limbă orientală şi m-am folosit în mod exclusiv de traduceri. Cel puţin două lucrări importante, care n-au fost traduse în limbile europene, mi-au rămas necunoscute, cu excepţia tablelor de materii.*

Datorită operei unor specialişti în istoria Asiei centrale, ca profesorul Pelliot şi academicienii ruşi Barthold şi Vladimirţov, această deficienţă nu este

totuşi chiar atît de gravă. Într-adevăr, opera savanţilor citaţi a limpezit atît de bine problemele şi a analizat cu atîta de multă grijă izvoarele, încît a izbutit să înlăture greutăţile care se ridicau în faţa istoricilor din secolul trecut.

Izvoarele principale pe care le-am folosit sînt Istoria persană a lui Raşid ed-Din, în traducerea rusă a lui Berezin, şi Istoria secretă mongolă, tradusă din limba chineză de călugărul rus Palladius. La acestea trebuie să adăugăm istoriile chineze asupra lui Cingis, prelucrate de defunctul R. K. Douglas, Cronica arabă a lui Ibn el-Athir, Istoria persană a lui Djuzdjani (Naşiri) şi însemnările lui Mohamed En-Nesawi, scrise sub forma de biografie a stăpînului său sultanul Djelal ed-Din. Această ultimă lucrare mi s-a părut deosebit de preţioasă prin impresiile personale ale autorului, care a luat parte în mod activ la rezistenţa împotriva mongolilor. Însemnările de călătorie ale călugărului taoist Cian-ciuen în ediţia lui Arthur Waley mi-au fost, de asemenea, de un folos nepreţuit.

Pe traducerea în limba germană a Istoriei mongole de Sanan Secen nu se poate pune nici un temei şi de aceea am folosit-o în foarte mică măsură. În sfîrşit, marile colecţii de memorii ale călătorilor medievali în China, editate de Yule şi Cordier şi operele lui Marco Polo, editate tot sub îngrijirea lor, sînt dintre lucrările cele mai importante pe care le-am folosit.

Dintre izvoarele indirecte, cu mult cele mai preţioase sînt cele două cărţi ale lui Vladimirţov, cel mai mare dintre specialiştii moderni în istoria mongolilor, clasica lucrare a lui Barthold, intitulată Turkestan, şi opera mai veche a istoricului olandez d'Ohsson.

Sînt dator să menţionez cu recunoştinţă în special lucrarea Structura socială a mongolilor de defunctul profesor Vladimirţov. Această operă postumă nu mi-a ajuns în mînă decît după ce îmi sfîrşisem cercetările. Concluziile la care ajunsesem erau aproape

identice cu cele ale lui Vladimirțov, care se întemeiau însă pe-atîtea cunoștințe savante, încît au dat o formă mai bună și mai multă autoritate intuițiilor mele aproximative de profan.

În sfîrșit, țin să mulțumesc în mod sincer lui E. Denison Ross, directorul Școlii de studii orientale, pentru ajutorul permanent și sfaturile pe care mi le-a dat la tot pasul.

Autorul.

PARTEA ÎNTÎI

MONGOLII ȘI LUMEA LOR

I. PRELUDIUL RĂSĂRITULUI ȘI APUSULUI

Sînt treisprezece ani de cînd un tînăr englez — tremurînd în haina lui de piele, avînd fața galbenă, din cauza frigurilor, ca praful de loess și ca mormanele de nisip înghețate din jurul său — stătea lîngă șinele singurei căi ferate care străbate delta Jaxartesului, de la marea Aral, în drumul spre văile adînci și cîmpiile mănoase ale țării turcilor uzbeci. El privea cu încordare cum de-a lungul șinei se mișca ceva, care nu era trenul. Trenurile stîrneau și ele curiozitate, căci veneau foarte rar și aduceau totdeauna știri. Dar de data asta, șinele reci, șerpuitoare — care se pierdeau între dealurile galbene și sterpe, cu contururi nete, tăiate parcă în mucava — trezeau mirarea, pentru că de-a lungul lor venea un om.

În această parte a lumii, oamenii nu merg pe jos, ci călăresc pe cai ori pe cămile. Cine este prea sărac pentru așa ceva se strecoară pe furiș în vreun tren, ba chiar, cu treisprezece ani în urmă, se urca de-a dreptul în tren, pentru că nimeni nu-i cerea socoteală. Cu atît mai ciudat era deci omul acesta, care, poticnindu-se printre traverse se apropia pe jos de locul unde stătea tînărul și apoi, cu capul în pămînt, fără să-și ridice o clipă privirea, trecu, tot poticnindu-se, mai departe.

Infățișarea lui era dintre acelea care se uită greu. Deși termometrul coborîse mult sub zero grade, omul nu avea cojoc, iar pielea lui brună se întrezărea printre zdrențe. Fața-i lată, de tip mongol, cu barba rară, era acoperită de zgîrieturi, iar ochii îi erau înroșiți de soare, arși, bolnavi. O căciulă străveche îi apăra creștetul și urechile. Cel care o purta n-avea nimic, nici cal, nici nevastă, nici cort, nimic altceva decît o scînteie de viață care-l împingea să-și miște instinctiv — cu sîrguința specific nomadă — picioarele scurte și strîmbe. Se putea vedea la el o răbdare încordată, dar ar fi fost prea mult să se spună că suferă. Da, mai presus de orice, el știa să rabde. In această stepă pustie și înghețată, în care nimic nu creștea; de unde corturile dispăruseră o dată cu migrațiunea de toamnă și în care nu mai rămăseseră decît cîteva colibe de lut lîngă fluviu și lac, el era în stare să trăiască încă, cu toate că nu mai putea nici să vadă, nici să simtă, nici să înțeleagă, ci doar să se miște.

Tînărul care-l privea trecînd își petrecuse întreaga vară printre cazacii kirghizi, dar nimic din viața lor ciudată nu-l impresionase așa mult ca vederea acestui singur om. Timp de treisprezece ani imaginea lui — așa cum îl văzuse, poticnindu-se printre traverse — avea să-i bîntuie conștiința, pînă cînd, în cele din urmă, l-a făcut să scrie cartea de față. Omul era cazac, din neamul turcilor, și cele ce urmează sînt povestea creșterii imperiului mongol. Turcii și mongolii au fost cîndva o singură rasă, și mintea tînărului englez — poate din pricina propriei sale ignoranțe, poate din pricina cine știe cărei amintiri, moștenită prin tradiție și împărtășită de toți europenii — s-a simțit îndemnată să se gîndească mai degrabă la imperiul lui Temugin-Cingis, căruia astăzi îi spunem Gingis-han, decît la mai vechiul imperiu nomad al turcilor, sau la marile civilizații sedentare din Asia centrală. De altfel, primii călători din Europa care au străbătut acele stepe — și întîlnirea cu omul care

mergea pociņindu-se s-a petrecut pe unul din cele mai mari dintre vechile drumuri negustorești — se îndreptau spre curțile marilor hani ai Tartariei de Sus, fii și nepoți ai lui Cingis.

Cine a fost Cingis și cum a izbutit să cucerească cu călăreții lui atît de mult din întinsul lumii? Cărțile obișnuite de istorie și chiar lucrările specialiștilor nu dau un răspuns mulțumitor acestor întrebări. Chiar pentru ei a rămas o taină. Mongolii, asemenea omului de pe șina ferată, au venit de nicăieri, au stat o clipă și s-au dus. Procesul a fost descris în culori vii și, uneori, mărețe. Puține pagini de istorie pot fi mai romantice ca, de pildă, acelea ale cărții lui Léon Cahun... Dar nimeni n-a izbutit să înfățișeze cauzele acestei mari revoluții din istoria omenirii în așa fel încît să potolească curiozitatea cititorului. Unii au atribuit-o geniului unui om, dar cum s-a putut desprinde un asemenea om dintr-un asemenea întuneric n-au fost în stare s-o spună. Alții au căutat explicația în presupusa simplitate și libertate a vieții nomade biruitoare față de alte popoare, mai cultivate, dar mai decăzute.

Nu este în întreaga istorie a lumii un episod mai obscur și mai fascinant. Un popor mic și necunoscut, a cărui primă apariție importantă, consemnată de istorie, datează de-abia din mijlocul secolului al doisprezecelea, cînd este pomenit ca luînd parte la războaiele de triburi de pe granița de nord a Chinei, cucerește în vreo cincizeci de ani aproape întreaga Asie și trimite corpuri expediționare în Europa. Însuși numele de „mongol", numele unui șef legendar, n-a fost extins pentru întreaga națiune decît după ce Cingis, marele ei conducător, a făcut-o să întemeieze un imperiu.

In țara aspră de la răsărit de lacul Baikal, unui aventurier nomad i se naște un fiu. Tatăl moare otrăvit de dușmani, cînd băiatul e încă un copil cu totul lipsit de apărare. Ignorant, analfabet, de-abia în stare să vîneze și să ucidă cît îi trebuie ca să trăiască

el, mama și frații lui, o adevărată ispită pentru orice dușman puternic într-o vreme în care toți îi erau dușmani, Temugin duce o viață neștiută și plină de primejdii pînă la vîrsta bărbăției. Pentru el, floarea vîrstei este întesată de înfrîngeri și crude umilințe; deabia la maturitate izbutește să-și cîștige un loc sigur printre triburile vecine și numai la cincizeci de ani își poate urma chemarea de cuceritor.

Și cu toate astea, la timpul potrivit s-a arătat a fi căpetenia unei armate nemaiîntîlnite în lumea acelei vremi, ca organizare, ca disciplină și ca putere de mișcare decisivă și rapidă. Acești nomazi sălbatici au dat dovadă de atîta pricepere în a întrebuința tehnica, în a se supune sfaturilor înțelepte, încît și-au rușinat dușmanii. Cît despre Temugin-Cingis, el apare ca unul din cele mai mari genii militare și politice ale tuturor timpurilor, știind să stăpînească și să plănuiască cuceriri care cer o putere de organizare, o pricepere militară, o judecată înțeleaptă și o tărie de voință, pe care puțini oameni le-au întrunit vreodată.

Mișcarea pe care au provocat-o în istoria lumii armatele lui a avut urmări îndepărtate. Cuceririle mongolilor reprezintă poate una din cele mai mari cotituri ale istoriei; soarta Europei și a Asiei a fost poate atunci hotărîtă pentru multe din veacurile următoare. Chiar dacă le privim în fugă, efectele apar nemăsurate. O dinastie mongolă a fost înscăunată pentru întreaga Chină, mongolii au ajuns să stăpînească Asia centrală, Persia, stepele rusești, iar prinții și urmașii lor au trecut peste marele lanț de munți care străjuiește India. Au zguduit întreaga Europă răsăriteană. Ce alt popor, așa de puțin ca număr și așa de sărac ca resurse, a mai făcut vreodată atît de mult?

Dar silnicia, faptele de arme, cuceririle și distrugerile, care par să fie trăsăturile cele mai de seamă ale moștenirii mongole, nu înseamnă nimic prin ele însele. Cei care cred în puterea mistică a acțiunii în sine s-au simțit totdeauna ispitiți să se închine în fața imaginii lui Gingis-han, ca în fața întruchipării cre-

dinţei lor. Dimpotrivă, cei care urăsc războiul ca atare, n-au văzut în fenomenul mongol decît piramidele de ţeste şi mocirla puturoasă de trupuri putrezite, descrise de istoricul persan Djuzdjani. Dar războaiele nu trebuiesc confundate cu istoria, căci prefacerile violente nu intervin în treburile oamenilor decît cînd toate condiţiile necesare pentru aceste prefaceri s-au copt.

Cu toate acestea, urmărind povestea mongolilor şi a căpeteniilor lor, cercetătorul lucid din zilele noastre nu se poate mulţumi cu explicaţiile gînditorilor din evul mediu, care vedeau într-însa o pedeapsă trimisă de dumnezeu deopotrivă pentru păcatele islamului şi ale creştinătăţii; el nu poate îmbrăţişa nici părerea mai nouă, după care întregul fenomen trebuie privit ca o puternică izbucnire naturală, îngrozitoare şi spontană, ca năprasnicele furtuni care se dezlănţuie spre sfîrşitul verii în pustiul Gobi.

Nu numai că există o raţiune pentru care Cingis a întemeiat imperiul mongol şi armata cu care a bîntuit Asia, raţiune născută de-a dreptul din viaţa socială şi din istoria mongolilor înşişi, dar cercetarea acesteia şi analiza vieţii de atunci ne dau icoana adevărată a omului şi a vremii sale mai bine decît orice legende sau poveşti. Mai mult decît atît, prin aşezarea cuceririlor mongole în locul ce li se cuvine în istoria lumii, căpătăm o perspectivă preţioasă asupra relaţiilor reale dintre Răsărit şi Apus, multe din vechile nelămuriri se limpezesc şi chiar istoria propriilor noastre timpuri ne apare mai uşor de înţeles.

Regiunea din jurul lacului Baikal a fost întotdeauna un leagăn de popoare. De aici, pe la începutul erei noastre, hunii au pornit marea lor migraţiune către apus, năvălind în Europa în secolul IV şi lăsînd în urma lor, cînd valul s-a potolit, sămînţa unor popoare noi. În secolul VI, marile regate ale turcilor au ţîşnit din acelaşi izvor îmbelşugat din jurul Baikalului, din ţinutul dintre rîurile Orkhon şi Selenga, iar imperiul lor de la apus a primit pe trimişii împă-

ratului Justinian[1]. Turcii au fost ultimul mare val care s-a revărsat peste Asia înainte de mongoli, dar hunii, turcii și mongolii au reprezentat numai punctele culminante ale unui proces în continuă mișcare în Asia răsăriteană și centrală. În China, una după alta, oștirile nomade au măturat întăriturile regatului de mijloc, întemeind dinastii sau cîștigînd prăzi bogate și ranguri înalte. Persia și țările din Asia centrală ale califatului au fost supuse acelorași primejdii. Lupta dintre deșert și pămîntul mănos constituie caracteristica centrală a istoriei asiatice.

Care este taina unei asemenea lupte fără cruțare purtată de la începuturile civilizației asiatice și pînă în epoca decăderii acesteia? Explicația că ea s-ar datora condițiilor de climă, uscării treptate a solului și așa mai departe, nu poate mulțumi pe nimeni. Chiar cînd popoare întregi începeau să se miște, ele nu erau atît de numeroase încît să fie nevoite să străbată continente întregi pentru a găsi locuri de pășune. De curînd, migrațiunile anuale ale mongolilor au fost cercetate cu grijă și însemnate pe hărți; cea mai întinsă în ciclul anual este cu mult sub 300 de kilometri, media fiind cam de 150 de kilometri. Străbaterea întinderilor nemăsurate, în căutarea pășunilor, este nu numai obositoare, ci și împotriva tuturor tradițiilor nomade, cu atît mai mult, cu cît nici nu este necesară pentru hrănirea turmelor.

Taina e alta și constă în felul lor de viață și orînduire socială. Hunii, turcii, mongolii erau popoare de păstori, dar ar fi cu totul greșit să se creadă că ei trăiau sau ar fi putut să trăiască numai din produsele economiei lor pastorale. În realitate aveau nevoie de multe lucruri pe care numai orășenii și agricultorii le puteau da, cum ar fi obiectele de metal și armele de tot felul, îmbrăcămintea, covoarele, broderiile, uneltele casnice, chiar grîul, pentru că nu e de loc sigur că nu cunoșteau pîinea. Fără îndoială că acelea dintre triburile turco-mongole care se găseau în

apropierea ţinuturilor unde se semăna grîu ştiau ce e pîinea.

La rîndul lor, mongolii trimiteau oraşelor din Asia centrală şi China multe mărfuri de preţ, şi anume, cai, oi, carne, lînă, blănuri şi uneori sclavi. Citim că anumite triburi îşi aduceau produsele pe malurile Sirului, în timpul nopţii, şi le lăsau acolo ca să fie luate de orăşeni, reîntorcîndu-se în seara următoare ca să ia ceea ce lăsaseră în schimb aceştia *. De-a lungul întregii graniţe chineze existau tîrguri regulate în vederea negoţului cu nomazii.

Nevoia aceasta de schimb i-a silit pe nomazi să păstreze un contact neîntrerupt cu oraşele. Şi cum ei erau îngrozitor de săraci, iar viaţa lor era aspră şi nesigură, nimic nu i-a împiedicat să facă schimburi unilaterale, ori de cîte ori aveau prilejul. Dacă le stătea în putinţă să jefuiască, jefuiau. Dacă nevoile lor erau prea mari ca să fie potolite prin jaf, dacă propria lor orînduire socială începuse să se dezvolte într-atît încît izbutea să-i strîngă la un loc în ceva care s-ar fi putut asemăna cu un popor, porneau la război.

Despre huni ştim puţine lucruri, dar despre turci putem spune că depăşiseră starea pe păstori sălbatici. Cu toate că îşi păstrau încă societatea patriarhală, organizată în clanuri, ei cunoşteau începuturile orînduirii feudale, regii lor fiind mai mult decît nişte şefi de triburi, aveau sub jurisdicţia lor triburi vasale şi îşi însuşiseră, în ultimele zile ale puterii lor, o scriere care a lăsat monumente izolate în marii monoliţi din ţinutul rîului Orkhon, pe care şi-au povestit istoria poporului lor. Trimişii lui Justinian l-au găsit pe regele turc trăind într-o atmosferă de pompă strălucitoare, înconjurat de numeroase dovezi de hu-

* O relatare interesantă asupra supravieţuirii acestei forme primitive de schimb în timpurile noastre a apărut în articolul intitulat: *Manciuria de nord-vest şi renul tunguz*, de E. J. Lindgreen, „Geographical Journal", iunie 1930.

zur. Dorința nomazilor de a menține legături comerciale cu Bizanțul, puternica lor autoritate asupra treburilor politice din Asia dovedesc că ei nu erau niște simpli sălbatici, așa cum sîntem înclinați să credem.

Nomazii se găseau în necontenit conflict cu regiunile civilizate din marginea marilor stepe ale Asiei de sus, pentru că felul lor de viață le impunea această formă de schimb. Contactul cu civilizația le era necesar, de vreme ce izbutiseră să depășească starea de sălbăticie, și acest contact nu putea fi decît violent.

Se mai făceau simțite și alte forțe, care lucrau însă dinăuntrul țărilor civilizate. Orice perioadă de anarhie și decădere socială în China întrerupea negoțul obișnuit și provoca atacurile nomazilor. Pe de altă parte, ori de cîte ori China, unită era guvernată de conducători puternici, aceștia — simțind nevoia să-și asigure controlul drumurilor de comerț spre apus — erau îndemnați să năpădească în stepă, silind pe locuitorii din corturi să-și schimbe pășunile și să se mute spre apus, în căutarea unor condiții mai bune de viață. Ceea ce i-a împins pe huni înspre apus a fost, înainte de toate, politica, încununată de succes, a Marelui Zid. Creșterea puterii turcești s-a produs tocmai în perioada de anarhie care a precedat ascensiunea marii dinastii Tan în China. Mongolii și-au clădit imperiul într-o vreme cînd feudalismul chinez — împărțit între dinastia nordică Kin și cea sudică, națională, Sun — era în plină decădere.

Așadar, este greșit să se cerceteze istoria popoarelor nomade din Asia răsăriteană deosebit de istoria Chinei. Amîndouă se integrează în același proces istoric specific, se leagă între ele din punct de vedere economic și politic, se influențează necontenit una pe cealaltă, din punct de vedere social și cultural.

Istoricul nu poate trece cu vederea nici urmele adînci pe care le-au lăsat în istoria lumii aceste invazii nomade. Se poate spune cu precădere despre mongoli că, după ce au făcut o revoluție în propria lor țară, au pregătit drumul pentru un lung lanț de

revoluții în Asia și Europa. Cavaleria acestei proaspete puteri feudale a întemeiat, pentru prima oară în istorie, o adevărată piață mondială, realizare de care feudalismul răsăritean în plină descompunere n-a putut să profite (și vinovați au fost mongolii și politica lor de devastare), dar care a dat aripi în apus unei noi civilizații, care, pînă la urmă, avea să cucerească și să pustiască Asia mai îngrozitor decît chiar oștirile lui Cingis.

Călăreții lui Cingis nu erau altceva decît niște cuceritori aprigi și necruțători. Puțin le păsa de lucrurile de preț pe care le prădau sau le distrugeau. Totuși ei au silit Apusul și Răsăritul să se cunoască pentru întîia oară de la moartea lui Alexandru cel Mare. Trezirea mongolilor a adus din China în Europa multe cunoștințe noi, ca tiparul și navigația, ca să nu pomenim decît două din cuceririle care au revoluționat tehnica. Marco Polo și familia lui n-au fost decît cei dintîi din nesfîrșitul șir de negustori și misionari care au călătorit pe uscat spre China.

In timp ce Asia dormea mai departe într-o pitorească murdărie medievală, în Europa se năștea civilizația capitalistă modernă, cu marea ei tehnică industrială. Și asta era în mare măsură tot opera mongolilor, care au dat Europei prilejul să se îmbogățească pe socoteala Răsăritului, răpind Asiei ultima ei speranță de a porni cu puteri egale în această luptă pentru o nouă civilizație.

Timpul aduce însă cu sine mari schimbări. Astăzi, în văile rîurilor prin care se scurge lacul Baikal și în stepele Asiei orientale, se simte din nou o activitate febrilă. Centrale de forță și furnale înalte se ridică în bătrînul leagăn al popoarelor turco-mongole. Un guvern mongol, național, își întinde puterile peste ținuturile lui Temugin-Cingis. Acesta este însă un guvern al *araților*, păstori mongoli și oameni simpli, pe care, odinioară, Cingis, împreună cu bandele lui de cavaleri aventurieri, i-a disprețuit și impilat atît de greu. Furnale înalte, fabrici de produse chi-

mice, centrale de forță se ridică de-a lungul graniței cu Uniunea Sovietică, ale cărei popoare au fost atît de crunt lovite de mongoli în secolul XIII. Astăzi, însă, în școlile și universitățile din U.R.S.S. învață mulți tineri mongoli, un cavalerist de origine mongolă comandă o armată sovietică în Asia centrală, aviatori mongoli zboară deasupra stepelor și colinelor împădurite ale văilor rîurilor Onon, Kerulen și Selenga și peste marile întinderi ale pustiului Gobi, iar poeții mongoli scriu cîntece noi pentru poporul lor, în care numele lui Temugin-Cingis, întemeietorul și primul lor conducător, nu este uitat.

II. ASIA LUI TEMUGIN

Henri Cordier[2] istoric uscat și lipsit de perspectivă, scria în lucrarea sa despre dinastia Sun: „Istoria Chinei se repetă într-una. Un suveran slab, aplecat *spre plăceri sau prostit de superstiții* — uneori și una și alta — miniștri nepricepuți sau chiar de-a dreptul trădători, eunuci atotputernici. Întemeietorilor de dinastii — de obicei oameni de seamă, cu alese însușiri militare și care, în lupta pentru cea mai înaltă putere, par a fi sleit vigoarea întregului lor neam — le urmează prinți, pe care viciul îi slăbește repede și care nu au decît defectele înaintașilor ale căror virtuți au făcut fala familiei". Ceea ce este adevărat pentru China, nu e mai puțin adevărat pentru întreaga Asie din secolul care s-a scurs între anii 1150 și 1250.

Dacă privim ceva mai adînc decît Henri Cordier, tabloul este și mai trist. Curtea, eunucii, generalii și împărații nu sînt decît o restrînsă minoritate, deși o minoritate puternică. Pentru marea masă a poporului viața era cît se poate de nesigură și de grea. Țăranul și sclavul erau cei mai nefericiți, pentru că ființe omenești mai exploatate decît el nu puteau fi. Fatalismul țăranului oriental nu reprezintă de fapt altceva decît

indiferența deplină față de viață a omului care nu se mai așteaptă decît la ceva mai rău.

Feudalismul oriental nu deținea monopolul violenței și al brutalității. În literatura evului mediu european țăranul apare rar, dar cînd apare — ca în acea neuitată priveliște de sărăcie și nefericire în mijlocul veseliei și tînjelii din dragoste, pe care ne-o oferă povestea lui Aucassin și a Nicoletiei [3] — poziția lui nu e cu mult mai bună decît a fratelui său din orient. Ar fi tot atît de greșit să ne închipuim că Răsăritul și Apusul erau asemănătoare ca structură socială, precum ar fi dacă am identifica arta și literatura Chinei medievale cu cele ale Europei catolice.

Europa în secolul XII era încă viguroasă. Germenii descompunerii existau de atunci, dar trebuia să treacă încă mult timp pînă să-și producă efectul. Sub numeroase aspecte, Asia se afla cu secole întregi înaintea Europei și în același timp cu secole mai aproape de decăderea și osînda care au urmat. Statul asiatic, cu granițele lui *nesfîrșite*, cu căile lui *proaste de comunicație*, cu enormele necesități economice impuse de întreținerea marilor lucrări de irigație, era mult mai puțin statornic decît cel mai efemer dintre statele europene. Plusul de produse al țăranului și cel de muncă al sclavului erau stoarse din ce în ce mai mult, în vederea menținerii marelui aparat necesar pentru jaful dinăuntru și dinafară. De aceea, din timp în timp, în cursul istoriei, vom vedea că în Asia, întreaga bază economică a societății se prăbușea ; timp de generații ruina și foametea au fost unica istorie.

Comerțul dintre Răsărit și Apus s-a scurs încet pe marile drumuri tradiționale ale uscatului, prin Asia centrală spre Marea Neagră, prin Persia spre golful Persic, peste Marea Roșie spre Mediterană, sau prin Tabriz spre Armenia. Războaiele și cuceririle au întrerupt negoțul pe unul din aceste drumuri, timp de o generație, dar *nici* altfel nu exista vreun contact direct între negustorii din Europa și țările Asiei. Marile factorii din Siria și de la Marea Neagră erau lo-

curile de întîlnire dintre Răsărit și Apus. Nimeni nu trecea dincolo de ele dintr-o parte sau alta, decît în timp de război.

Arabii au fost cei dintîi care au desfășurat pe scară mare comerțul cu China. Negustori, călători, geografi și oameni de știință, autori ai primelor și celor mai bune dări de seamă asupra orientului din era noastră, acești nomazi de geniu au pătruns pretutindeni. La Canton, în orașele din Asia centrală și în interiorul Chinei, ei se îmbogățeau, intrînd în cele mai strînse legături cu negustorii din fiecare regiune unde pătrundeau. Cămătarul, mare negustor, a devenit figura cea mai importantă în viața Asiei, dînd sfaturi regilor și provocînd căderea imperiilor; împreună cu soldatul, el va fi unul din motivele cele mai însemnate ale prăbușirii civilizației asiatice. În istorisirea de față, aceea a ridicării fantastice a aventurierului mongol Temugin la conducerea întregii Asii, cămătarul va avea o parte importantă.

Și în Europa începuseră să se manifeste forțe noi. Henric II în Anglia, Frederic Barbarossa în imperiul romano-german dovediseră că se poate începe lupta *împotriva bisericii și că se pot schița contururile națiu*nilor și ale marilor state. Orașele și comunele Angliei, Franței, Germaniei și Italiei deveneau insule de negustori și meșteșugari, înfloritoare în mijlocul valurior furtunoase ridicate de războaie și de izbucnirile sîngeroase de ură ale veșnicelor răscoale țărănești. Cruciadele făceau să crească puterea orașelor, dînd prilej soldaților să se deprindă cu mijloace noi de luptă și slăbind dușmanul tradițional din Asia.

Asia era plină de cărți și învățătură. Școlile ei înalte, bibliotecile ei mari, uimitoarea artă budistă și cunoștințele istorice ale marilor scriitori persani și arabi, o așezau cu secole înaintea Europei. În anul în care Cingis și-a pornit oștirile spre granița Chinei, universitatea din Paris condamna traducerile latine din Aristotel și oprea cu desăvîrșire cunoașterea altora dintre cărțile lui. Pe întregul continent nu erau

decît trei universități, la Bologna, Paris și Oxford, și toate trei erau tinere.

La sfîrșitul secolului XII, China era în plină decădere politică și socială. Marii dinastii Tan îi urmase, în cursul secolului X, o lungă perioadă de luptă și confuzie, așa-zisa perioadă a celor cinci dinastii, după care, în cele din urmă, la mijlocul veacului, a fost înscăunată noua dinastie Sun, care avea să domnească pînă cînd, trei secole mai tîrziu, trebuia să fie sfărîmată și risipită de nepoții lui Cingis. Dinastia Tan a fost o dinastie plină de strălucire. In timpul domniei ei, China era cel mai mare imperiu din lume, iar civilizația chineză atingea culmi pe care nici o altă civilizație nu le-a mai depășit vreodată. Prețul a fost însă ruina întregii țări și cumplita sărăcie a poporului. Sfîrșitul dinastiei Tan a fost însoțit de o îngrozitoare răscoală țărănească care a bîntuit cu atîta cruzime întreaga țară, ucigînd pe comercianți și pe negustorii arabi și jefuind orașul Canton, încît, desperați, împărații au chemat pe călăreții turci ca să-i apere — de altfel fără folos — împotriva propriilor lor supuși.

Împărații din dinastia Sun nu au schimbat nimic. Sub administrația lor, țara a fost din ce în ce mai sleită, pînă cînd nici pămîntul n-a mai vrut să le dea țăranilor hrana zilnică. Seceta și dezastrul economic ajunseseră aproape o parte din viața Chinei. Faimoasele reforme ale lui Wan An-și din secolul XI au întîrziat puțin prăbușirea, dar Wan An-și era prea înțelept pentru contemporanii săi și nu era sprijinit de nici o mare forță socială; dimpotrivă, orice general sau funcționar își vedea situația amenințată de acest om politic care voia să dea pîine sărăcimii, chiar dacă trebuia ca bogații să-și mai restrîngă puțin huzurul. De la o vreme nici măcar granițele țării n-au mai putut fi apărate. Mai întîi turcii kitani au pustiit provinciile din nord, apoi și ei au trebuit să se plece în fața dinastiei tunguse Kin, dinastie zisă „de aur", strămoșii manciurilor: împărații din familia

Sun au stăpînit numai în partea de miazăzi a fluviului Yanțe. China care stătea în fața mongolilor era, așadar, o China împărțită, ale cărei două jumătăți uneltеau întotdeauna ca să capete ajutorul neastîmpăraților nomazi de la margine.

Drumurile de comerț care făceau legătura dintre China și Apus au fost la fel de tulburate și în cursul secolului XII. Kitanii, împinși din nordul Chinei de către kinii din Manciuria, sau giuceni, și-au ridicat un nou imperiu, în Asia centrală. Centrul lor era în ținuturile Uiguriei și în Turkestanul de răsărit, dar de acolo și-au întins într-o vreme cuceririle înspre apus pînă la Bukhara și Samarkand, cele două mari leagăne ale negoțului Asiei centrale și ale culturii islamice. Imperiul lor era cunoscut sub numele de Kara-Kitai, împărăția Chinei negre. Un alt regat, Hsi-Hsia, locuit de tanguții tibetani, numiți și Hsia, deținea intrarea în China pe vechiul drum al caravanelor din ținutul Lop-Nor. Regatul tangut a trăit și a înflorit din neînțelegerile chinezilor, fiind un loc de scăpare la îndemîna oricărui răsculat împotriva Chinei, vizuină sigură pentru soldații îndrăzneți și fugarii desperați, încurajînd pe ascuns nesfîrșitele mișcări țărănești.

Aceste două state, deși erau nesigure și slabe ca unele ce fuseseră întemeiate și se mențineau prin cuceriri militare, erau în același timp centre de cultură veche. Orașele lor întărite cu ziduri erau împodobite cu temple și biblioteci budiste, cu biserici nestoriene[4] și cu moschei mahomedane. Roșul și albastru, culori care au făcut gloria artei budiste, se îmbinau strălucitor, pe zidurile templelor sau pe pereții peșterilor sfinte. In formele pline de grații ale acestor picturi, trăsăturile subțiri ale iranienilor, urmași ai misionarilor maniheeni[5], draperiile și frumusețea sănătoasă a artei grecești — moștenire a marii campanii a lui Alexandru Macedon — se amestecau cu cel mai curat stil chinez. Nu încape îndoială că în vremea aceea, călugării înveșmîntați în roșu și preoții care slujeau

templele budiste pierduseră mult din moștenirea marii culturi care crease aceste picturi. Mulți dintre ei erau probabil neștiutori de carte, ca acei preoți cărora li s-a adresat înțeleptul Cian-ciuen. Pentru supușii lor mahomedani, acești cuceritori kara-kitani, ca și însoțitorii lor tanguți și uiguri, nu erau altceva decît niște idolatri ignoranți.

Și în Asia centrală și în Persia (Iran), secolul XII s-a dovedit a fi un secol de decădere politică și neliniște socială. Cuceritorii turcomani care întemeiaseră imperiul selgiukid — ce se întindea în vremea sa de glorie de la Marea Neagră pînă la Golful Persic, iar spre răsărit pînă la malurile rîului Oxus — nu i-au lăsat califului din Bagdad decît puterea de cap spiritual al islamului. În ceea ce-i privește, imitînd pe dușmanii lor creștini din Europa, ei au statornicit o mare putere laică, condusă de „sultanul islamului", titlu asemănător cu acela de împărat al Sfîntului Imperiu Roman.

Ar fi totuși greșit să ne închipuim că imperiul selgiukid sau orice alt stat asiatic erau niște monarhii centralizate. După vechile rînduieli de clan ale turcilor, fiecare membru al familiei domnitoare administra, aproape ca pe niște state independente, diferitele părți ale împărăției. Deși „sultanul islamului" era unul singur, sultani selgiukizi erau mulți. În cursul secolului XII, selgiukizii se văzură față în față cu un potrivnic norocos, ivit din Horezm, astăzi numită Kiva, ai cărei viceregi, șahii din Horezm, au cucerit mai întîi statele selgiukizilor din Asia centrală și, în cele din urmă, la începutul veacului XIII, au luat în stăpînire Iranul și Irakul. Cînd Cingis-han a ajuns la granițele sale, peste acest nou imperiu de apus domnea un oarecare Mohamed ben-Takaș, șah al Horezmului și sultan al islamului. Acesta, strîmt la minte, dar rapace, încrezut și ambițios, avea ochii ațintiți spre răsărit, către acele țări neliniștite care erau Kara-Kitai și Hsi-Hsia, urmărind să monopolizeze bogatul negoț care se făcea pe marele drum din Khorasan și, de

nici, prin bazinele rîurilor Ili și Tarim, către orașele harnice ale Chinei.

Pentru a înțelege caracterele specifice ale istoriei asiatice, cauzele instabilității ei politice, pricina adevărată a acelui pesimism oriental, căruia greșit i se spune fatalism și care și-a pus pecetea pe civilizația întregului continent, trebuie să trecem dincolo de simpla descriere a împărțirilor politice din perioada care ne interesează. Însăși ideea schimbului, sub formă de îmbogățire, a concentrării (în sensul chimic al cuvîntului) care reprezintă bazele felului apusean de a vedea viața, este străină și de neînțeles pentru asiatici. Termenii cu care operează mintea lor sînt reînnoirea, veșnica reîntoarcere la punctul de plecare, pentru ca ciclul vieții să poată reîncepe din nou.

Cînd călătorești, ca locuitor al insulelor din Marea Nordului, prin stepele și cîmpiile Asiei centrale, ești încolțit de cele mai ciudate și mai potrivnice emoții, pînă ce te obișnuiești cu marile depărtări. La început te simți copleșit de întinderea pămîntului, căci aici te afli într-una din cele mai continentale părți ale lumii. Marea devine un vis îndepărtat, la atîtea mii de mile distanță într-o direcție sau alta, căci te găsești la aceeași distanță de marile oceane, la fel de departe de Atlantic sau de Pacific. Și apoi cînd, înăbușit de praf și orbit de lucirea monotonă a pămîntului galben, de cerul limpede și de soarele arzător, ai uitat în sfîrșit de existența mării, dintr-o dată ai impresia că te afli pe țărmurile unui mare ocean. Și ți se pare că malul acela cafeniu cu străluciri de purpură, care se întinde în stînga ta, trebuie negreșit să fie scăldat la poale de valurile mării.

Lucrurile se pot de altfel explica. Centrul Asiei era în vremurile preistorice o vastă mare interioară. Rîpile, ale căror contururi nete îți trezesc atenția, conțin fosile marine în argila lor fărîmicioasă, nisipoasă. Istoria naturală a Asiei este istoria uscării, o uscare treptată a unor mari întinderi de pămînt, proces care

a lăsat pînă astăzi, în acest deşert continental, nefireştile lacuri sărate ale Caspicei şi Aralului.

Cauzele acestei uscări, care se *prelungeşte şi în* timpurile istorice, trebuie să fie căutate în puternicele lanţuri de munţi care taie Asia de la miazănoapte spre miazăzi, lanţurile îndepărtatului nord siberian, Altai, Tien-şan, Himalaia şi Hindu Kuş. Prefacerile acestor uriaşi acoperiţi de zăpadă, din epoca glacială, au schimbat faţa unei mari părţi a lumii. Procesul de secare al Asiei *a pus în* acelaşi timp şi o puternică pecete asupra felului de viaţă a populaţiei ei.

Două elemente ies în evidenţă: marile rîuri şi vastele întinderi ale stepei. În raport cu ele, omul a început în timpurile istorice să trăiască în chipuri diferite: în oaze, de-a lungul văilor rîurilor, el ducea o viaţă sedentară în oraşe şi sate, muncind pămîntul, ocupîndu-se cu agricultura sau cu meşteşugăritul; în stepă, viaţa lui era pastorală, nomadă. Acest conflict între două economii, aceea a deşertului şi aceea a culturii pămîntului, a fost trăsătura cea mai însemnată a istoriei asiatice, determinînd cursul ei specific. Din cauza lui, lupta dintre clase şi popoare a căpătat în Asia o altă formă şi o altă desfăşurare decît în Europa şi în Apus.

Pe măsură ce fiecare îşi dezvolta civilizaţia, cele două economii nu puteau să rămînă străine una faţă de cealaltă. Trebuiau să se întîlnească, să facă schimburi şi să se ciocnească. Modul de viaţă nomad nu poate fi considerat un mod de viaţă sălbatic. Cea mai veche civilizaţie din Asia de nord a fost nomadă şi cultura de stepă a Siberiei, adusă în China, a contribuit la construirea celei mai mari civilizaţii sedentare din Asia. Ştim astăzi că sciţii nomazi erau departe de a fi barbari şi că au dat mult tuturor popoarelor *sedentare cu care au venit în contact.*

Dar viaţa nomadă, nu putea să rămînă închisă şi autarhică. Era o viaţă săracă şi grea prin ea însăşi. Poeţilor chinezi le plăcea să-l compare pe călăreţul care, liber şi fericit, cutreieră nesfîrşitele cîmpii în-

verzile cu șoimul de vînătoare pe mînă, cu îmbuibarea și contradicțiile propriei lor vieți de curte. La începutul acestei cărți am așezat însă, cu bună știință o altă imagine, mai adevărată, aceea a nomadului înghețat, fără cal, zdrențăros și răbdător, singur în fața naturii neîndurătoare. Este un proverb turc: „stepa e mare și cerul departe", care rezumă viața adevărată a nomazilor.

Pustiurile Asiei sînt nisipoase și lipsite de apă, fierbinți vara și înghețate iarna. Cîmpiile sînt bătute de vînturi puternice, biciuite de furtuni, înghețate și ele iarna. În miezul verii, iarba este cafenie și uscată, fără folos pentru om sau animal. Căldurile durează foarte puțin, furtunile din august vestind o toamnă rece și cenușie, care începe din septembrie. Cîteodată vara se mai reîntoarce pentru scurtă vreme și e timpul cel mai frumos al anului, în care, încălzit de soare, aerul proaspăt este plăcut, tare, și înviorător. Cît privește iarna, cu gerurile ei năprasnice și cu viscolele cumplite împotriva cărora nu te poți apăra, ea nu este decît un chin pentru cei care trebuie s-o suporte.

Oamenii trăiesc alături de animalele lor, oi, vite, cai și, pe alocuri, cămile. Uneori animalele nu sînt la fel de rezistente ca oamenii, multe mor în pășunile de iarnă. Calul mongol, viguros și cu părul lung, este averea cea mai de preț a nomadului. Iapa îi dă laptele, *cumis*-ul, care este o băutură națională, lichid alburiu-albăstriu, iute și acru, înzestrat cu mari însușiri tonice și binevenit chiar și pentru europeanul cel mai mofturos, după o zi petrecută călare. Pe trăpașul său, nomadul poate călări zile întregi neobosit, stăpîn peste marile întinderi ale stepei. Etapele istoriei nomade sînt legate de cai, de inventarea frîului și apoi, mult mai tîrziu, a scărilor, care au dat luptătorului nomad putința de a-și mînui sulița ucigătoare și de a ținti sigur cu arcul din șea, făcîndu-l astfel cel mai priceput și mai temut călăreț din lume. Din îndemînarea lui de a lupta și a se mișca în ceată,

pe care i-au dat-o scările, s-a născut nevoia de căpetenii militare și, odată cu apariția acestor căpetenii, a început să se dezvolte feudalismul nomad, care a atins un punct culminant sub mongolul Cingis-han.

Închipuiți-vi-l, așadar, pe acest călăreț tipic al stepei, scurt, cu capul rotund, cu oase mari, viguros, cu orbitele așezate chiar deasupra pomeților ieșiți, cu ochii roșii de soare și praf, cu ținuta stîngace a omului care trăiește în șea, îmbrăcat într-o manta lungă de stofă cafenie, aspră, încinsă peste mijloc, cu mîneci largi și lungi, cu căciulă de blană de vulpe sau de postav alb brodat cu lînă roșie și albastră. La față e mai mult spîn, dar are totuși un fel de barbă; pe cap nu se rade și părul aspru și negru și-l leagă în două cozi. Dinții îi sînt albi strălucitori și ca tovarăș e destul de vesel și prietenos, deși se lasă pradă unor lungi tăceri triste.

Îi plac carnea de oaie, ospățurile grele și băuturile tari, dar, fiind sărac, nu și le poate îngădui decît rareori. La începutul verii, totuși, cînd termină cu ce-i mai greu în creșterea vitelor, cînd iepele îi dau lapte din belșug și iarba e încă proaspătă și verde, se duce la adunarea clanului, la lupte și la întreceri, unde se dau ospețe, se ucid cai și unde, pentru o clipă, află mulțumire și belșug.

A cutreiera stepa este o artă, ca navigația fără instrumente. Nomadul știe unde se află, în parte, din memorie, acea uimitoare memorie nomadă care înregistrează așezarea fiecărei pietre și care reține imaginea ținutului la fel ca o fotografie, în parte, noaptea, după stele, sau, alteori, după zborul cocorilor și al gîștelor sălbatice de-a curmezișul cerului albastru. Cerul este spiritul lui suprem, zeul lui. Dar vînturile, pietrele, rîurile, pădurile, au toate spiritele lor, mai ales rele. Șamanul, vraciul se poate înțelege cu ele și de aceea este, dacă nu stăpînul, cel puțin confidentul naturii. Viața este o luptă veșnică împotriva spiritelor și împotriva oamenilor. Propriul lui spirit este puternic și fără frică, așa cum viața îl

silește și pe el însuși să fie. Numai propriile sale suferințe îl mișcă. Cînd vorbește e poet, pentru că nu știe să scrie, iar poezia i se pare felul cel mai firesc de a-și spune gîndurile. Cîntă trecutul neamului său, pe marii hani ai hunilor și turcilor, bucuria bătăliilor, îndemînarea și plăcerile vînătorii, frumusețea femeilor lui liniștite, cu ochi negri și pielea strălucitoare. Vorba și cîntecul său sînt pline de imagini din viața stepei: păsări, fiare sălbatice, căruțele care-i duc corturile, caii și armele lui — și sînt singurele lucruri pe care le știe, pentru că imaginația, ca și viața, i se mărginește la ele.

Felul lui de viață în epoca pe care o descriem era mai aspru și societatea în care trăia mai democrată și mai puțin coruptă decît aceea a orașelor, iar însușirile lui militare cu mult mai dezvoltate decît cele ale popoarelor sedentare cu care se războia fără întrerupere. Ca rasă, nomadul din Asia centrală și răsăriteană se deosebea foarte puțin de orășean. In vremea noastră nu se mai păstrează nimic din adevărata rasă nomadă. Populația din Iran (Persia) s-a așezat pe pămînturile și în orașele ei, de peste o mie de ani. Popoarele turanice (turcii) s-au împărțit în două. Mulți au rămas la vechiul lor fel de viață și la tradițiile lor, dar o bună parte s-au stabilit — și chiar mongolii, la care ne gîndim ca la un popor cu adevărat nomad, aveau triburi întregi care duceau o viață sedentară lîngă marele zid chinezesc.

Orașele Asiei, crescute din tabere militare sau popasuri negustorești, ajunseseră cetăți mari și frumoase, de care se minuna lumea civilizată. Ulițele bazarelor lor pline cu prăvăliile meșteșugarilor de tot felul erau splendide, cu moscheiele și școlile acoperite cu olane, cu fîntînile, cu iazurile umbroase, frumoase, cu grădinile și livezile verzi. Oricum, viața socială a acestor state sedentare depindea în întregime de ciudatul dualism economic al continentului.

Orice schimbare în viața nomazilor producea efecte imediate în aceea a marilor state. Unificările vremel-

nice ale triburilor erau totdeauna urmate de invadarea țărilor locuite de popoarele sedentare, de cucerirea acestora și de instalarea unei noi dinastii nomade și a unei noi clase conducătoare feudale. Ceea ce rîvneau acești proaspeți conducători era jefuirea populației. Ca să-și întărească poziția, ei își organizau armate, uneori din triburi, alteori cu sclavi, fără participarea poporului. O dată cu propria lor asimilare de către cultura mai înaltă pe care o cuceriseră, a apărut degenerarea și decăderea lor, împreună cu aceea a armatelor lor, și în cele din urmă s-a produs cucerirea lor inevitabilă de către alți năvălitori proaspeți, din stepă.

Orașele bogate, căutînd uneori eliberarea de sub acest jug, deveneau republici libere conduse de oligarhii de negutători, ca în Italia. Asemenea orînduiri nu durau niciodată îndeajuns ca să asigure supremația negustorimii. Oligarhia, sau devenea tiranie, ca în Bukhara ori Samarkand, sau se închina, la timpul potrivit, în fața unui cuceritor nomad mai puternic. Națiuni și forțe naționale nu existau. Existau însă clase și între ele era o luptă crîncenă și nesfîrșită, o luptă care nu se putea niciodată termina prin îmbogățirea vieții, prin făurirea unei noi societăți, ci numai prin distrugere și reîncepere. Ibn Haldum, marele filozof arab, vrînd să descrie societatea asiatică s-a folosit de metafora unui poet, tot arab, care spunea că ea este „ca viermele de mătase care-și țese coconul ca să poată muri într-însul". Pesimismul născut din istorie a fost exprimat de un alt poet, și el arab: „Sfîrșitul este asijderi începutului, ca zorile și amurgul; una și aceeași minune".

Așa arăta, deci, Asia în vremea cînd s-a născut Temugin: era cu secole înaintea Europei în știință, artă, filozofie și literatură, în mărimea și măreția orașelor, în minunile bibliotecilor și școlilor ei înalte. În societatea ei, însă, nimic nu era așezat și statornic, poeții și filozofii nu puteau decît să plîngă frumusețea vremurilor de altădată, căutînd mîngîiere în

comuniunea mistică cu un spirit absolut, de dincolo de chinurile vieții. Era o societate unde frații se luptau între ei, în care sălbăticia, silnicia și asuprirea erau legi ale vieții. State și imperii s-au ridicat și s-au mistuit de pe fața nemărginitei stepe, fără ca numele lor să fi fost măcar cunoscut în Apus. Numai legenda bogățiilor fără sfîrșit ale Asiei a rămas statornică în închipuirea tinerelor popoare europene, așa încît, cînd un oarecare prințișor tătar a recunoscut erezia nestoriană, faima întîmplării s-a răspîndit pe la toate curțile Europei, iar scrisoarea — de altfel plăsmuită — a presbiterului Ioan* a deșteptat, prin istorisirea fabuloasă a bogățiilor acestui nomad neștiutor de carte și a strălucirii curții sale, la fel de fabuloasă, nu numai sentimente religioase, dar și o nestăvilită lăcomie.

III. ȚARA ȘI POPORUL

Baikalul este unul dintre cele mai frumoase lacuri din lume. Malurile lui înalte, încununate de păduri, adîncimile albastre în care se varsă sau din care izvorăsc rîuri repezi, negurile care-i acoperă întinderea apelor, aerul tare, dătător de puteri, singurătatea și liniștea dimprejur — totul a fost parcă anume făcut ca să fie leagănul care a purtat atîtea popoare de viteji. La răsărit de Baikal reîncepe stepa accidentată, apoi vin munții și șiruri noi de ape repezi, care, împreună, alcătuiesc izvoarele Amurului. Pe malurile unuia din aceste rîuri, Ononul, s-a născut Temugin-Cingis.

Dar dacă țărmurile Baikalului și țara dinspre răsărit sînt deluroase, împădurite și brăzdate de rîuri

---

* Personaj fabulos, socotit a fi stăpîn în evul mediu prin părțile extreme orientale ale Asiei, fiind în același timp rege și poet. Călătorii europeni au încercat să identifice personalitatea istorică ce a prilejuit formarea acestei legende. Astfel, Rubruquis (1253) presupune c-ar fi vorba de Kuciluk, regele naimanilor care apare în istorisirea de față. După o versiune mai nouă, el este primit ca rege al Etiopiei (N.R.).

și pîraie; ținutul din miazăzi este din ce în ce mai șes și mai uscat. În această parte, marginile Mongoliei propriu-zise sînt formate din cîmpii mari, verzi primăvara, cenușii-albastre vara, cenușii-cafenii iarna. Aici rîurile sînt mai rare, mai late și mai încete, și în văile lor nu cresc copaci, în afară de cîțiva ulmi bătrîni. Mai departe, spre miazăzi, începe pustiul Gobi, un deșert mare de praf și de argilă uscată, galbenă, prundoasă; ici și colo, întinderi de nisip și dune mișcătoare. Lacuri sînt multe, de obicei sărate, dar ca vegetație găsești numai tamarisc, tufa cămilei și mărăcini. Pustiul nu e cu totul plat, ci ros de vînturi, tăiat în forme fantastice, liniare, ca acele decoruri pe care le confecționau producătorii germani pentru filmele lor de fantezie macabră din primele zile ale cinematografului „artistic".

Mongolia și mongolii nu pot fi comparați din nici un punct de vedere cu cealaltă mare țară a altui popor nomad, Arabia. Condițiile climatice sînt mult mai variate, viața economică cu totul diferită. Arabul nu are aproape nimic altceva decît caii, oile și cămilele sale. Nomazii mongoli sau turci au sumedenie de vite, oi și capre. În vecinătatea țării lor se găsesc ținuturi bogate în apă și în pășuni, iar propriile lor pămînturi le oferă minerale și întinderi mari potrivite pentru agricultură. Din cînd în cînd, unul sau altul din aceste popoare turco-mongolice s-au stabilit de fapt acolo, și, deși existența lor a fost o luptă neîntreruptă cu frații lor nomazi, au izbutit pînă la urmă să înalțe civilizații bogate și strălucite. Iarna mongolă e lungă și aspră; vara scurtă, fierbinte și plină de furtuni.

Ca și arabii, mongolii au fost așezați de natură pe un mare drum de comerț, fapt care, înainte de orice, a jucat un rol hotărîtor în propria lor istorie și unul nu mai puțin însemnat în istoria altor popoare.

Întregul spațiu din mijlocul Asiei a fost locuit, din cele mai vechi timpuri, de popoare nomade, care trăiau în corturi rotunde de pîslă, mîncau carne și

beau lapte de iapă. La începutul erei noastre, națiunea unică, din care apoi s-au născut toate celelalte, se împărțise în trei ramuri mari: turcii, tungușii și mongolii, fiecare cu limba lor și cu propriile lor particularități de viață socială, dar păstrînd aceleași caractere etnice, același fel de organizare socială și același mod de viață. S-a emis părerea că originea acestei împărțiri s-ar găsi într-o diviziune primitivă a muncii. Este în orice caz sigur că tungușii au început prin a se manifesta ca pescari și vînători, locuind în marile ținuturi împădurite ale Siberiei răsăritene, că mongolii au devenit păstori nomazi de cai și oi și că turcii au început încă din timpurile cele mai vechi să prelucreze fierul, să lucreze pămîntul și să-și păstorească turmele.

Se poate ca din acest originar popor turco-mongol să nu fi supraviețuit în timpurile istorice decît o singură rămășiță mai însemnată, anume uigurii. Este sigur că dintre toți, uigurii au fost cei dintîi care au știut să prelucreze fierul și, poate, să lucreze pămîntul, fiind în general cei mai înaintați și mai înzestrați. Ei au jucat un rol de frunte în confederația turcă din secolele VI-VII și se prea poate ca tot ei să fi avut inspirația genială de a-și însuși alfabetul runic, în care au fost scrise primele monumente ale limbii turce pe marii monoliți care zac pe malurile rîurilor Orkhon și Selenga. Este sigur că, după ce imperiul lor a luat locul imperiului turc, în secolul VIII, ei au creat o mare civilizație și, cu ajutorul alfabetului soghdian, prima literatură turcă.

Atît de puternică era cultura uigură, încît cuceririle n-au putut-o distruge. Negustorii uiguri au concurat pe uzbecii din Tașkent și Samarkand pentru monopolul comerțului nomad din Asia răsăriteană, de-a lungul întregului ev mediu timpuriu. După cum vom vedea, ei au jucat un rol de seamă și în înălțarea imperiului lui Cingis. La granița dintre China și Uniunea Sovietică există, și în zilele noastre, oameni care poartă numele mîndru de uiguri. La Moscova, pe

bulevardul din fața universității, poți să întîlnești unii tineri înalți, purtind căciuli de blană de vulpe pe capetele tunse scurt — singura reminiscență exterioară din Asia — care, conștienți de marele lor trecut, își spun că sînt uiguri.

A merge îndărăt cu urmărirea acestei protorase, a acestor trei mari diviziuni, este o încercare hazardată. Cu toate acestea, trebuie să admitem că acea parte a lumii a fost cîndva locuită de o rasă care a cucerit China, exterminînd populația ei de baștină; o rasă cu pielea albă și părul blond, care mai tîrziu s-a amestecat cu neamurile turco-mongole originare. Un arheolog rus, Grum-Grjimailo a anunțat că a descoperit urmele acestei rase printre mongoli, kirghizi și uiguri și, după anumite trăsături fizice ale lui Cingis — ochii albaștri, statura înaltă, barba lungă — s-ar părea că și în vinele lui curgea vechiul sînge. Pe acești dinlini, căci așa li se spune, îi putem însă lăsa liniștiți. Se pot găsi o grămadă de alte explicații pentru niște ochi albaștri — și pentru ceea ce urmărim noi este destul să spunem că mongolii sînt cei din urmă dintr-un lanț de popoare care s-au născut în această inimă moartă a Asiei, în care se crede astăzi că și-a avut așezarea primul om.

Mongolii înșiși nu erau decît un clan al poporului pe care astăzi îl numim mongol, un clan fără istorie pînă la începutul secolului XII, cînd aflăm pentru prima oară de șeful lui, Kabul-han, care a ațîțat răscoală împotriva împăraților chinezi din dinastia Kin. Ca toate popoarele turco-mongole, ei își urmăresc îndărăt originea legendară, pînă la un strămoș lup, și, din secolul VI pînă în secolul XII, se pare că și-au păstorit turmele la izvoarele Ononului și pe cîmpiile unde trăiesc astăzi mongolii Khalka din Republica Populară Mongolă.

Dacă mongolii nu-și făcuseră mai înainte apariția în istorie, nu ne este totuși îngăduit să credem că ei n-au avut nici una. Istoricii s-au mulțumit pînă acum să ne spună despre aceste popoare nomade

hunii, turcii, mongolii — numai că trăiau în corturi, că aveau o economie pastorală și relații patriarhale de familie, și că, plecînd în căutarea unor locuri de pășune potrivite, cînd s-a uscat țara lor, au cucerit, în cutare sau cutare vreme, o mare parte din lume. În afară de aceasta, istoricii sînt mulțumiți că ne pot spune care au fost popoarele biruite, cînd și unde, cine au fost căpeteniile marilor imperii nomade și ce urme au lăsat după ei la învinși. Dar asta nu e istorie. Nu e nici măcar anecdotă. Orînduirea socială a acestor popoare a fost rezultatul unui proces îndelungat și complex. Dacă ni se spune că ei trăiau în corturi și mîncau carne, aceasta nu este o explicație, după cum nu este o explicație faptul că iobagul medieval trăia în colibă și mînca pîine, cînd o avea. De altfel, grozavă trebuie să fi fost pofta de mîncare a acelor cîteva mii de cai și oi, de a fost nevoie să rătăcească de la lacul Baikal pînă în cîmpiile Ungariei, ca să se sature! De fapt, astăzi știm că în timpurile istorice nu s-a produs nici o uscare a Asiei de mijloc și de sus și, pentru a explica marile invazii, trebuie să căutăm cauze chiar în viața acestor popoare, în acea istorie a lor, despre care se crede că nu există.

Mongolii erau împărțiți în două ramuri principale: unii care trăiau în păduri, ucigînd și prinzînd animale sălbatice, alții care trăiau în stepă, în comunități nomade. Chinezii îi numeau pe cei dintîi tătari „sălbatici", pe ceilalți tătari „negri", adăugînd o a treia categorie, tătarii „albi", așezați în apropierea marelui zid, sub influență chineză și cunoscînd viața orășenească. Clanul borgiiinilor, din care s-a născut Temugin, făcea parte din marele trib mongol taidjiut, din ținuturile Ononului și ale Kerulenului, pe marginea dintre pădure și stepă, și multe caractere, atît de-ale tătarilor „sălbatici", cît și de-ale tătarilor „negri", deși erau mai înrudiți cu aceștia din urmă.

Vecinii lor civilizați credeau că turcii și mongolii duc o viață liberă și fericită în marile întinderi ale

stepei, cu aerul ei dătător de puteri. Liberi nu erau, cutreierările lor fiind legate de rînduieli la fel de aspre ca acelea ale celei mai complicate vieţi orăşeneşti, cît despre fericire, acesta este un cuvînt care de obicei exprimă mai degrabă dorinţa celui care îl întrebuinţează, decît obiectul pentru care se întrebuinţează. Nomazii păşteau oi, cornute, capre şi cai. Cămilele, în acea vreme, erau rare la mongoli. Între clanurile care păşteau oi şi cele care creşteau cai era o mare diferenţă, cele din urmă reprezentînd aristocraţia stepei. Cele două categorii nu puteau folosi aceleaşi păşuni şi crescătorii de cai îi dispreţuiau pe păstori *.

În fiecare anotimp al anului — primăvara, vara, toamna şi iarna — nomadul se mută mereu spre alte păşuni, cu turmele, cu cîinii pe jumătate sălbatici, cu corturile în formă de stupi şi cu femeile sale. Durata călătoriei şi locurile de popas se schimbă după natura ţinutului. În Mongolia de astăzi, în districtul Ubur-Hangai, ciclul tipic nomad cunoaşte distanţe mari, 150—200 de kilometri, iar caracterul păşunilor este foarte diferit. În timpul verii, corturile se întind pe malurile pîraielor repezi ale rîurilor; în timp ce iernatul se face departe în sud, printre lacuri, în apropierea ţinutului Gobi-Altai. Vara sînt folosite totdeauna colinele răcoroase, cu apa lor de ploaie, sau rîurile clocotitoare, cu văile lor bogate; iarna au căutare pămînturile de jos, din Gobi, unde nu este zăpadă şi iarna e tîrzie şi primăvara timpurie. Toamna şi primăvara trec cu numeroasele popasuri în călătoria dintre cele două locuri de păşune principale. În alte părţi ale regiunii, drumul se face în sens invers, iarna spre povîrnişurile sudice ale colinelor, zăpada fiind singura băutură, vara spre stepele joase, aproape de apă.

---

* Aceeaşi deosebire există astăzi în S.U.A., unde cow-boy-ul îl dispreţuieşte pe păstor.

Faimosul cort în formă de stup, alcătuit din fol de pislă înălțate pe împletituri de răchită, a fost creația și centrul acestei vieți nomade. Ușor de ridicat și de strîns, el constituie o excelentă apărare împotriva vremii aspre a stepelor asiatice, fiind în același timp bine aerisit, încăpător, călduros iarna și răcoros vara. Forma lui îi face să reziste, fără sfori și țăruși, suflării celor mai puternice vînturi. Cortul de mărime mijlocie are douăzeci de picioare dintr-un capăt în celălalt, dar bineînțeles nu totdeauna. Hanul turcilor a primit pe trimișii lui Justinian într-un cort mare cît un palat, cu draperii bogate și mobilă sculptată. Mongolii își duceau corturile în care trase de boi tineri (*kibitka*), fapt care le îngăduia să-și mute tabăra cu mare repeziciune, ori de cîte ori se apropia dușmanul. Astăzi, însăși amintirea acestor care a pierit din mintea poporului mongol, deși corturile au rămas neschimbate.

Vechea societate tribală mergea de la un loc de pășune la altul, în cete mari de cîteva sute de corturi, așezate, la sfîrșitul fiecărei zile de drum, într-un cerc larg. Unei asemenea tabere circulare de corturi mongolii îi spuneau *guriyen* sau *kuren*, dar în zilele lui Cingis această metodă de călătorie nu mai era folosită, ci făcuse loc alteia, care corespundea prefacerilor suferite chiar de mongoli. *Guriyenul* s-a menținut numai ca formație militară.

De generații întregi se ridicase o clasă de șefi de clan bogați și aristrocrați, proprietari de turme mari de vite și herghelii de cai. Aceștia n-aveau nici un folos din călătoria în greoaiele *guriyene* și preferaseră să meargă singuri în *ayile* adică în cete mici, alcătuite din cîte o familie sau un grup de familii. Dar a călători astfel în cete mici, cu turme mari, însemna a chema asupra lor primejdiile, așa cum a arătat profesorul Vladimirțov. Marele *guriyen* s-a risipit în altele mai mici, *ayile*, în care rostul stăpînilor bogați era de a apăra pe păstorii care le îngrijeau turmele.

Turmele nu erau mari. O turmă de o mie de oi, aparținînd unui negustor uzbec era menționată ca o curiozitate în *Istoria secretă*. Astfel, viața nu era ușoară și hrana putea să se împuținexe în chip primejdios. Turmele mari sînt privite de mongolii de astăzi ca un fel de asigurare împotriva dezastrului. În secolul XII, acest mod de asigurare era puțin dezvoltat. Mongolii de atunci nu puteau să trăiască numai din creșterea vitelor — și pentru hrana zilnică trebuiau să facă și altceva; aceasta era vînătoarea.

Vînătoarea reprezenta nu numai o funcție importantă economică și socială, ci și întreaga poezie a vieții nomade. Limba mongolă este plină de metafore inspirate de vînătoare. Generalii lui Cingis sînt asemuiți de dușmanii lor cu cîinii de vînătoare sau cu ulii. „În ce stă bucuria și mulțumirea bărbatului?" îl întrebă Cingis pe Bogorciu-noyon, prințul său cel mai de seamă. Și Bogorciu i-a răspuns: „Să-ți iei pe mînă, cînd vine primăvara, șoimul albastru pe care ți l-ai hrănit cu carne și care și-a schimbat penele iarna, și să vînezi, călare pe un cal bun, bine hrănit, păsări cu capul albastru, precum și să te îmbraci în veșminte și straie frumoase". La aceeași întrebare, o altă căpetenie i-a răspuns: „Plăcere afli cînd șoimii se aruncă, ca fiarele, între ciori, le smulg din văzduh cu ghiarele și le țin". Și, deși Cingis le-a spus: „N-ați răspuns bine", ei vorbiseră așa cum îi îndemnase inima. El însuși, în zilele de sărăcie, fusese silit să vîneze șoareci de cîmp, ca să trăiască.

Mongolii foloseau într-o oarecare măsură și griul, pe care îl importau de la Kirghizii de pe Ienisei, prin negustorii musulmani de cereale. Dar hrana lor de căpetenie era carnea de oaie, cînd o aveau, iar ca băutură, *cumisul*, laptele de iapă, bătut în burdufuri de piele.

Într-o vreme, pe la începutul erei noastre, este sigur că mongolii erau meșteșugari pricepuți în pre-

lucrarea fierului și a bronzului, că știau să facă tot felul de vase și arme din lemn, precum și oale din pămînt ars. În secolul XII, aceste meșteșuguri fuseseră aproape cu totul uitate, fiind înlocuite cu importul de obiecte gata făcute. Dulgherii și fierarii erau încă prețuiți în societatea mongolă, dar pînă și armele necesare acestei națiuni militare trebuiau să fie aduse din alte țări, și în primul rînd din China și Khorasan. Știau, fără îndoială, să-și facă singuri arcuri, săgeți, lănci pentru călăreți, ca și alte articole de echipament, numai că, de îndată ce trecură la războiul pe scară mare, resursele lor slabe nu le mai puteau ajunge și au fost siliți să se bizuie pe alte țări, în ceea ce privește aprovizionarea cu arme.

Triburile mongole și turce trăiau în secolul XII, ca și astăzi, pe unul din marile drumuri continentale care duceau spre China. Această împrejurare le-a făcut să depășească de timpuriu viața strîmtă de clan. Meseriile au decăzut, negustorii uiguri și uzbeci au introdus comerțul pe scară mare printre nomazi, a apărut fără îndoială banul — deși negoțul se făcea de cele mai multe ori pe bază de troc — iar subsidiile plătite clanurilor și șefilor de triburi de către împărații chinezi au contribuit la crearea unei puternice aristocrații. Orașele începuseră și ele să se înmulțească pe drumurile caravanelor și în ținuturile din apropierea marelui zid. Este aproape sigur că nu mongolii au întemeiat aceste orașe și că ei nu s-au așezat într-însele decît după creșterea marelui imperiu al lui Gingis-han; oricum însă, multora dintre ei viața orășenească nu le mai era necunoscută.

Orașul de stepă din acele vremuri era în același timp popas negustoresc și tabără militară. În el găseai totdeauna o biserică nestoriană sau un templu budist, un cartier chinezesc, cîteva case sau hanuri la care trăgeau negustorii uiguri sau uzbeci și, în sfîrșit, corturile nomazilor, care azi erau, mîine nu. Ținutul din jurul orașelor era cîteodată irigat și cultivat, uneori de mongoli, de cele mai multe ori

de turci. Marile așezăminte religioase, nestoriene sau budiste, făceau comerț, aveau moșii mari sau bănci și se ocupau cu cămătăria. Cercetările unor călători, ca Sir Aurel Stein și Owen Lattimore, ne-au ajutat să reconstituim înfățișarea acestor orașe comerciale de margine, care de altfel se aseamănă cu așezările de același fel risipite în zilele noastre pe întreaga Asie centrală și în tot orientul îndepărtat. Orașul este, înainte de toate, un centru comercial, iar locuitorii lui permanenți sînt de obicei străini.

Cînd vorbim însă despre „bogăția" sau „avutul" mongolilor din secolul XII, nu poate fi vorba decît de o judecată relativă, prin comparație cu starea generală din acea vreme. Bunurile de orice fel erau, pe atunci, necrezut de rare. Mantia de zibelină pe care tînărul Temugin a primit-o ca zestre pentru una din nevestele lui era un lucru atît de prețuit, încît ea a fost norocul și într-un fel începutul averii sale.

Unitatea cea mai importantă a societății mongole era clanul patriarhal, *obog-ul*, care, la rîndul lui, se împărțea în familii, *yasun* în terminologia mongolă. Căsătoria între membrii aceluiași clan nu era îngăduită, așa încît tinerii de însurat trebuiau să-și caute neveste în afara clanului. Temugin a fost astfel logodit de copil cu o fată din tribul olkunut, care-și întindea corturile departe spre miazăzi în ținutul Gobi, dincolo de rîul Kerulen. Ca în toate societățile în care se păstrează astfel de obiceiuri, alegerea unei neveste din clanurile îngăduite nu era totdeauna ușoară, ceea ce ducea la jafuri și răpiri neîntrerupte și, astfel, la răzbunări sîngeroase. Temugin avea să sufere și el urmările groaznice ale unei asemenea răpiri și răzbunări. Tatăl său, Yesujei, își furase nevasta de la merkiți, iar aceștia, la rîndul lor, au prădat mai tîrziu tabăra lui Temugin și i-au răpit tînăra nevastă.

Mongolii nu cunoșteau proprietatea comună. Fiecare *ayil* sau gospodărie nomadă avea oile, turmele, corturile și lucrurile sale. La moartea tatălui, cortul

(*iurt*) şi nevestele, împreună cu întreaga lor proprietate, treceau asupra fiului mai mic, „stăpînul inimii şi al yurtului". Fiecare băiat primea, cînd se căsătorea, cîte un *ayil* cu corturi, cai şi turme, împreună cu o parte din păşune, în afară de băiatul cel mai mic, care rămînea în *ayilul* tatălui pînă la moartea acestuia. Cînd copiii erau nevîrstnici la moartea tatălui, văduva prelua toate drepturile soţului, chiar şi dreptul de a conduce clanul sau tribul, pînă cînd copiii se făceau mari şi se căsătoreau. La mongoli şi la turci, văduvele erau ţinute la loc de cinste; ele puteau ajunge uneori să cîrmuiască mari imperii.

Femeile jucau un rol de prim ordin în viaţa nomadă. Ele produceau aproape tot ce era necesar în gospodărie şi făceau toate muncile, în afară de vînătoare şi creşterea vitelor, care erau rezervate bărbaţilor. În treacăt fie zis, aceasta din urmă nu era o ocupaţie uşoară şi cerea multe cunoştinţe, răbdare şi îndemînare. Fiecare nevastă avea dreptul la cortul şi gospodăria ei şi era un lucru obişnuit pentru ele să-şi urmeze soţii la război. De altfel şi în război, nevestele aveau rostul lor, îngrijindu-se de hainele bărbaţilor, gătind şi păzind turmele, în timp ce bărbaţii luptau.

Clanul era, în acelaşi timp, şi o unitate religioasă. Panteismul primitiv, adorarea naturii, caracterstice nomazilor, erau legate de viaţa clanului, în numele căruia se făceau şi sacrificiile. Şamanul sau vraciul nu deţinea un rol de frunte printre locuitorii stepei, dar puterea lui era mai mare în păduri, unde adesea era şi cîrmuitor şi preot. Ca să fii primit la sacrificii, trebuia să faci parte, cu drepturi depline, din clan. Dimpotrivă, excluderea de la ele însemna eliminarea din societate şi deci moartea prin foame sau părăsirea în stepă. Mongolii nu credeau în zei, ci în spiritele naturii şi în puterea fără margini a cerului albastru, cu furtunile lui furioase, cu soarele arzător şi cu stelele strălucitoare noaptea.

În anii care au precedat naşterea lui Temugin, această societate ciudată trecea prin anumite mari prefaceri. Într-adevăr, ea încetase să mai fie comunitatea liberă, fericită şi lipsită de griji pe care o cunoscuseră generaţiile anterioare. Chiar Cingis ne spune că, pînă la el, poporul mongol trăia în anarhie şi nelinişte, purtînd toate semnele decăderii sociale.[1] Marele istoric persan Raşid ed-Din ne-a păstrat vorbele lui: „Copiii nu mai ascultau vorbele înţelepte ale părinţilor. Fraţii mai mici ieşeau din cuvîntul fraţilor mai mari. Soţii nu se mai încredeau în neveste şi nevestele nu urmau poruncile soţilor... Cei bogaţi nu-şi ajutau căpeteniile să ajungă puternice şi tari. De aceea, mulţi se împotriveau orînduirii, mulţi erau hoţi, făţarnici, răsculaţi şi tîlhari. Soarele nu mai răsărea pentru locaşurile unui asemenea popor, şi de aceea ei erau hoţi, iar caii şi turmele lor n-aveau linişte. Cailor care le trăgeau căruţele nu le era dat să se odihnească şi astfel au murit, s-au îmbolnăvit de oboseală, n-au mai fost buni de nimic ori s-au pierdut. Aşa era acest trib, fără rînduială şi fără înţelepciune".

În aceste triburi, omorul, răpirea şi furtul ajunseseră modul normal de viaţă şi erau deopotrivă cunoscute de bogat şi sărac, senior şi vasal, stăpîn şi sclav. Dezordinea şi anarhia, condamnate de marele lor împărat, erau urmarea decăderii vechii societăţi patriarhale printre mongoli şi a dezvoltării treptate, în cadrul acesteia, a unor noi relaţii, pe care, pe drept cuvînt, profesorul Vladimirţov le-a numit „feudalism nomad".

Vechile clanuri, cu legăturile lor puternice de sînge, se fărămiţaseră şi se risipiseră de mult, şi aceasta din două cauze. Mai întîi, pentru că unele familii s-au desprins în mod voluntar, alcătuind noi clanuri şi căutînd locuri noi de păşune. În al doilea rînd, pentru că, ori de cîte ori un clan era înfrînt în luptă, membrii săi se risipeau sau erau luaţi în sclavie. Instituţia clanurilor vasale era aproape ge-

nerală printre mongoli, astfel încît fiecare trib sau clan mai însemnat avea vasalii săi printre celelalte clanuri sau rămășițe de clanuri. Aceste triburi sau clanuri vasale se numeau *unagan bogol*. Ele își urmau suzeranii din pășune în pășune și cunoșteau o organizare socială la fel de complexă ca aceea a triburilor aristocrate cărora le datorau supunere; șeful lor putea chiar să-și aleagă soție din familia suzeranului. O altă situație de dependență era aceea numită *inje*, a tinerilor aduși ca zestre de către femeile care intrau prin căsătorie în clan. Cea din urmă treaptă socială o alcătuiau sclavii, al căror nume mongol înseamnă „băieți buni", și care erau luți și pricepuți în treburile mărunte ale vînătorii, în păstorit și ca grăjdari.

Aristocrația era compusă din membrii de sînge ai clanului, care puteau și ei să fie bogați sau săraci, oameni cu greutate sau neînsemnați. Astfel, printre mongoli exista o clasă conducătoare, din aristocrați bogați, căpetenii de clanuri sau triburi libere ori vasale, după care urma sărăcimea clanurilor libere sau vasale și, în sfîrșit, sclavii sau „băieți buni". Marii seniori aveau un drept exclusiv asupra vînatului, adică asupra pieilor și blănurilor, produsele cele mai de preț ale economiei nomade, precum și prioritatea în alegerea părții lor din prada de război. Ei se mai bucurau, fără îndoială, și de alte servicii feudale datorate de vasali. Astfel unele familii sărace aveau sarcina de a pregăti *cumisul* pentru familia seniorului, altele de a lua parte la tunsul oilor lui, și aceste îndatoriri reveneau de obicei femeilor, deoarece bărbații — vasali sau liberi — erau tot timpul în stepă, păzind caii sau păscînd turmele.

Totuși, nu așa se poate explica anarhia care supăra atît pe Cingis și pentru curmarea căreia el și-a închinat mai tîrziu viața. Adevărata cauză trebuie căutată în risipirea efectivă a clanului, provocată de îmbogățirea și desprinderea voluntară a celor mai puternici dintre membrii lui. Am văzut că ve-

chiul mod de viață în *guriyen*, marea procesiune de care și corturi a întregului clan, făcuse loc *ayilului*, unitate nomadă mai mică, grupată în jurul unei singure familii. Împărțirea a fost încă și mai adîncă. Fiecare cap de familie care ajungea destul de bogat în turme și însoțitori se despărțea de vechiul clan și întemeia un altul nou, cu proprii lui vasali, slujitori și sclavi, și cu altă organizare militară de apărare și atac.

Un astfel de conducător nomad a fost și însuși tatăl lui Temugin. Yesujei-Bagatur s-a desprins din clanul borgijin, strîngîndu-și în jurul său însoțitorii și vasalii, rudele și oamenii lor. El și-a organizat ceata de războinici, a năvălit asupra triburilor tătare vecine cu care era în dușmănie de sînge, a prins pe unul din șefii lor, și-a răpit nevasta de lîngă soțul ei dintîi, și-a logodit fiul și a pecetluit această înțelegere dăruind socrului un armăsar; toată viața s-a arătat grozav de mîndru de rudenia lui cu borgijinii și s-a legat frate de cruce (*anda*) cu Togrul, hanul keraiților vecini, care avea să joace un rol însemnat în viața lui Temugin. Yesujei era, așadar, un mic senior asemănător cu toți micii seniori — jumătate tîlhari, jumătate nobili, în același timp săraci și mîndri — care s-au ivit cu miile în Europa, în primele zile ale feudalismului.

Acestor seniori, mongolii le spuneau *noyoni*, adică prinți. Ei au fost pricina acelei neliniști a acelei nesiguranțe — cu crimele și izbucnirile ei de ură — care caracterizează viața nomadă. Fiecare din ei căuta să atragă de partea lui cît mai mulți însoțitori, supunîndu-i pe ceilalți, făcîndu-i vasali ori sclavi și strîngîndu-și oștiri îndrăznețe care să-i urmeze stindardul. Numărul de guri pe care trebuia să le sature cu mijloacele sale un asemenea senior al stepei creștea, cu cît sporeau și cetele lui de războinici și vasali. Dacă seniorul era darnic, el avea și mulți însoțitori, dacă era slab sau lipsit de noroc, nu-l urma nimeni. Astfel, prințul sau șeful de trib trebuia

să nu precupețească nimic pentru a-și ține însoțitorii în belșug, asigurîndu-le cele mai bune locuri de pășune și de vînătoare, făcîndu-le darurile cele mai bogate. La el veneau să-i ceară apărare nedreptățiții și năpăstuiții și astfel, unul cîte unul, vechile clanuri s-au risipit, amestecîndu-se și împrăștiindu-se, deși numele lor se mai păstra încă. Democrația primitivă din primele timpuri ale vieții mongole nu rămăsese decît în amintire. Acum stăpînirea celui mai tare era singura lege, iar pămînturile mongolilor erau pustiite de tulburări și lupte neîntrerupte.

Europa cunoscuse și ea același proces de formație feudală cu două secole mai înainte, cu toate că viața ei era organizată, din punct de vedere social, în comunități agricole, nu în comunități nomade, pastorale.

Era limpede că venise vremea cînd trebuia să se nască un conducător printre mongoli, care să-i înfrîngă pe ceilalți, să înlăture ultimele rămășițe ale vieții patriarhale de altădată și să clădească o altă viață, pe baza noilor relații între oameni. Temudjin-Cingis s-a născut într-o epocă de criză pentru poporul său, cînd totul era în așteptarea unei căpetenii care să știe să ridice o nouă societate. Soarta lui a fost să se nască într-o vreme în care cele două state feudale din vecinătatea țării sale, imperiul Horezmului din Asia centrală și imperiul Kin din China, erau în plină decădere. Datorită acestui concurs de împrejurări, un nomad mongol a putut să ajungă împăratul lumii și cel mai mare cuceritor cunoscut în istorie de la Alexandru, regele Macedoniei, „cel deopotrivă cu zeii".

PARTEA A DOUA

GINGIS-HAN

I. VULTURUL IȘI SCHIMBA PENELE

Onon, Selenga, Ingoda, Kerulen, Tula, rîuri cu nume melodioase, aleargă prin văile strîmte, cu copaci foșnitori, de-a lungul întinselor stepe. În ținuturile udate de ele trăiau triburile a două neamuri: tătarii *, cărora mai tîrziu li s-a spus mongoli, și turci. Tătarii sau mongolii se împărțeau în merkiți, care-și aveau locurile prin pădurile de lîngă lacul Baikal, kongirați și taidjiuți, iar turcii în keraiți, care sălășluiau între Orkhon și marele zid, și naimani, ale căror pămînturi se aflau în ținuturile bogate dintre Orkhon și munții Altai. Începînd din anul 1009, keraiții erau creștini, convertiți de episcopul nestorian de Merv din Asia centrală, în timp ce printre naimani puteau fi găsiți și vrăjitori păgîni (șamani) și preoți creștini. Keraiții erau foarte amestecați cu mongolii și vorbeau limba acestora.

Borgijinii erau un vechi clan al taidjiuților, aristocrați ai stepei. La începutul secolului XII ei au devenit vestiți sub conducerea căpeteniei lor Kabul-han, care a strîns într-un singur *ulus*, sau confederație, mai multe triburi vecine și, apoi, fără îndoială cu ajutoarele bănești ale dinastiei Sun din China de sud, a dat iama prin oștile împăraților Kin din

---

* La început numele de tătari a fost dat unui trib în veșnică dușmănie cu clanul mongol al borgijinilor.

China de nord. Kabul-han nu era decît un sălbatic bețiv și necioplit, căruia îi plăcea să-și amintească cum l-a tras de barbă pe gravul împărat Kin, cînd s-a întîlnit cu el să facă pace. Împăratul, care voia să cumpere ajutorul nomazilor, s-a prefăcut că nu ia în seamă această obrăznicie, dar mai tîrziu a încercat să-l prindă pe Kabul prin trădare. Mongolii au fost însă mai șireți decît el și la trădare au răspuns prin altă trădare mai mare, ucigînd pe trimișii chinezi.

După moartea lui Kabul, tătarii, plătiți de împăratul Kin, au început războiul împotriva borgijinilor și, prinzînd doi dintre șefii lor, i-au predat chinezilor pentru a fi uciși ca niște mișei. Așa s-a născut dușmănia dintre tătari și borgijini; aceștia din urmă — pe cît de neastîmpărați și săraci, pe atît de mîndri — nu uitară nici sălbăticia chinezilor, care-i plătiseră pe tătari să-i atace. Kabul era prin cel de-al doilea fiu al său străbunicul lui Cingis-han.

Tatăl lui Temugin-Cingis era Yesujei-Bagatur, Yesujei cel viteaz, care era și el tot un Kabul-han oarecare, ca toți ceilalți nobili sălbatici ai stepei. Cronicile chineze îl poreclesc „căprarul", căpetenie a zece oameni, arătîndu-și prin aceasta disprețul lor pentru micii nobili din stepă. Adevărul este că Yesujei era destul de sărac și că, deși a izbutit să-și impună puterea asupra unei mici confederații de clanuri sau triburi, el nu era o personalitate importantă, chiar dacă-l judecăm în raport cu dimensiunile obișnuite ale societății nomade. El nu era rege, cum pretinde istoricul persan Rașid, ci doar unul din numeroșii aventurieri din stepă, un *bagatur*, care-și părăsise tribul ca să-și caute norocul.

Vînînd într-o zi cu șoimul său în valea Ononului, Yesujei a văzut un bărbat din tribul merkiților care-și ducea acasă tînăra nevastă, o fată din tribul olkunut. Poposiseră pe marginea rîului și fata rămăsese lîngă kibitka, carul tras de cai cu cortul așezat deasupra în timp ce mirele rătăcea călare ceva mai

departe. Yesujei văzu că fata era frumoasă și își dădu seama că face parte dintr-un trib din care își alegeau neveste bărbații din clanul lui. Uitîndu-se la ea cum stătea lîngă rîul clocotitor, a simțit într-însul imboldul tinereții și, cu tot sîngele adunat în obraji, s-a întors grabnic în tabără ca să le spună fraților lui hotărîrea pe care o luase.

Luîndu-și armele, cei trei frați au călărit repede pînă la rîu, unde mai zăbovea tînăra pereche. Mirele i-a văzut venind spre el cu armele în mîini și a înțeles, ca și mireasa de altfel, ce voiau. Fata, pe care o chema Höelun,* i-a spus în grabă bărbatului:

„Înfățișarea oamenilor ăstora nu prevestește nimic bun. Cu siguranță că or să te omoare, așa că fugi cît mai e timp. Dacă ai să scapi cu viață, poate că ai să-ți iei altă nevastă. Ca să-ți aduci aminte de mine, să-i dai numele meu." Vorbind astfel, și-a scos cămașa și i-a dat-o ca amintire, iar el, cu ochii arzînd de mînie, și-a strunit calul și a pierit dincolo de creasta văii. Cei trei frați l-au urmărit, dar nu au putut să-l mai prindă.

Intorcîndu-se, au luat femeia, și Yesujei călărea calul care ducea kibitka. Pe drum, ea își căina soțul:

„Bărbate, vîntul nu ți-a răvășit părul, pîntecul tău n-a cunoscut chinurile foamei. Dar acum, că ai fugit, ce grele vor fi zilele tale!" Strigătele și plînsul ei înduioșau apele Ononului și frunzele pădurii de-a lungul întregii văi.

Fratele lui Yesujei, care călărea alături, îi opri bocetele: „Soțul tău a ajuns pînă acum dincolo de crestele multor dealuri și a trecut peste multe rîuri. Oricît ai plînge, el nici măcar nu-și va întoarce capul. Caută-i urmele și nu le vei găsi. Așa că nu mai striga și pune capăt plînsului."

Astfel o aduseră acasă și i-o dădură lui Yesujei ca să-i răcorească sîngele lui fierbinte și să-i facă feciori sănătoși.

---

* Julun sau Ogelen Eke.

Tatăl lui Temugin nu era nici destul de bogat ca să-şi poată cumpăra nevasta, nici destul de înfierbîntat ca să se bată singur pentru ea şi nu avea pe atunci ca însoţitori decît pe fraţii lui. Cînd a mai înaintat în vîrstă şi-şi făcuse prieteni, aceştia aveau vasalii lor, *bogoni*, şi cu toţii împreună năvăleau deseori în ţinuturile învecinate, mai ales ale tătarilor, dobîndind sclavi şi femei şi făcîndu-şi aliaţi unde puteau. Cel mai însemnat dintre aceşti aliaţi era Togrul, han al keraiţilor, care s-a legat frate de cruce (anda) cu Yesujei.

Höelun nu rămăsese însărcinată cu primul bărbat şi Yesujei avea toate temeiurile să ştie, dincolo de orice îndoială, că primul său născut era carne din carnea lui. Copilul s-a născut în ziua în care tatăl său se întorcea dintr-o raită împotriva tătarilor, aducînd cu el, ca prins, pe unul din şefii acestora. În amintirea evenimentului, noul-născut a căpătat numele prizonierului, Temugin. Höelun a născut mai tîrziu încă trei băieţi şi o fată. De la o altă nevastă, Yesujei a mai avut încă doi fii.

Yesujei începea să se simtă un om puternic şi cu greutate. Primul său născut trebuia logodit cu o fată potrivită. Cînd băiatul avea nouă ani, tatăl l-a luat în plimbare la tabăra olkunuţilor, din neamul mamei ca să-i caute fată pentru peţit. Ducea cu el un armăsar ca dar de logodnă.

Pe cînd străbăteau ţinuturile deluroase s-au întîlnit cu un oarecare Dai-Secen, nobil bătrîn şi isteţ, care i-a strigat lui Yesujei: „Încotro ai plecat, cumnate?". Iar Yesujei îi răspunse: „Mă duc la unchii dinspre mamă ai fiului meu, la clanul olkunuţilor, ca să-i caut fată." La care bătrînul înţelept îi spuse, măgulindu-l: „Are ochi lucitori şi faţă deschisă băiatul tău. Noaptea trecută am visat că un şoim care purta în ghiare soarele şi luna se lăsase pe pumnul meu. Şi am spus tovarăşilor mei: «Soarele şi luna le vedem doar departe cu ochii, dar acum un şoim alb ţinînd în ghiare soarele şi luna s-a lăsat pe pumnul meu. Cu

adevărat este un semn bun». Şi tocmai acum, cumnate, ai venit cu băiatul tău şi mi-ai dezlegat visul, care înseamnă noroc pentru tine. Familia noastră nu s-a certat cu alţii pentru pămînturi sau pentru vasali. Am avut totdeauna fete frumoase să le dăm cinstitei tale case şi le-aţi făcut regine şi neveste de regi. Cînd se leagă o căsnicie se cuvine ca mirele să aibă stare şi mireasa frumuseţe. Cumnate Yesujei, am acasă o fată de vîrstă fragedă. Vino cu mine şi o vei vedea."

Înţeleptul bătrîn îşi dăduse seama că Temugin ar fi putut fi un soţ potrivit şi, cu vorbe măgulitoare, îl duse spre cortul său. Ce s-o fi petrecut în mintea lui Temugin cît călărea alături de ceilalţi doi nu putem şti. Poate urmărea, cu ochii lui vioi, băieţeşti, zborul corbilor pe cerul nesfîrşit sau mişcările iuţi ale vreunui iepure în stepă, bucurîndu-se de spaţiu şi de aer şi socotea cuvintele bătrînului ciudate şi nepătrunse. Multă jale şi amărăciune avea să-i aducă această logodnă: el, care era menit să ajungă cel mai mîndru om al vremii sale, trebuia să treacă prin cele mai grele umilinţe din pricina acelei fete care acum îl aştepta în cort, nepricepînd nici ea prea bine ce înseamnă cinstirea acestor oaspeţi şi cine este băiatul ciudat care i se înfăţişa.

Yesujei văzu că fata nu era urîtă şi se grăbi să sfîrşească treaba. După ce s-au înţeles, tatăl şi-a lăsat băiatul să mai rămînă în familia logodnicii, după datina străbună. Aceasta era o rămăşiţă a matriarhatului, care fusese prima formă de organizare socială cunoscută de mongoli cu multe secole înainte, pe vremea acelor strămoşi care se născuseră din împerecherea lupului cafeniu cu cerboaica albă, cînd a izvorît întîi rîul Onon.

„Băiatul se teme de cîini. Nu lăsa cîinii să-l sperie", au fost cele din urmă cuvinte ale lui Yesujei, lăsîndu-l pe viitorul stăpîn al lumii în grija familiei logodnicei. Porni călare şi niciodată n-avea să-şi mai vadă fiul.

În drum spre casă a dat peste o tabără de tătari care sărbătoreau un eveniment oarecare. Yesujei era înfometat și însetat și de altfel nici n-ar fi fost cuviincios, după obiceiul nomad, să nu se alăture ospețelor celor pe care îi întîlnea în cale. Așa că descălecă și se opri să-și refacă puterile. Tătarii îl recunoscură de îndată, căci le era de mult dușman, și, deși legea stepei îl silea să-l cinstească, i-au turnat mișelește otravă în mîncare și în băutură.

Trei zile mai tîrziu Yesujei, aproape pe moarte și orb, a izbutit totuși să ajungă acasă la el. „Durerea mi-a cuprins inima. Cine e lîngă mine?" a întrebat el. Munlik, fiul bătrînului său slujitor Ciarak, s-a apropiat de el și muribundul l-a rugat să aibă grijă de copiii lui atît de tineri și de slabi și să-l aducă pe Temugin acasă.

Munlik a pornit călare să-l vestească pe băiat, dar s-au reîntors prea tîrziu. Yesujei murise, cu inima plină de îngrijorare pentru soarta copiilor lăsați fără sprijin, îngrijorare care nu era lipsită de temei. Avusese o mînă grea și însoțitorii lui găseau acum prilejul să scape de Höelun și de copii. Văduva a fost oprită să mai ia parte la sacrificii și cînd a protestat, celelalte femei i-au spus să părăsească tabăra și pășunile lor. Astfel a fost expulzată cu familia ei din clan.

Venise primăvara. Se îndreptau, cu popasuri, spre pășunile de vară, cînd oamenii lui Yesujei i-au părăsit. Bătrînul Ciarak a încercat să-i oprească, dar a fost bătut și rănit la umăr. Temugin a venit în cortul lui și a plîns, nu numai de mîhnire pentru durerea singurului prieten care-i mai rămăsese, dar și de frică.

Acum arătă văduva Höelun ce femeie curajoasă era. Luînd stindardul soțului, încălecă și alergă pe urmele fugarilor. După lege ea era acum capul și conducătorul tuturor și aceștia erau datori să se supună chemării ei. Curajoasa femeie a izbutit să întoarcă îndărăt, rușinați, cîțiva fugari, dar după

un timp, și au dispărut din nou unul cîte unul, ca să se alăture puternicei confederații a taidjiuților. „Apele adînci au secat, stînca netedă s-a sfărîmat în bucăți", spuneau ei.

Patru frați buni, doi frați vitregi, o soră, mama și un bătrîn slujitor, iată tot ce rămăsese din *ulusul* lui Yesujei. Se așezară pe malul rîului, la marginea ținuturilor împădurite și trăiau vînînd marmote și șoareci de cîmp, pescuind, prinzînd sălbăticiuni; și, în vremurile de lipsă, hrănindu-se cu rădăcini și buruieni de pădure. Temugin, cel mai mare dintre băieți, nu era și cel mai puternic și între el și fratele lui vitreg Bekter se născuse o dușmănie grozavă. Bekter și Belgutei ar fi vrut să-și însușească peștele și vînatul pe care Temugin îl socotea ca fiind al lui după lege. Temugin, și alt frate Kasar se plînseră mamei lor, dar aceasta nu a vrut să se amestece, mulțumindu-se doar să le aducă aminte că datoria lor cea mai de seamă era să se răzbune pe înfumuratele căpetenii taidjiute care-i primiseră pe însoțitorii fugari. Nu i-au dat ascultare și, trăgînd la o parte draperia roșie de la intrarea cortului, au ieșit afară să-și potolească mînia împotriva lui Bekter.

Ceea ce au făcut pe urmă a fost de o sălbăticie și de o mișelie nemaiauzite. Înarmați cu arcuri, l-au căutat pe Bekter, care păzea puținii lor cai, și apropiindu-se din față și din spate l-au străpuns cu săgețile. Bietul băiat muri cu curaj, strigîndu-le numai să nu-l părăsească pe Belgutei, fratele lui bun.

Cînd s-au întors acasă după această faptă sîngeroasă, Höelun s-a dezlănțuit împotriva lor ca o preoteasă din antichitate. „Ca tovarăși n-aveți decît propriile voastre umbre, ca bici numai cozile cailor. Căpeteniile taidjiute v-au călcat în picioare. Și voi, în loc să vă răzbunați, iată ce faceți!" încheie ea plină de amărăciune.

Între timp, dușmanii despre care vorbea Höelün nu dormeau. Într-adevăr, cei doi șefi taidjiuți, Tardjutai-Kiriltuc și Todoian-Djirte, rude de altfel cu

Yesujei, știau că, atîta timp cît va trăi Temugin, vor avea într-însul un dușman neînduplecat și că era mai bine să scape de el o dată pentru totdeauna, dată fiind nesiguranța vieții în stepă. De aceea, au năvălit în tabăra văduvei Höelun, strigînd sus și tare că nu vor răul nimănui și că numai pe Temugin îl caută. Acesta fugise însă în pădure, unde a rămas ascuns atît cît a putut să rabde de foame; cînd a ieșit la iveală, a căzut de-a-dreptul în mîinile lor.

Tarkutai l-a pus în butuci și l-a trimis să stea cîte o noapte în fiecare tabără taidjiută. Într-o seară, taidjiuții făcură un chef pe malurile Ononului și-și lăsară prinsul în paza unui războinic mai tînăr și mai slab. Temugin l-a lovit cu butucii în cap, amenințîndu-l, și apoi a fugit spre rîu, unde s-a ascuns printre trestii, cufundîndu-se în apă pînă la nas.

L-au căutat cu mic cu mare, în sus și în jos, dar nu l-au găsit. Doar un slujitor bătrîn, în cortul căruia fusese primit cu blîndețe, și pe care îl chema Sorkan-Șira, l-a văzut și i-a spus să fie cu grijă: „Pentru viclenii ca astea te urăsc taidjiuții. Fii cu ochii în patru și eu am să-ți dau de știre cînd s-or liniști lucrurile". Cînd a încetat căutatul, Sorkan a venit să-i spună că poate ieși din ascunzătoare. Dar Temugin știa că i-ar fi fost cu neputință să ajungă pînă acasă cu butucii după el, așa că, îndată ce se făcu întuneric, se strecură în cortul primitor al lui Sorkan, pe care-l descoperi după zgomotul obișnuit al pregătirii *cumisului;* căci aceasta era slujba încredințată bătrînului și familiei sale de către stăpînii taidjiuți. Sorkan și cei doi fii ai lui îl primiră cu bunătate, l-au ascuns sub o grămadă de lînă și apoi, de îndată ce a trecut orice primejdie, i-au dat o iapă tînără, un burduf de *cumis*, puțină friptură de miel pentru drum și un arc și săgeți ca să aibă cu ce se apăra.

Familia lui Yesujei și-a reluat viața obișnuită de nomazi săraci, dar între timp, băieții creșteau și ajunseseră puternici și îndrăzneți, dobîndind cu trecerea

timpului tot mai mult curaj și dibăcie. Kasar ajunsese vestit ca arcaș, în timp ce despre Temugin se vorbea ca despre un tînăr înțelept și șiret, care știa să fie plin de curaj cînd era nevoie. Intr-o vreme au fost cît p-aci să-și piardă bruma de avere care le mai rămăsese: niște tîlhari le-au furat opt cai și al noulea n-a scăpat decît pentru că, din fericire, Belgutei ieșise călare pe el. Cum s-a întors Belgutei, Temugin i-a luat calul și a pornit în urmărirea hoților. Ca să poți prinde niște hoți de cai îți trebuie multă dibăcie și răbdare, dar Temugin a căpătat un ajutor neprevăzut din partea unui tînăr care văzuse trecînd caii duși de tîlhari. Bogorciü îl chema pe acest nou prieten, care îl dădu lui Temugin un cal odihnit și-l însoți timp de trei zile, pînă cînd urmele i-au dus într-o pășune în care au văzut cei opt cai suri. Ii luară cu dînșii și porniră îndărăt, urmăriți de aproape de hoți. Unul dintre tîlhari, călare pe un cal alb, s-a desprins de ceilalți și apropiindu-se a început să tragă cu arcul asupra celor doi băieți. Temugin s-a oprit și a tras și el, apoi s-a lăsat întunericul și hoții au încetat urmărirea.

Cei doi băieți încîntați de fapta lor vitejească, și-au jurat prietenie veșnică. Temugin își cîștigase astfel primul vasal și încă unul care avea să-l slujească cu credință pînă la moarte. Era acum destul de vîrstnic ca să-și poată apăra avutul și să-și atragă prieteni de partea lui. Dar astfel de aventuri în stepă l-au învățat și altceva. El, care putea să urmărească și să prindă hoți de cai, s-a deprins și cu meșteșugul de a se mișca repede, de a recunoaște terenul în care se ascunde dușmanul, de a lovi puternic și la vreme. Din tinerețea lui grea, cuceritorul de mai tîrziu n-a uitat nimic, ci a tras multe învățăminte.

Viața lui lua acum o nouă întorsătură. Iși aduse aminte de zilele petrecute în cortul lui Dai-Secen cel înțelept și de Börte, fata cu care se logodise. Venise vremea să se însoare și să ceară și în această

privință ceea ce i se cuvenea. Bătrînul Dai îl primi cu bunăvoință și îi dădu fata de nevastă. De cum se întoarse acasă, Temugin trimise după Bogorciu, prietenul care-i jurase credință, cel dintîi vasal al său, și acesta, însetat de viața de stepă, nu întîrzie nici măcar cît să-și ia rămas bun de la tatăl său și luîndu-și cojocul negru a pornit călare pe calul său șarg.

Temugin avea acum un prieten, o nevastă și o mantie de zibelină, aceasta din urmă adusă de Börte ca dar pentru temuta Höelun. Mai avea patru frați zdraveni, cai și oi. Băiatul ajunsese bărbat și în urechile lui cuvintele de răzbunare ale mamei sunau ca o muzică neîntreruptă. Avea multe de uitat femeia aceea, care, răpită de lîngă bărbatul ei dintîi, născuse copiii celui ce o răpise, care gustase atît de puțin din mîndria de a fi nevastă de haiduc și atît de mult din amărăciunea văduviei și a lipsei. Dar Temugin, băiatul cu ochi albaștri, Temugin cel isteț, trebuia să recîștige măcar o parte din cîte fuseseră pierdute.

Lui Temugin îi era frică de femeia asta amară și înțeleaptă, de văduva care întrecea în curaj pe bărbați și în hotărîre pe războinici. Ca fată avusese parte de rușine și ca femeie de umilință. Măcar ca mamă să aibă parte de mîngîiere. În viața lor rătăcitoare, ea era cinstită de toți mai mult decît oricine altcineva, iar Börte, care împărțea acum patul cu Temugin, nu a putut să-i ia locul. Börte păstra încă vie în amintire casa din care venise și în care viața era mai sigură și mai îmbelșugată și de aceea nu putea să fie mulțumită în această tabără săracă, unde se găsea sub puterea despotică a bătrînei soacre. Și ea avea o fire aprigă și ea era iute la mînie, deși nu a îndrăznit să o arate în primele timpuri petrecute printre borgijini. Ca și Höelun, Börte a învățat și ea la școala aspră a femeilor nomade, dar soarta care o aștepta avea să fie mai măreață, iar umilința mai adîncă.

Tînărul care o luase de nevastă pe Börte nu era un om oarecare. Căpătase încă de pe atunci însușirile necesare unui cuceritor și ne putem da seama de ele, oricît de sărace sînt izvoarele istorice pe care le avem. Viața lui a fost puternic înrîurită de firea pasionată și ambițioasă a mamei sale, care știa să-i reamintească într-una de vitejiile tatălui, de datoria de a se răzbuna împotriva căpeteniilor taidjiute care îi furaseră oamenii, de nevoia de a-și aduna însoțitori ca un adevărat *noyon*, sau prinț, și de a lupta pentru cucerirea întregii stepe. Temugin știa să se descurce, era prudent și viteaz, putea să îndure orice greutăți, se arăta sălbatic și viclean față de cei a căror viață îi silise să fie sălbatici și vicleni. Era un tînăr hotărît și un dușman necruțător.

Vechiul clan mongol încetase de mult să mai fie organizat pe baza unor legături de sînge. Bărbații de viță nobilă întemeiau clanuri noi, triburi noi, alcătuite din familii diferite, cu vasalii, slujitorii, sclavii și războinicii lor. Stepa mișuna de asemenea seniori mărunți, care mai de care mai arogant, mai sălbatic și mai certăreț. Chiar marele Togrul, hanul keraiților, era tot un astfel de nobil, gata să primească ajutor de la un vîntură-țară oarecare ca Yesujei, tatăl lui Temugin.

Din timp în timp, cetele unor asemenea aventurieri se uneau și-și alegeau un han, al cărui rost era de a le asigura unitatea de luptă și rînduiala vînătorilor. Hanul nu era rege sau domnitor, ci doar primul dintre cei de-o seamă. Orice tînăr de familie nobilă putea să rîvnească la această dregătorie și Temugin era socotit un tînăr plin de speranțe, care, fără îndoială, avea să joace un rol de seamă la timpul cuvenit. În acea vreme începuse să se simtă printre șefii de triburi o oarecare tendință către unitate, ceea ce, de altfel, corespundea unei necesități imperioase. Cît timp nu era nimeni care să strîngă

laolaltă diferitele căpetenii rebele, această nouă societate feudală nu putea oferi membrilor ei siguranţă, liniştea şi ordinea de care aveau nevoie. Motive de nemulţumire la fel de întemeiate aveau şi chibzuiţii negustori mahomedani din Samarkand şi Bukhara sau bogaţii uiguri din sudul munţilor Altai, care treceau cu caravanele lor pe drumul de miazănoapte, spre China. Ei ar fi întîmpinat cu bucurie apariţia unei personalităţi puternice care să poată face ordine în această neorînduială, care să poată plămădi o naţiune din diferitele căpetenii certăreţe şi nevoiaşe şi care să asigure astfel liniştea marilor drumuri de caravane.

Temugin cunoştea toate duşmăniile dintre clanuri, cunoştea firea fiecărei căpetenii şi îşi dădea seama foarte bine, cine putea să-i fie cel mai folositor aliat sau cel mai primejdios duşman. Nu ştia nici să scrie, nici să citească, dar nu era ignorant. În copilărie stătuse cîtva timp în apropierea marelui zid, în tabăra clanului de care ţinuse nevasta lui *, văzuse poate oraşele din acele ţinuturi, cu forfota din tîrguri, şi înţelesese că viaţa putea fi şi altceva decît luptă aprigă şi trai greu, cum fusese a lui pînă atunci.

Căutîndu-şi prieteni, Temugin s-a îndreptat în primul rînd către Togrul, hanul keraiţilor, fostul frate de cruce al lui Yesujei. Togrul era ceva mai bogat decît vecinii săi, corturile lui erau mai aproape de lumea civilizată, iar subsidiile chinezilor îşi găseau mai uşor drumul spre el.

„Odinioară, Togrul a fost prietenul tatălui meu — spuse Temujin — astfel că pentru mine este un al doilea tată. Tabăra lui se află acum pe malurile Tulei, în pădurea albastră de brazi. Am să-i dau mantia cea neagră de zibelină pe care a adus-o nevasta mea."

---

* Există anumite dovezi că Temugin şi-a petrecut o parte din copilărie printre keraiţi, la Togrul, prietenul tatălui său, şi că acolo l-a întîlnit întîia oară pe Djamuga (Vezi p. 58).

Cînd a primit darul, Togrul nu şi-a putut ascunde bucuria. „Am să adun oamenii care şi-au întors faţa de la tine şi am să ţi-i dau. Inima mea n-are să uite niciodată această făgăduială." Mantia de zibelină, adusă ca zestre de nevasta-sa era singurul lucru pe care Temugin putea să-l dăruiască, primul său semn de belşug. Faima întîmplării se răspîndi în întreaga stepă şi peste cîteva zile, numai un bătrîn, fost vasal al lui Yesujei, a venit călare peste dealuri împreună cu fiul său. „Ţi-l aduc pe băiatul meu Djelme — spuse el. Pune-l să-ţi înşeueze calul şi să-ţi deschidă uşa." Cavalerul îşi cîştigase astfel cel dintîi curtean.

După acest prim succes, a venit însă şi cea mai grea lovitură căci norocul i se supunea greu lui Temugin. Intr-o noapte, la ceasul cînd se lasă liniştea de moarte care însoţeşte lumina cenuşie a zorilor, bătrîna slujnică a lui Höelun a fost trezită de un ropot îndepărtat de copite.

„Scoală-te, maică, repede — strigă ea stăpînei — scoală-te. Taidjiuţii, temuţii noştri duşmani de totdeauna, vin peste noi !"

„Scoală copiii !" spuse Höelun. Intr-o clipă, Temugin şi ceilalţi fraţi ai săi erau în şa, împreună cu cei doi însoţitori. Temugin a luat-o pe Höelun pe calul lui, dar pentru Börte, tînăra nevastă, nu mai rămăsese nici un alt cal şi a fost uitată, în repezeala care a urmat. Bătrîna slujnică a pus-o într-o *kibitka* trasă de o vacă bălţată şi au pornit în grabă de-a lungul micului rîu Tunje. Năvălitorii nu erau însă taidjiuţi, ci merkiţi din ţinuturile împădurite, adică tocmai din tribul de la care, cu ani în urmă, Yesujei o furase pe Höelun.

Oiştea carului în care era Börte s-a rupt şi merkiţii, sosind repede din urmă, au putut în sfîrşit să se răzbune. Mai întîi au prins pe cea de-a doua nevastă a lui Yesujei, mama lui Belgutei. Apoi, fără să se lase înşelaţi de minciuna bătrînei slujnice care le spunea că se duc să tundă oile unui bogătaş, au tras

perdeaua de la *kibitka* şi văzînd înăuntru o femeie tînără şi frumoasă şi-au dat seama că au pus mîna pe tînăra nevastă a lui Temugin.

Pe acesta l-au urmărit pînă la muntele Burkan în pădurile nepătrunse ale căruia se ascunsese. L-au lăsat acolo în pace, de vreme ce îi prinseseră nevasta şi se puteau răzbuna pentru răpirea Höelunei. Plecară, aşadar, cu cele două femei. Fugarii au stat ascunşi cu grijă timp de trei zile şi apoi socotiră că primejdia trecuse. Nu la nevasta pierdută se gîndise Temugin între timp, ci la propria lui apărare. Se întoarse deci cu faţa către soare, îşi atîrnă brîul în jurul gîtului, îşi puse căciula pe mînă, şi, lovindu-şi pieptul, s-a închinat de nouă ori pînă la pămînt, după care, tot ca închinare, a stropit locul cu lapte de iapă. „Muntele Burkan mi-a mîntuit viaţa mea cea păcătoasă. Am să înalţ aici jertfă şi am să cer copiilor şi nepoţilor mei să facă la fel." Jură deci supunere veşnicului cer albastru. Din vremea aceea şi în amintirea scăpării lui Temugin, mongolii ţin în fiecare an o mare sărbătoare naţională cu întreceri, care în limba lor se numesc *nadom*.

Numai după ce îşi văzu în siguranţă slabele lui forţe, înţeleptul tînăr se puse pe lucru, ca să-şi recapete nevasta. Ca s-o batjocorească, merkiţii o dăduseră atletului Ciljer, fratele mai tînăr al celui de la care fusese furată Höelun. Cronica mongolă ne povesteşte că Temugin s-a dus la hanul keraiţilor ca să-i reamintească de făgăduiala lui de prietenie şi la Djamuga-Secen, Djamuga cel înţelept — cu care se legase frate de cruce (anda) — cerîndu-i şi lui ajutor împotriva merkiţilor. Cu aceste întăriri, Temugin ar fi atacat noaptea tabăra merkită, chemîndu-şi cu desperare nevasta, în goana calului, printre corturile negre, luminate de lună.

Adevărul n-a fost, poate, chiar atît de romantic, dacă vrem să-l credem pe istoricul persan Raşid. Hanul keraiţilor, cu diplomaţie, a obţinut înapoierea nevestei lui Temugin şi Börte s-a întors acasă nouă

luni mai tîrziu că să dea naştere unui băiat, Djöci, „cel neaşteptat", în cortul soţului ei. Era o lovitură puternică pentru mîndria lui Temugin să ştie că primul fiu al căsniciei lui s-a născut din alt bărbat şi că nevasta i-a fost trimisă îndărăt ca o sclavă netrebnică. Fusese însă o lovitură grea şi pentru tînăra nevastă să se vadă părăsită de soţ, care preferase să-şi pună la adăpost mama, mîndra stăpînă a corturilor lui. Börte i-a născut lui Temugin încă trei fii şi mai multe fiice, l-a văzut apoi luîndu-şi şi alte femei ca neveste, rămînîndu-i însă ei totdeauna locul de cinste. Totuşi, cei doi soţi nu se mai respectau. Mai tîrziu, ea avea să-l înşele în văzul tuturor cu menestrelul tribului.

Mama lui Belgutei, fiind dată pe mîna unui sclav sau slujitor, nu a putut îndura această ruşine şi a fugit în pădure, de unde nu a mai fost văzută niciodată.

Djamuga, Togrul şi Temugin au pornit, fără îndoială, război împotriva merkiţilor, pustiindu-le tabăra şi răpindu-le femeile, dar Temugin n-a putut juca în această expediţie decît un rol secundar. Oricum, el reînnoi cu acest prilej prietenia din copilărie cu Djamuga, jurîndu-şi unul altuia credinţă veşnică: „Se spune din bătrîni că cei care se leagă fraţi de cruce (anda), îşi unesc vieţile într-una singură. Ei nu se mai pot despărţi unul de altul şi fiecare din ei apără viaţa celuilalt. Asta e legea prieteniei adevărate şi calde. Acum ne vom întări din nou prietenia şi o să ne iubim mai mult." Apoi şi-au făcut daruri unul altuia, au dat un ospăţ la poalele unei rîpe străjuite de copaci deşi şi au dormit sub aceeaşi pătură.

Înzestraţi amîndoi cu însuşiri neobişnuite printre nomazi, Djamuga şi Temugin au fost buni prieteni timp de un an şi jumătate. Iute la minte şi şiret, Djamuga conducea un clan de păstori. Era un tînăr ambiţios şi neostenit, căruia îi plăceau lucrurile noi şi care ştia foarte bine să se folosească de neînţelegerile dintre triburi. Temugin nu era mai puţin ambi-

ţios. Sîngele lui era mai de viţă decît sîngele noului său prieten şi se trăgea dintr-o familie de călăreţi şi nobili păzitori de cai. Höelun îi umpluse mintea cu nesfîrşitele ei poveşti despre mîndria de altădată a neamului lui, iar foştii însoţitori ai lui Yesujei, care acum curgeau în tabără din toate părţile, nu vorbeau nici ei despre altceva. Cît despre Börte, ea trebuia să se răzbune pentru păţania care o umpluse de ruşine: dacă Temugin ajungea căpetenie însemnată printre nomazi, multe puteau fi uitate. Geloase, cele două femei nu-l iubeau pe tînărul Djamuga, cu care stăpînul lor, în noaptea de după ospăţ, împărţise aceeaşi pătură.

În jurul acestor doi tineri îndrăzneţi şi înţelepţi începuseră să se strîngă multe familii şi resturi de clanuri. O despărţire între ei trebuia să se întîmple şi aceasta putea veni dintr-o clipă într-alta. În timpul migraţiunilor de vară s-au certat cu privire la alegerea locului de păşune. Djamuga vrînd să-şi ţină oile în valea rîului, în timp ce pentru herghelille de cai ar fi fost de dorit să se continue drumul către povîrnişurile bogate în iarbă ale dealurilor.

Supărat, Temugin i-a povestit Höelunei neînţelegerea dintre el şi Djamuga, cerîndu-i sfatul. Dar mai înainte ca bătrîna să poată spune vreun cuvînt, Börte a izbucnit: „Se spune de *anda* Djamuga că iubeşte ceea ce e nou şi dispreţuieşte ceea ce e vechi. Acum s-a plictisit de noi. Nu ascund oare vorbele lui vreun gînd rău împotriva noastră? Nu trebuie să ne oprim, ci să mergem înainte, chiar în noaptea asta. Mai bine s-o rupem cu el încă de pe acum". La care Temugin răspunse: „Börte are dreptate". Şi chiar în noaptea aceea îşi continuară drumul spre dealuri.

Multe lucruri au ieşit din hotărîrea luată atunci. În cercul acela de *kibitce* care mişunau în noapte, mînate de femei neliniştite, stătea de fapt soarta lumii. Înăuntrul cercului se aflau viţele, caprele şi puţinele oi; în afară lui călăreau, întunecaţi, băr-

hații, mînînd herghelia înghesuită și neliniștită de cai de luptă și iepe de lapte. Zvonul rupturii cu Djamuga se întinse înaintea lor și stepa era încărcată de neliniște, în noaptea aceea adîncă. Taidjiuții, care tăbărîseră în apropiere, auziră tropot de copite, glas de vite, urlet de care, în timp ce sămînța unei națiuni trecea în goană spre țara dealurilor. Dar pentru taidjiuți, aceste zgomote în întuneric nu prevesteau nimic bun și de aceea își strînseră în grabă tabăra și porniră și ei prin noapte, ca să i se alăture lui Djamuga. Instinctul lor de dușmani ai neamului lui Temugin din tată în fiu le spunea că sosise clipa hotărîtoare și că de aici încolo toți cei care-l urau pe Temugin, sau se temeau de el, trebuiau să fie de partea lui Djamuga.

Temugin se opri la mijirea zorilor, iar cînd soarele se ridică mai sus de dealuri, putu să vadă cum, unii după alții, veneau către dînsul, ca să i se alăture, mulți dintre călăreții din vale. Cîți dintre acești călăreți nu ținuseră sfaturi pline de neliniște cu familiile lor în timpul nopții, ca să se întrebe care dintre cele două căpetenii, pînă ieri frați de cruce, avea să fie cîrmuitorul triburilor mongole! Cei care se îndreptau acum către Temugin țineau de diferite clanuri și triburi, unii dintre ei fiind chiar din neamul lui Djamuga. Temugin își vedea împlinită prima lui ambiție, căci recîștigase locul ținut altădată de tatăl său. El era acum conducătorul unui *ulus* al său, cu dreptul de a rîvni să fie primul dintre conducătorii mongoli.

In jurul lui se înălțau corturile rotunde și negre, femeile își vedeau de treburile lor, hergheliile de cai, cu culorile lor lucitoare, se mișcau în depărtare, pe povîrnișurile dealurilor, în timp ce herghelegiii călăreau alături, cu prăjinile lor lungi și cu ochii ațintiți împotriva hoților sau dușmanilor. Era acum treaba lui Temugin să arate ce stăpîn puternic putea să fie și cît de princiar putea să trateze cu celelalte căpetenii lacome.

Un om din clanul lui Djamuga veni cu vorbe măgulitoare la Temugin, explicîndu-și dezertarea printr-un vis ticluit, cu animale alegorice și aluzii la misiunea divină a lui Temugin. La capătul acestor vorbe viclene, spuse însă și ce avea pe suflet: „Dacă va fi să ajungi rege atotputernic, cu ce ai să mă miluiești?". Temugin îi răspunse: „Dacă va fi să ajung pînă acolo, am să te pun să poruncești peste zece mii de oameni". Dar celălalt nu se mulțumi numai cu atît: „Ce ți-am spus eu este de mare însemnătate. Dacă n-o să-mi dai decît zece mii de oameni, n-o să mă pot bucura. Dacă mă pui peste zece mii de oameni, dă-mi voie să-mi iau și treizeci de fete frumoase ca neveste și de asemenea să-mi îndeplinești și orice ți-oi cere".

Multe asemenea tîrguri au fost încheiate și multe făgăduieli date și apoi căpeteniile și șefii s-au adunat în sfatul tribului sau *kuriltai*, unde au hotărît să-l facă han pe Temugin și să-i dea titlul de Cingis. Înțelesul acestui titlu nu ne este cunoscut. Chinezii îl traduc: „fiul cerului", sau „războinicul desăvîrșit", deși s-ar putea să derive dintr-un cuvînt mongol care înseamnă „tare" sau, mai probabil, să aibă o semnificație mistică, șamanistă *, religioasă. După ce a luat această hotărîre, ceata de aventurieri s-a adunat din nou și a jurat supunere oarbă noului conducător și stăpîn al stepei.

„Dacă ne vei fi cîrmuitor, ne vom lupta pentru tine în primul rînd al tuturor bătăliilor și împotriva unor dușmani fără număr; iar dacă vom cîștiga ca pradă femei frumoase și fete gingașe sau cai buni, ție ți le vom dărui. La vînătoare vom întrece pe oricine și-ți vom trimite plocon vînatul pe care-l vom prinde. Dacă nu-ți vom asculta poruncile în luptă sau dacă-ți vom stînjeni treburile în timp de pace,

---

* Șamanismul era una dintre cele mai vechi culturi păgîne ale popoarelor ural-altaice. Șamanii ajungeau la această demnitate după o lungă perioadă de pregătire; ei îndeplineau funcțiile de preot, vraci și profet (n. r.).

poţi să ne iei nevestele şi avutul şi să ne arunci în mijlocul pustiului."

Cingis se apucă să-şi organizeze oamenii. Nu se poate crede că el a născocit tot ceea ce era nou în această primă organizare, care, în orice caz, era îndeajuns de complicată pentru o societate atît de primitivă şi reprezenta o dovadă sigură de energie şi de talent neobişnuit din partea tînărului han. Patru oameni, înarmaţi cu arcuri şi săgeţi, au fost numiţi în garda lui personală. Altora trei li s-a dat sarcina să se îngrijească de mîncarea şi băutura noii confederaţii. Unul a fost numit căpitan de tabără, adică staroste peste *kibilce*, altul trebuia să supravegheze sclavii şi slujitorii, iar alţi patru, printre care se afla şi propriul său frate Kasar, au fost făcuţi scutieri în garda lui. Doi oameni trebuiau să se îngrijească de creşterea cailor, trei să supravegheze herghelille, unul să aibă grijă de oi, în timp ce patru aveau sarcina de deosebită însemnătate de a fi ştafetele hanului.

Subötei cel viteaz, cel mai mare dintre căpitanii călărimii, se şi afla printre oamenii lui; nu trecuse încă de douăzeci de ani, dar era trup şi suflet pentru Cingis şi ardea de nerăbdare să-şi arate curajul în bătăliile viitoare: „Am să fiu pentru tine adunător ca un şoarece bătrîn, am să zbor pentru tine ca stăncuţa, am să te acopăr ca o pătură de cal şi am să te apăr ca o foaie de cort de bătaia vîntului. Aşa am să mă port cu tine", îi spuse el lui Cingis. Se vede că acesta din urmă descoperise încă de pe atunci taina care asigură izbînda conducătorilor de oameni, ştia adică să atragă dragostea neprecupeţită a supuşilor săi, să le facă daruri bogate şi să-i cîştige prin măgulire vicleană, dar în acelaşi timp putea şi să fie fără cruţare faţă de cei care dădeau îndărăt sau îl părăseau.

Îndată ce-i fu recunoscut titlul de han, Cingis a trimis soli să-l vestească de aceasta pe Togrul, hanul keraiţilor, puternicul său prieten şi vecin. „E foarte

bine — răspunsese Togrul — că l-ați ales pe Cingis han peste voi, căci ce-ați fi făcut voi mongolii fără han? Să nu desfaceți ceea ce a făcut sfatul vostru."

S-a spus că Togrul a arătat o bunăvoință fără margini față de noul și ambițiosul cîrmuitor, dar la urma urmelor purtarea lui era cît se poate de firească. De la moartea prietenului său Yesujei, mongolii rămăseseră fără căpetenie, iar familiile mai puternice sau se războiseră între ele spre ruina tuturor, sau pribegiseră de la o căpetenie la alta, la fel de nestatornice ca nisipul pustiului Gobi. Acum aveau un conducător și urmau să culeagă toate roadele noii lor unități. Nici chiar Togrul nu era un șef mai de seamă decît Cingis sau Djamuga, și nu i-ar fi trecut niciodată prin minte să se creadă un mare monarh amenințat de un rival tînăr și ambițios. A crede altfel ar fi să cădem în greșeală destul de răspîndită printre biografii lui Cingis, care au creat o imagine falsă asupra mentalității politice a stepei. Bietul Togrul n-avea atunci cum să-și închipuie că peste cîțiva ani faima sa avea să se răspîndească în Europa sub numele legendarului presbiter Ioan, marele monarh creștin din răsărit.

Intr-adevăr, Cingis nu era încă rege. Vitejii care se adunaseră în jurul lui îi juraseră ascultare în război, dar în timp de pace nu se legaseră decît „să nu-i stînjenească treburile". Mulți ani trebuiau să mai treacă pînă la schimbarea acestui fel de a vedea, pînă la desăvîrșirea prefacerilor provocate de Cingis în sînul poporului mongol și în acești ani el va avea încă multe de suferit și adeseori va fi la un pas de ruină și pieire.

Alți doi soli duseră în tabăra lui Djamuga vestea alegerii lui Gingis, care însă n-a primit-o cu liniște ca Togrul. „De ce l-au întors prietenii lui împotriva mea pe *anda* Temugin?" întrebă el cu amărăciune. „De ce nu l-ați ales han cînd eram împreună și ce urmăriți alegîndu-l acum? Străduiți-vă să aduceți

pace în sufletul lui *anda* Temugin și să-l slujiți cinstit." Ultimele cuvinte erau sfatul tradițional al seniorului feudal față de vasali, dar amarele întrebări de la început arătau că Djamuga era supărat și plin de bănuieli din pricina rupturii dintre el și Temugin, că, în același timp, această ruptură nu era datorată unei hotărîri pripite, ci unor urzeli îndelungate și că cearta pentru alegerea locului de pășune și sfatul dat de Börte nu fuseseră decît un pretext pentru ceea ce fusese hotărît în taină de multă vreme.

Temugin își cîștigase primii prieteni, dar își făcuse și cel dintîi și cel mai aprig dușman. Nimeni ca el nu și-a ridicat împotrivă dușmani atît de neînduplecați, dar dintre aceștia nici unul nu avea să-l întreacă pe Djamuga în puterea de a urî și în violența aprigei sale dușmănii. Povestea urii dintre cei doi constituie prin ea însăși o adevărată epopee eroică, din care nu lipsește veșnica amintire a prieteniei lor rupte, a timpului cînd dormeau acoperiți cu aceeași pătură sub stelele care străluceau ca niște lămpi fermecate și păreau atît de aproape în nopțile senine și liniștite ale cîmpiilor și pădurilor răsăritene. În dușmănia lor se ascundea însă și altceva, care este mai greu de descurcat din poveștile tradiționale ale mongolilor sau din cronica persană. Se pare, într-adevăr, că Djamuga avea și el gîndurile lui despre unitatea mongolă, altele decît ale lui Temugin, dar pe care nu le putem cunoaște prea clar, deși le vom întrezări în cursul povestirii noastre, printre izbucnirile sălbatice și sîngeroase ale luptei lor.

III. RAZBOI ŞI URĂ

„Era înzestrat cu înțelepciune, pricepere și șiretenie — spune despre Djamuga istoricul Rașid — dar mare intrigant". „Iubește ceea ce e nou și urăște ceea ce e vechi", spusese Börte despre el, cînd îi ceruse lui

Temugin să-l părăsească. Djamuga era, desigur, împotriva mîndrilor crescători de cai și se declara apărător al ciobanilor și dușman al neastîmpăraților aristocrați; totuși ar fi prea mult să ne închipuim — cum încearcă să ne facă să credem un savant de autoritate incontestabilă, ca profesorul Barthold — că acest om era conducătorul sărăcimii oprimate împotriva noii monarhii feudale, sau că el era un „democrat" din toate punctele de vedere.

Desigur, ridicarea noii aristocrații și prăbușirea definitivă a vechilor clanuri de sînge trebuie să fi corespuns creșterii masive a sărăciei printre nomazi. Concentrarea treptată a proprietății în mîinile nobililor — fie că aceștia coborau din vechile spițe mongole, fie că erau conducători ai clanurilor vasale; *bogod* — nu putea să însemne decît că numărul celor care nu aveau cai sau vite sporea cu repeziciune. Acest proces lovea mai ales pe nobilii săraci. Rașid ne spune că Djebe, cel care mai tîrziu avea să împartă cu Subötei gloria uneia din cele mai mari victorii mongole, era și el un astfel de nobil sărăcit, din tribul taidjiuților, vechii dușmani ai borgijinilor: „Pricina pentru care Djebe i-a părăsit pe taidjiuți și a venit la Cingis-han era că tribul lui ajunsese slab, iar el pribegea singur peste munți și dealuri. Cînd a văzut că nimic nu putea ieși de aici, a venit, slăbit și desperat, ca să intre în oastea lui Cingis, jurîndu-i supunere."

Poate că Djamuga ținea cu membrii mai puțin puternici ai triburilor mongole, cu cetele de nobili nevoiași și cu vasalii de care nimeni nu se îngrijea, dar nu trebuie uitat că el însuși era tot nobil, că politica lui s-a întemeiat totdeauna pe ideea constituirii unei forțe potrivnice lui Cingis și că vorbele și faptele lui au fost mereu acelea ale unui senior feudal. Nici nu se putea altfel. Suflet neliniștit, dîndu-și seama la fel de bine ca și Cingis de starea în care se găsea poporul (poate că despre asta vorbeau împreună, noaptea, întinși sub aceeași pătură de

cai), Djamuga nu putea să se poarte altfel, chiar dacă simțea nedreptatea acestei purtări și chiar dacă avea anumite simpatii. Pentru că nici el, nici nimeni altul din vremea lui nu-și putea închipui, în acele împrejurări, o altă orînduire socială. Chiar dacă Djamuga nu-i iubea pe aristocrați — așa cum o dovedesc faptele lui — el era totuși unul dintre ai lor și nu se putea lipsi de ei. Cea dintîi datorie a unui stăpîn din acele timpuri era de a-și hrăni și îmbrăca sclavii. Ura sa împotriva fostului prieten a crescut, răspîndindu-se printre toți însoțitorii lui. Fratele lui mai tînăr, rătăcind într-o zi cu turmele de oi prin pășunile dealurilor, a dat peste unul din oamenii lui Cingis, care păzea o herghelie de cai. Folosindu-se de întunericul dinainte de ivirea zorilor, fratele lui Djamuga a izbutit să fure caii. Păzitorii l-au urmărit și ajungîndu-l în cursul nopții următoare, l-au ucis, cu o singură săgeată bine țintită.

Djamuga, înfuriat la vestea morții fratelui său, și-a strîns oamenii și cu toții au trecut călare dealurile ca să-și încheie socotelile cu Cingis. În această primă ciocnire, Djamuga a ieșit biruitor silindu-l pe Cingis să-și caute adăpost în valea Ononului. Întorcîndu-se însă, de la bătălie, a prins pe drum șaptezeci din nobilii lui Cingis, pe care s-a răzbunat cumplit, fierbîndu-i de vii; vestea acestei fapte îngrozitoare i-a deșteptat pe toți cei care nu se hotărîseră încă să aleagă între cei doi conducători: Cingis fusese învins în bătăie, dar Djamuga era dușmanul aristocrației. Unul după altul, nobilii nehotărîți au alergat spre tabăra celui dintîi, închinîndu-i oamenii aduși cu dînșii.

Printre cei care veneau acum era și acel Munlik, căruia Yesujei i-l încredințase pe patul de moarte pe Cingis. Munlik îl părăsise o dată cu ceilalți, neascultînd poruncile desperate ale văduvei Höelun. Acum era om între două vîrste și tată a șapte băieți, dintre care unul, Kökciu, era vestit ca vră-

-pitor și șaman. Munlik s-a însurat mai tîrziu cu Hoelun, pe care cu ani înainte o lăsase să se descurce la întîmplare. Ea însă a fost nefericită și în această a treia căsătorie, astfel că nici la bătrînețe nu a avut parte de liniște și uitare.

Cingis se apropia acum de maturitate, dar nu era decît o căpetenie măruntă a stepei, la fel de puțin însemnată cum fusese tatăl său. La ospățul pe care l-a dat, după ce se retrăsese Djamuga, femeile se certară strașnic pentru întîietate, iar nobilii, îmbătîndu-se, se dovediră la fel de nestăpîniți. Unul dintre ei a furat un frîu de cal și l-a rănit pe Belgutei, fratele vitreg al hanului, astfel că acesta din urmă a fost silit să facă ordine între ei cu bățul. Totuși a izbutit să-i țină în frîu și acesta era lucrul cel mai de seamă pentru oamenii stepei. Printre celelalte triburi nu era nici un fel de rînduială, astfel încît oamenii stepei au continuat să se strîngă în jurul stindardului lui Cingis.

„Căpeteniile (*bekii*) taidjiute ne tulbură zadarnic și ne sperie — spuneau oamenii dintr-o ceată nouă, care se hotărîse să-i jure supunere lui Cingis — dar Temugin va lepăda straiele pe care le poartă și ni le va dărui. El are o țară, își hrănește războinicii și ține rînduială în *ulusul* lui."

Curînd se ivi și prilejul unei campanii care să „hrănească" războinicii cu ceea ce le plăcea lor mai mult: prada cucerită de la un dușman biruit. Chinezii avuseseră neplăceri de pe urma tătarilor și trimiseseră împotriva lor un general, care înainta cu oaste în ținutul locuit de ei. Chinezii cunoșteau cît se poate de bine toate certurile dintre triburi și nu le-a fost greu să-l hotărască pe Cingis, prin vechiul său prieten, Togrul, să li se alăture în această expediție împotriva vechilor lui dușmani. Tătarii au fost bătuți și prada împărțită, chinezii dîndu-i lui Togrul titlul de *wang*, adică prinț, iar lui Cingis un alt titlu militar mai mărunt, care în limba lor în-

semna, printr-o ironie a istoriei, „căpitan de graniță".

Togrul, acum Wang-han, nu era iubit de oamenii stepei. Dobîndise puterea ucigîndu-și unul dintre frați și era strîmt la minte, slab și ambițios. Dar era bogat și avea un titlu chinez sunător; împreună cu șeful naimanilor, deținea pozițiile cele mai solide printre triburi. Pentru Cingis era de mare folos să-l țină de partea sa, în acele clipe cînd Djamuga, dușmanul lui, îi urzea distrugerea.

În anul 1201, șefii de triburi din valea Kerulenului au ținut sfat și l-au ales pe Djamuga Gurg-han, stăpîn al poporului, sfidîndu-l astfel de-a dreptul pe Cingis. Această alegere era un fel de conspirație, căci cronicile chineze vorbesc de următorul jurămînt la care au fost supuși cei de atunci: «Cine ne va trăda planurile să fie sfărîmat ca malurile acestui rîu și tăiat ca acești copaci» și vorbind astfel, au călcat în picioare malul și au doborît copacii cu securile". Lupta pentru conducerea mișcării de unificare a mongolilor și a „tuturor celor care locuiesc în corturile de pîslă" lua o întorsătură nouă. Wang-han și Cingis își uniră forțele ca să preîntîmpine noua amenințare, dar, deși Djamura a fost înfrînt, bătălia n-a fost hotărîtoare.

În cursul acestor lupte, pe cînd urmărea un clan al taidjiuților, Cingis însuși a fost lovit în ceafă de o săgeată. Ziua fusese grea și amîndouă părțile se odihneau pe locurile lor de pe cîmpul de bătaie. Cingis zăcea pe jos în chinuri mari și sîngele începuse să i se închege în jurul rănii făcute de săgeată. Djelme, supusul lui credincios, era lîngă el și îi supse încet rana, curățindu-i-o. O sete grozavă îl chinuia pe Cingis, setea aceea nestinsă, neomenească, care-l arde pe răniți pe cîmpul de bătaie. Djelme acoperind rănitul cu propriile lui haine, s-a tîrît gol în tabăra taidjiută, a luat o oală de lapte bătut, a amestecat-o cu apă și i-a dat stăpînului să bea. Rănitul a băut de trei ori și întunericul care-l cuprin-

șese se risipi, iar el își simți puterile revenindu-i. Cînd s-a ridicat pe jumătate, a văzut, în lumina care mijea la răsărit, că zăcea într-un lac de sînge.

„Ce s-a întîmplat? a întrebat el. N-am putut merge mai departe?"

Djelme răspunse: „Nu m-am gîndit să aleg alt loc în graba în care eram și mi-era și frică să te las singur. Așa că ți-am supt rana și ți-am băut sîngele, din care mult e acum în pîntecele meu".

Cînd a înțeles în sfîrșit ce se întîmplase, Cingis spuse plin de uimire: „Cînd eu eram în halul ăsta, cum de ai avut curajul să te duci gol în tabăra dușmană? Dacă te-ar fi prins, ar fi trebuit să spui că zac aici rănit."

„Dacă m-ar fi prins — răspunse Djelme — aș li spus că voiam să trec de partea lor și că tu, auzind aceasta, m-ai dezbrăcat și pe cînd te pregăteai să mă ucizi, am izbutit să fug și să ajung la ei. M-ar fi crezut, m-ar fi îmbrăcat și m-ar fi folosit, iar eu, sărind pe unul din caii lor, aș fi venit drept aici."

La care Cingis spuse: „Cînd merkiții m-au împresurat pe muntele Burkan, tu ai stat lîngă mine și m-ai apărat. Astăzi mi-ai supt rana și, primejduindu-ți viața, mi-ai adus lapte să beau, ca să-mi recapăt puterile. N-am să uit niciodată faptele tale."

Războiul următor a fost din nou împotriva tătarilor și, de data aceasta, lupta s-a dat pe viață și pe moarte. Viața nici unui bărbat nu avea să fie cruțată, în afară de aceea a copiilor mai mici decît înălțimea oiștii carelor. Tătarii și-au vîndut scump pielea, dar nu au putut să țină piept forțelor bine disciplinate pe care le organizase treptat Cingis, din neastîmpărații lui însoțitori. De la tătari și-a luat pe cea de-a doua nevastă, pe tînăra Yesujen. Cingis se apropia acum de mijlocul vieții, vîrstă la care bărbații se plictisesc de primele neveste și caută să-și regăsească tinerețea pierdută, în frumusețea proaspătă a unor fete tinere. Börte, mama fiilor lui, era încă cea dintîi dintre neveste și i se dădea cea

mai mare cinstire, dar Temugin își petrecea nopțile în alt cort.

Poate plictisită și speriată de înflăcărarea acestui războinic, între două vîrste sau poate vrînd să fie pe placul cuceritorului care-i umilise neamul și-i ucisese pe ai săi, Yesujen i-a spus o dată: „Am o soră mai mare, pe nume Yesui, care este și ea de o rară frumusețe. Merită să fie nevastă de han. S-a măritat de curînd și nu știu unde se află." Sau poate voia să-și știe aproape sora mai mare, ca să-i fie mîngîiere în tabăra dușmană.

Cingis îi răspunse: „Dacă e într-adevăr frumoasă, am să pun s-o caute. Dar cînd va fi găsită, ai să-i dai locul tău, de vreme ce e mai mare?" La care Yesujen zise: „S-o văd numai venind și-am să-i dau locul".

Atunci Cingis trimise să fie căutată Yesui, care a fost găsită în pădure, unde se ascunsese cu tînărul ei soț, după înfrîngerea tătarilor. Bărbatul a fugit, iar pe ea au adus-o în fața lui Cingis. Puțin mai tîrziu, într-o zi, acesta stătea în fața cortului cu noile lui neveste, bînd *cumis*, cînd o auzi pe Yesui oftînd adînc. Trezindu-i-se bănuieli, puse să se cerceteze tabăra și în cîteva clipe tînărul soț al Yesuiei îi fu adus înainte. „Ești din sămînța dușmanilor mei și ai venit aici să iscodești. I-am omorît pe toți ceilalți și nici tu n-ai să scapi" și îi tăie capul chiar el, sub privirile lui Yesui.

În neînduplecarea și sălbăticia lui Cingis era ceva care nu semăna cu cruzimea obișnuită a vieții nomade. Era poate amintirea primelor sale umilințe și, mai presus de orice, răpirea primei sale neveste de către dușmanii merkiți și felul batjocoritor în care o necinstiseră înainte de a i-o trimite îndărăt în tabără. Insoțitorii lui socoteau că cea mai mare bucurie a vieții este vînătoarea. Părerea lui Cingis era alta: „Plăcerea și bucuria bărbatului stă în a călca în picioare pe răsculat și a-l doborî pe dușman, în a-l smulge din rădăcini, în a-i lua tot ce are, în a-i

face slujitorii să plîngă pînă cînd le vor curge lacrimi nu numai din ochi, dar și pe nas, în a călări liniștit pe caii lui bine hrăniți, în a-și face pat peste pîntecul și buricul nevestelor lui, în a le mîngîia obrajii lor trandafirii, în a le săruta și a le sorbi buzele roșii."

Acesta era felul de a gîndi al omului care avea să-și strîngă la un loc poporul, să-l transforme într-o națiune și să-l ducă spre cucerirea putredelor imperii ale Asiei. Viața îl făcuse astfel și rolul pe care trebuia să-l îndeplinească îi cerea asemenea calități. Sentimentul pe care ți-l inspiră cînd îi urmărești întreaga activitate este acela de dezgust amestecat cu uimire, pe care-l simți și față de întemeietorii marilor *întreprinderi capitaliste din secolul trecut, care nu s-au* oprit de la nimic, ruinîndu-și cu bucurie adversarii, furîndu-le pînă și nevestele și fetele, și care au organizat și ei imperii imense — imperii de oțel și de forță — predicînd însă totdeauna în public prudența, moderația și sobrietatea.

Se apropiase vremea în care urma să se aleagă, o dată pentru totdeauna, cine trebuia să rămînă stăpînul pădurii și al stepei. Marii hani nu mai puteau îngădui dușmănia celorlalți și chiar Wang-han începuse să-l privească cu bănuială pe vechiul lui prieten Cingis. Amîndoi duceau acum război în ținuturile dinspre apus, împotriva merkiților din păduri și a naimanilor, mai civilizați. Wang-han îi bătu pe merkiți, le luă femeile, făcîndu-și sclavi și vasali din bărbați. Dar cronica mongolă nu uită să consemneze că nimic din această pradă nu a fost dat lui Cingis. Cei doi își uniră apoi forțele ca să meargă împotriva naimanilor, însă în noaptea în care ajunseră în fața taberei dușmane, Wang-han îi părăsi pe mongoli, lăsînd aprinse focurile de tabără, pentru a-i face să creadă că a rămas alături de ei. Djamuga înțelese că avea acum prilejul să-și potolească neînduplecata dușmănie și se duse de îndată la Wang-han spre a-l vorbi de rîu pe Cingis. Lăsă

să se înțeleagă că acesta uneltește cu naimanii. „Tu și cu mine — spuse el — sîntem ca cintezoii, dar prietenul tău este ca gîsca sălbatică. Pe frig sau pe arșiță, cintezoiul rămîne credincios nordului, pe cînd gîsca sălbatică zboară spre miazăzi la venirea iernii." Iar slabul și ambițiosul bătrîn, atît de mîndru de titlul său străin, asculta cu urechea plecată vicleneie vorbe.

Un om dintr-un clan care-i purta prietenie lui Cingis, îl auzi pe Djamuga și-l certă plin de mînie: „De ce te folosești de șiretenii și bîrfeli împotriva bunului tău frate?" Djamuga, care vedea mai limpede decît toți ceilalți, ar fi putut să-i răspundă că între oamenii cu voință tare și dorințe potrivnice, dacă nu mai e prietenie, nu poate fi altceva decît ură neinduplecată și fără margini.

Oricum, Wang-han avea să se căiască foarte repede de fapta lui nechibzuită, căci naimanii, năvălind asupra corturilor fiului său mai mare, Sengün, îi luară prizonieri mulți din bărbații și femeile sale, băgînd spaima în conducătorul keraiților. El trimise în grabă un sol lui Cingis: „Trimite-mi pe cei patru căpitani ai tăi", îl ruga el — și aceasta este cea dintîi dovadă despre oastea bine organizată pe care o avea acum Cingis sub comanda sa, început al acestei forțe puternice cu care trebuia să cucerească lumea. Cei patru căpitani ai lui Cingis salvară viața lui Sengün și aduseră îndărăt bărbații și femeile prinse.

O sclipire de înțelepciune pare a fi scînteiat în acele clipe în mintea bătrînului han al keraiților. Omul care comanda asemenea viteji trebuia, fără îndoială, să ajungă într-o zi cîrmuitor atotputernic. Frații și băieții lui Togrul erau niște neputincioși. Se hotărî deci să-l înfieze pe Cingis, astfel ca neamurile lor să fie unite și puternice. Ei încheiară deci un pact ca între tată și fiu: „In război vom lupta împreună împotriva dușmanului, la vînătoare vom vîna împreună. Dacă cineva va încerca să aducă

neînțelegere între noi, nu-i vom da ascultare și nu-l vom crede; și în orice împrejurare ne vom vorbi deschis."

Ca să întărească încă mai mult această alianță, Cingis o ceru pe sora lui Sengün pentru fiul său mai mare, Djöci care ajunsese la vîrsta însurătorii. Propuse chiar ca propria lui fiică să se mărite cu fiul lui Sengün. Toată mîndria lui Sengün se răsculă împotriva acestor planuri. La urma urmelor, Cingis nu era decît un aventurier parvenit și pe deasupra toată lumea știa povestea paternității îndoielnice a lui Djöci: „Dacă o fată din casa noastră s-ar duce în casa lor, ea n-ar fi decît o slujnică care stă în picioare la ușă. Dacă o fată de-a lor ar veni la noi, ea ar sta jos printre noi, ca o stăpînă". Propunerea fu respinsă, căci bătrînul nu avea putere să reziste fiului său. „Iar inima lui Cingis se răci."

Djamuga, care pîndea orice împrejurare, auzi de îndată despre această răceală și se grăbi s-o folosească. În lumea primitivă a stepei știrile se întindeau ca flăcările. Îl căută pe Sengün și o luă de la capăt cu vechea minciună despre urzeala dintre Temugin și naimani. Chiar unele dintre rudele lui Cingis trecuseră de partea lui Djamuga și-l ajutau în uneltirile lui. Toți la un loc îl imboldeau pe Sengün să-l distrugă pe Cingis. Fiecare dintre trădători îi făgăduia lui Sengün cîte ceva ca să-l hotărască, spunînd: „Pentru tine îi vom ucide pe toți copiii Höelunei" sau: „Am să-i tai mîinile și picioarele pentru tine" sau: „Cu tine voi merge spre slavă, sau în pulbere."

Sengün trimise vorbă lui Wang-han, tatăl său, despre aceste propuneri, dar bătrînul nici nu voi să audă de ele: „Cerul ar înceta să ne iubească și să ne apere. Vorbele lui Djamuga sînt mincinoase și nu trebuie să li se dea crezare". Sengün continuă să stăruie pe lîngă bătrîn, arătîndu-i că națiunea pe care o strînseseră laolaltă tatăl și bunicul lui, cu atîta trudă, ar fi căzut fără îndoială pradă lui Cin-

gis, după moartea lui Togrul, dacă nu făceau ceva. Bătrînul însă continua să se împotrivească, dar apoi, obosit, își spălă mîinile.
Astfel fu adunat sfatul tribului, *kuriltaiul* și se întocmi un plan de prindere a lui Temugin prin trădare. Un cioban, sclav de casă, aducînd lapte de iapă de la cîmp, auzi cele plănuite și le povesti unui tovarăș. Se hotărîră amîndoi să fugă în taină și să-l vestească pe Temugin, cîștigînd astfel și libertatea și răsplată bogată.
Prevenit, așadar, din timp, Temugin își puse oamenii să se pregătească pentru această primă mare bătălie din viața lui, pe cînd Wang-han, cu toată alianța cu Djamuga, era tare neliniștit cu privire la urmările viitoarei ciocniri cu războinicii „fiului său adoptiv". Astfel porniră la luptă Djamuga, fratele de cruce, și Wang-han, tatăl adoptiv, împotriva lui Cingis-han și a cavalerilor și soldaților lui. Bătălia a fost aprigă, fără însă să fie și hotărîtoare. Sengün a căzut rănit de o săgeată, dar Cingis socoti înțelept să se retragă la căderea nopții.
A doua zi în zori, cînd își adună oamenii ca să-i numere, inima i se strînse de durere, văzînd că lipsesc trei dintre cei mai viteji și mai buni, și anume Ögödei, Borokul și Bogorciu. „Ögödei, Borokul și Bogorciu, cei mai credincioși dintre oamenii mei, împreună au trăit și împreună au murit, nevrînd să se despartă." Continuară să se retragă, neîndrăznind să doarmă noaptea următoare și așteptîndu-se tot timpul să fie atacați de dușman. Dimineața, la lumina zorilor, Cingis văzu un călăreț venind obosit spre ei: era Bogorciu. Cînd acesta îi povesti cum a scăpat, hanul se lovi cu pumnii în piept și invocă cerul. „Calul a căzut sub mine; zise Bogorciu. Ridicîndu-mă în picioare, am văzut cum se retrăgeau keraiții în jurul lui Sengün, care se prăbușise rănit, și m-am folosit de prilej ca să încalec un cal de povară."

De-abia sfîrşise Bogorciu povestea lui, cînd iată că se ivi un alt cal, peste care se bălăbăneau cîte două picioare de fiecare parte. Erau Ogôdei şi Borokul, amîndoi pe acelaşi cal, cel din urmă cu gura mînjită de sîngele pe care-l supsese din rana de la gîtul tovarăşului său. Cingis, cu lacrimi de bucurie şi uşurare, îşi îngriji el însuşi fratele de luptă, arzîndu-i rana cu fierul roşu şi dîndu-i leacuri împotriva setei. Mica oaste, care nu depăşea 3 000 de oameni, continuă să se retragă încet către rîul Khalka, hrănindu-se cu vînatul pe care-l putea ucide, pînă cînd au ajuns în ţinutul lacului Buir. Aici s-au oprit pe malul micului rîu Tunje, unde iarba grasă dădu putinţă cailor să-şi recapete puterile. De aici, Cingis trimise doi soli lui Wang-han, să-i spună în graiul plin de poezie şi de ritm pe care-l foloseau aceşti neştiutori de carte, că era gata de pace.

„O, tată şi hanule — spunea Temugin în această solie — cînd, după ce ţi-a ucis fraţii, a trebuit să-ţi cauţi adăpost împotriva unchiului tău, nu ţi-a sărit în ajutor tatăl meu? Nu te-ai legat *anda* cu el şi nu de aceea ţi-am dat eu numele de tată? Cînd erai gonit de naimani şi cînd asupra fratelui tău năvăliseră merkiţii, nu m-am năpustit eu asupra lor şi i-am nimicit eu? E a doua pricină pentru care ar trebui să-mi fii recunoscător. Cînd ai venit la mine, nenorocit, de-abia zărindu-te dintre zdrenţe, ca soarele dintre nori, şi de-abia mişcîndu-te de foame, ca cele din urmă pîlpîiri ale unei flăcări, n-am căzut eu asupra triburilor care te necăjiseră? Ai venit la mine înfricoşat. In două săptămîni erai iarăşi zdravăn şi voios. E al treilea bine pe care ţi l-am făcut. Cînd i-ai biruit pe merkiţi, mie nu mi-ai dat nimic din pradă şi totuşi, cînd din toate părţile te hărţuiau naimanii, care-ţi luaseră femeile şi oamenii lui Sengün, adică jumătate din însoţitorii tăi, eu n-am pregetat să-ţi trimit pe cei patru căpitani ai mei, care ţi-au adus îndărăt femeile, vitele şi oamenii lui Sengün. Atunci mi-ai mulţumit din nou. De ce mă

învinovățești acum? Nu ții minte, o, tată și hanule, cum am jurat pe malul rîului Kara, lîngă muntele Burkan că nu vom da ascultare șerpilor care se vor strecura între noi să ne învenineze vorbele și că ne vom lămuri singuri? Și totuși, tu ți-ai întors dintr-o dată fața de la mine, fără să-mi ceri să te lămuresc: O, hanule și tată, de ce să mă bănuiești de ambiție? N-am spus: «Partea mea e prea mică, vreau una mai mare» și nici: «Partea mea e proastă, vreau una mai bună». Cînd se rupe roata carului și boii vor să-l tragă mai departe, vai de grumazul lor. Dacă îi desjugi și lași carul, vor veni hoții și vor fura încărcătura, iar dacă nu-i desjugi, boii vor muri de foame. Nu sînt eu roată la carul tău?"

Solia se încheia cu cererea de a i se înapoia lui Mukuli calul negru pierdut în ziua bătăliei, împreună cu șaua brodată în aur și frîul, și de a trimite împuterniciți pentru încheierea păcii.

Și lui Djamuga îi trimise vorbă, spunîndu-i: „Din invidie și ură l-ai îndepărtat de mine pe tatăl meu hanul. Cînd eram copii, ne făcusem un obicei ca acela dintre noi care se scoală primul, să bea lapte de iapă, acasă la tata, din cupa cea neagră. Totdeauna am fost întîiul și de aceea m-ai pizmuit. Acum bea, spre mulțumirea inimii tale, acasă la tata, din cupa cea neagră!" Mai trimise solii și fiecăruia dintre rudele sale trădătoare, amenințîndu-i și ispitindu-i totodată.

Cînd auzi veștile, Sengün înnebuni de furie: „Cînd i-a mai spus el tatii «tată» și mie «prietene»? zise el. Tatii i-a spus: «ucigaș bătrîn» și mie o vorbă urîtă. Am ghicit înțelesul tainic al cuvintelor lui: război. Ridicați flamura cea mare și duceți caii la pășune să se îngrașe. Nu mai poate fi nici o îndoială".

Cînd solul veni îndărăt cu acest răspuns, Cingis își duse oamenii în mlaștinile sărate din jurul lacului Balgiun. In aceeași vreme trecu pe acolo și negustorul uzbec Hasan, din Turkestan, ducînd cu el

oi mii de oi și o cămilă albă, ca să le schimbe pe blănuri de zibelină și de veveriță, cu neamurile statornicite pe malurile rîului Ergun. Oprindu-se lîngă lac ca să-și adape oile, el îl întîlni pe Cingis, care îi făcu o adîncă impresie. Fără îndoială, Hasan a împrăștiat apoi printre ceilalți negustori vestea despre acest geniu nomad, pe care l-a întîlnit în refugiu la lacul Balgiun.

Norocul îl părăsise, așadar, din nou pe Cingis. Mica lui ceată de pe malurile lacului bea cu adevărat din apa amară a deznădejdii, ținîndu-se cu greu în viață în acel ținut de mlaștini nesănătoase. Numai o sforțare desperată îi putea scoate din impas. Înnebunit de furie și de ură, Cingis alese singura cale care-i rămăsese: să-și întreacă dușmanii în viclenie. Și ei folosiseră împotriva lui trădarea și șiretenia; le va răspunde deci cu aceleași arme și-i va lovi atît de necruțător, încît lumea va tremura la numele lui.

IV. REGATUL CORTURILOR

Cu tot stilul ei colorat, solia pe care Cingis o trimisese lui Wang-han era o foarte serioasă notă diplomatică, din ale cărei cuvinte de împăciuire se putea desprinde — așa cum Sengün a înțeles de la început — nu numai o recapitulare a drepturilor hanului mongol, dar și amenințarea că dușmanii lui aveau de ales între încheierea păcii și dezlănțuirea unui război necruțător. In aceste împrejurări, amîndouă părțile își dădeau seama că pacea nu putea dura și că reînceperea ostilităților trebuia să aducă după sine pieirea uneia din ele.

Kasar, fratele lui Cingis, își lăsase în tabăra lui Wang-han nevasta și trei copii. După îndemnul lui Cingis însuși, el trimise în tabăra dușmană vestea mincinoasă că îl căutase pe acesta și că nu-l putuse găsi nicăieri, cerîndu-i în același timp lui Wang-

han să se înțeleagă, printr-un om de încredere, asupra trecerii lui de partea dușmanilor.

Bănuielile bătrînului kerait au fost astfel adormite. Dușmanul lui dispăruse, iar fratele acestui dușman voia să i se predea. Puse să se întindă în semn de sărbătoare marele cort brodat în aur și porunci un ospăț în cinstea însoțitorilor lui. Nu au luat nici o măsură de prevedere și nimeni nu l-a prevenit despre înaintarea mongolilor. Luați pe neașteptate, keraiții s-au bătut cu desperare și numai după trei zile de luptă pe viață și pe moarte, ei au fost în sfîrșit înfrînți. Wang-han fugi la foștii lui dușmani, naimanii, dar a fost prins de niște vasali ai acestora, care i-au tăiat capul pe loc. Fiul lui fugi spre miazăzi către Tibet, unde a fost prins și ucis de dușmani. Keraiții au fost împărțiți între supușii lui Cingis, iar cele două fete ale fratelui lui Wang-han i-au revenit lui Cingis însuși, care și-o păstră pe cea mare, dîndu-i-o ca soție pe cea mică fiului său, Tului. Aceasta din urmă avea să fie mama marelui Kubilai, împăratul mongol al Chinei. Un singur om scăpase de soarta tuturor celorlalți și acesta era tocmai neînduplecatul Djamuga. El a fost adăpostit de naimani, pe care a izbutit să-i facă să înțeleagă marea primejdie care îi amenința acum pe ei.

Pînă acum Djamuga încercase să-și asigure împotriva lui Cingis prietenia popoarelor nomade ale stepei. De acum încolo, însă, el va căuta să atragă de partea lui popoarele pe jumătate sedentare, care trăiau o parte din an la orașe, știau să scrie și întrețineau un comerț continuu cu marile țări din Asia centrală sau cu China. Naimanii erau și ei un astfel de popor. Moșteniseră orașele uigure și, o dată cu ele, o mare parte din cultura uigură. Budismul și creștinismul se răspîndiseră printre ei, deși unii rămăseseră încă sub influența vrăjitorilor șamaniști. Intr-o bătălie dinainte, încercaseră să aducă prin vrăji ploaia și vîntul împotriva dușmanilor lor keraiți și mongoli, dar elementele refuzaseră să-i

ajute. Naimanii l-au primit bine pe Djamuga și au fost gata să-i asculte sfaturile.

La fel au făcut și merkiții din ținuturile împădurite, vechii dușmani ai lui Cingis, cei care i-o furaseră pe Börte în tinerețe. Aceștia nu erau orășeni, dar făceau negoț mare, căci prin ținuturile lor treceau negustorii de grîne de la Ienisei; erau pricepuți și în comerțul cu șoimi și ereți. Onguții, un alt popor, erau așezați în locurile din apropierea marelui zid și duceau o viață liniștită, semipastorală, în mici orășele în care făceau comerț cu chinezii; ei nu au vrut să fie tulburați și au respins toate propunerile de a intra în liga împotriva lui Cingis.

Acesta înțelese că lupta împotriva naimanilor era cea mai grea din toate încercările prin care trecuse și că pentru ea i se cereau o dibăcie și o putere de organizare deosebite. Își reorganiză deci complet armata, introducînd funcția de *ierbi* sau subofițer, sporind efectivul și precizînd atribuțiile gărzii, adevăratul nucleu al armatei permanente, care se dezvoltase încet-încet. Un consiliu de război, convocat anume, a fost informat de gîndurile naimanilor prin glasul unei căpetenii prietene: „Dacă nu primiți să faceți pace, naimanii vă vor lua pînă și arcurile și săgețile". „Caii noștri sînt slabi și nepregătiți", gîndeau unii la auzul acestor cuvinte. Dar altul, din nobilii lui Cingis, strigă plin de uimire: „Cum putem rămîne nepăsători, cînd ni se vorbește astfel?" Luă apoi cuvîntul Belgutei, care nu dovedise niciodată prea multă înțelepciune: „Bine ne-ar mai sta să-i lăsăm să ne ia armele, cît sîntem încă vii! Vitejii mor cu armele în mîini. Așa e bărbătește. Naimanii au îndrăznit să rostească vorbe mari, bizuindu-se pe pămînturile lor întinse și pe numărul lor mare. Pentru noi, însă, nu e greu să-i înfrîngem în împrejurările astea prielnice. Dacă vom da năvală asupra lor, o să-și lase bogatele herghelii de cai, o să-și părăsească lăcașurile și o să fugă cu tot nea-

rnul lor în păduri şi pe dealuri. Deci, hai să încălecăm!"

Cingis-han primi acest sfat îndrăzneţ şi, după ce îşi strînseră merinde din vînătoare, porniră spre apus ca să ocupe poziţii de atac împotriva naimanilor. Naimanii, prinzînd un cercetaş din avangarda condusă de Djebe şi Kubilai, s-au bucurat cînd i-au văzut calul care de-abia se mai ţinea pe picioare. Dar mongolii izbutiră să surpe această încredere a duşmanilor, printr-un şiretlic. Înaintînd cu patrulele lor în ţinutul naimanilor, ei aprinseră noaptea atît de multe focuri, încît oricine ar fi putut să creadă că oastea lor era nemărginită şi că venea din toate părţile, simţămînt care pătrunse în curînd printre străjile naimane. Groaza îl cuprinse şi pe Tayan, bătrînul lor han, care de altfel îşi pregătise sufletul de înfrîngere şi moarte.

Numai Kuciluk, fiul lui Tayan, şi Djamuga, vechiul duşman, nu-şi pierduseră firea, dar nici nu erau în stare să oprească spaima care se împrăştia. „Viaţa şi trupul muritorilor sînt menite suferinţei. Fie ce-o fi.. Faceţi cum credeţi şi să ieşim în întîmpinarea duşmanilor", răspunse Tayan fiului său, care-l învinuia de laşitate.

Oastea sa se retrase către dealuri, urmărită mereu îndeaproape de cetele mongole. Tayan, privind de departe mişcările trupelor, îl întrebă pe Djamuga: „Cine sînt cei care ne mînă din urmă oamenii, aşa precum urmăresc lupii turmele de oi?" Djamuga răspunse: „Sînt cei patru cîini ai lui Temugin, pe care-i hrăneşte cu carne de om şi îi ţine în lanţ de fier. Cîinii ăştia au ţeste de aramă, dinţii le sînt tăiaţi din piatră, limba lor este ca o suliţă, iar inimile de fier. În loc de bice, poartă săbii îndoite. Îşi potolesc setea cu rouă şi călăresc pe vînt, iar în vreme de război se hrănesc cu carne de om. Acum le-a dat drumul din lanţ. Le curg balele şi se zbenguie de bucurie. Cei patru cîini sînt Djebe, Kubilai, Djelme şi Subötei."

Tayan își retrase iarăși oamenii, pe alt deal, dar dușmanul înainta mereu. „Cine se vede acolo îndărăt, croindu-și drum ca o pasăre de pradă ?" întrebă bătrînul han din nou.

„Este Temugin, care s-a legat cu mine *anda*, răspunse Djamuga. Este îmbrăcat din cap pînă-n picioare, cu armură de fier și a zburat pînă aici ca un uliu înfometat. Îl vezi ? Spuneai cîndva că doar să se facă văzut, și praf și pulbere se va alege din el. Iată-l acum."

Pe Djamuga îl părăsiră speranțele, căci, o dată cu înaintarea mongolilor, înțelesese că nimic nu le va putea sta în cale și că toate strădaniile lui fuseseră fără folos. Ar fi putut să mai întrețină temerile neputinciosului Tayan, sau să semene spaimă printre naimani, dar își dădu seama că, orice s-ar mai fi întîmplat de acum încolo, partea lui se sfîrșise. Naimanii se lăsară învinși, aproape fără împotrivire. Tayan fu ucis, Kuciluk, fiul lui, fugi să întărească numărul merkiților și Djamuga cu cîțiva prieteni, scăpă în stepă unde avea să ducă viața neliniștită de tîlhar la drumul mare.

Veni apoi rîndul merkiților. Șeful lor, Toktoa, a fost ucis, iar Kuciluk a fugit din nou, de data asta în Turkestan, imperiul kara-kitanilor, ca să organizeze acolo ultima rezistență împotriva necruțătoarei primejdii care-l urmărea, căci Cingis învățase că dușmanul nu trebuie lăsat niciodată viu și nevătămat.

De la merkiți, Cingis își luă a patra nevastă, Kulan, desăvîrșindu-și astfel răzbunarea pentru răpirea Börteii. Kulan era frumoasă și despre frumusețea ei se vorbește și astăzi în poezia mongolă; ea și-a însoțit bărbatul de-a lungul multor campanii.

De la marele zid pînă la munții Altai, cu mici excepții, toate neamurile Mongoliei erau acum supuse lui Cingis, care întemeiase astfel un regat cum nu se mai pomenise în locurile acelea de la moartea celui din urmă han al turcilor.

Djamuga, prins de proprii lui tovarăşi, a fost dat pe mîna biruitorului mongol. Cu un gest tipic al său, Cingis îi ucise pe trădătorii care-şi vînduseră stăpînul şi-i oferi acestuia pace şi iertare. Djamuga îi răspunse cu tragica resemnare plină de nobleţe, cu seninătatea mîndră la care ajung uneori oamenii care îşi văd viaţa risipită în urmă, iar înainte nici un viitor care să le dea speranţe sau să-i ispitească:

„În zilele de mult trecute, cînd ne-am legat *anda*, cînd ne găteam împreună mîncarea şi o mîncam împreună, ne spuneam cuvinte care nu pot fi uitate. Apoi alţii s-au pus între noi şi ne-au înstrăinat unul de altul. Cînd îmi aduc aminte de cuvintele de odinioară, mă roşesc de ruşine şi nu am curajul să te privesc în ochi. Acum vrei să-ţi fiu tovarăş, dar, deşi aşa m-am numit cîndva, n-am să pot să-ţi fiu niciodată cu adevărat tovarăş. Iar acum, cînd tu ai strîns sub cîrmuirea ta neamuri întregi, cu atît mai mult nu poate fi vorba să fim puşi alături. Dacă nu mă vei ucide, n-am să fiu decît un păduche pe gîtul tău, sau un spin în pragul cortului tău. Din pricina mea o să fii neliniştit şi o să dormi cu frică noaptea. Maică-ta e plină de înţelepciune, tu eşti un viteaz, fraţii tăi sînt înzestraţi cu multe însuşiri bune, tovarăşii tăi sînt cavaleri îndrăzneţi, ai sub stăpînirea ta şaptezeci şi trei de cai. Eu însă, de mic copil, n-am avut nici părinţi nici fraţi, femeia mea nu e decît o gură-spartă, iar în tovarăşi nu pot avea încredere. Aşadar, tu, *anda*, deasupra căruia este cerul, m-ai întrecut în toate. Porunceşte acum să mor repede, pentru ca astfel să-ţi linişteşti inima, şi mai porunceşte să fiu ucis fără să mi se verse sîngele. Iar eu, după moarte, voi fi totdeauna paznicul şi ajutătorul urmaşilor tăi."

Cînd Temugin auzi aceste cuvinte, răspunse cu tristeţe: „Djamuga, fratele meu, a făcut totdeauna ce a crezut. El este un om care poate fi îndreptat, dar nu mai vrea să trăiască. Aşa să fie!" Trupul lui Djamuga a fost apoi zdrobit fără să i se verse sîn-

gele, astfel ca sufletul lui să rămînă neschimbat printre oameni, căci mongolii credeau că sufletele oamenilor sălășluiesc în sînge.

Deci Djamuga murise. Nimeni printre mongoli nu mai îndrăznea să i se împotrivească pe față lui Cingis. Oastea se întoarse îndărăt la izvoarele Ononului, în văile în care își petrecuse Temugin tinerețea lui desnădăjduită, și acolo a fost ridicat stindardul împletit din nouă cozi albe de cai, iar sfatul nobililor a proclamat pe Cingis, han al tuturor popoarelor care locuiesc în corturi de pîslă. Asta s-a întîmplat în anul 1206 și noul ales avea cincizeci de ani. Numele de mongol necunoscut pînă atunci, aparținînd unui neînsemnat trib de nomazi, devenise numele unei națiuni puternice. Celelalte națiuni mari, care își duceau viața în orașele lor întărite, de-o parte și de alta a noului regat, erau din fericire cu totul neștiutoare de prefacerile care avuseseră loc printre acei nomazi netrebnici. Cît de mari au fost într-adevăr aceste prefaceri, ce schimbări pline de urmări adusese Cingis stărilor de pînă atunci în lupta lui pentru putere, vom vedea de abia acum încolo și vom înțelege în același timp de ce aceste prefaceri l-au silit pe el, aventurier necunoscut, să răscolească în fruntea călăreților lui întreaga lume cunoscută în vremea aceea.

V. PĂDUREA CU MULȚI COPACI

Kuriltai-ul de pe Onon este unul din cele mai însemnate evenimente din istoria lumii. Acolo a fost proclamat rege acel aventurier nomad și tot acolo a fost statornicită monarhia lui, în mijlocul căpeteniilor tuturor triburilor și popoarelor din Mongolia, pe care le unise prin geniul și dibăcia lui militară. Avea acum, alături de el, nu numai conducători viteji de oști, dar și sfetnici înțelepți, oameni care știau să-i pună în scris hotărîrile și să urmărească îndeplinirea lor. Sfetnicul cel mai de seamă al hanului naimanilor fusese un uigur pe care-l chema Tatatonga. După moartea stăpînului său, el a fost

luat de Cingis, în slujba căruia şi-a cîştigat merite mari şi neuitate, răspîndind cultura uigură printre nobilii de curte mongoli.

Cînd l-au luat prizonier prima dată şi l-au adus în fața lui Cingis, acesta a văzut atîrnat la brîul lui un sigiliu de aur. „La ce-ți folosește asta?" întrebase Cingis. „Cînd stăpînul meu voia să ridice biruri în bani sau în grîne, sau cînd voia să dea vreo însărcinare unuia dintre supușii săi — răspunse uigurul — întărea poruncile lui cu acest sigiliu, dîndu-le astfel putere". Din acea zi, Cingis hotărî ca toate poruncile lui să fie pecetluite cu un sigiliu, pe care i-l încredință lui Tatatonga.

Avem tot dreptul să credem că în marea operă de organizare îndeplinită de *kuriltai*, sfatul și experiența acestui mare sfetnic au avut însemnătatea lor.

Şi Hasan, negustorul din Turkestan, și Cinkai, negustor mongol trecut la creștinism, care „băuseră apă din lacul Balgiun" împreună cu Cingis și ceata lui de viteji după înfrîngerea acestora de către Wang-han și Djamuga, erau în serviciul lui permanent. Ei văzuseră și alte țări și cunoșteau purtările marilor cîrmuitori ai popoarelor sedentare din apus și răsărit.

Am spus că Cingis era rege, și lucrul este adevărat în fapt, dar pentru a-l înțelege cum trebuie, este necesar să nu pierdem din vedere că Cingis era totodată și primul rege al mongolilor, deoarece aceștia nu cunoscuseră niciodată pînă atunci instituția monarhiei. Cînd, cu ani înainte, și anume după ruptura cu Djamuga, el fusese ales han, nu fusese investit cu prerogative regale, ci numai cu dreptul de a conduce o mică ceată de aventurieri. Totuși, necesitatea constituirii unei puteri centralizate ca aceea pe care o exercita acum, indispensabilă pentru întărirea oricărui stat feudal, se făcuse de mult simțită printre mongoli și germenii tuturor instituțiilor ei existau încă de pe timpul lui Yesujei... Așadar, Cingis nu a născocit nimic nou, ci doar a înțeles

cu o remarcabilă forță de pătrundere, sensul prefacerilor care se produseseră în sînul poporului său și a grăbit aceste prefaceri cu ajutorul geniului și energiei sale nestăvilite, dîndu-le forma lor definitivă.

Cînd vechile clanuri de sînge s-au risipit, cînd familiile desprinse din ele și-au alcătuit propriile lor clanuri cu vasalii și sclavii lor, căutînd să găsească, astfel, altă bază pentru economia lor individuală nomadă, în afara legăturilor greoaie ale vechii comunități patriarhale, au apărut forme noi de orînduire și raporturi sociale noi, născute din cele vechi. Acești seniori nomazi, *noyod* * în limba mongolă, erau niște bogați crescători de cai și vite, pe care însăși ocupația lor îi obliga să ducă o viață independentă în mijlocul hergheleiilor și păstorilor lor.

Ca să se apere, ei trebuiau să-și aibă mica lor oaste. Astfel în căutarea norocului sau a mijloacelor de trai, tineri din alte familii nobile veneau la marii seniori ca să capete o slujbă militară ca *nökūd* **, adică tovarăși sau însoțitori. *Nökūrul* nu aducea cu sine decît calul și armele. Seniorul, *noyonul*, trebuia să-l țină pe socoteala sa și, cu cît putea să-și țină mai bine însoțitorii, cu cît era mai bun și mai darnic cu ei, cu atît mai mare era faima lui seniorială.

Astfel, printre mongoli s-au dezvoltat aceleași instituții ca și in Europa feudală. Nobilii mai săraci, mai slabi sau mai lipsiți de noroc, căutau protecția celor mai puternici sau mai bogați, ceea ce a dus la un anumit proces de unificare treptată. O ceată de aventurieri puteau să-și aleagă un han care să-i conducă la luptă sau la vînătoare, dobîndind astfel o mai mare siguranță în ceea ce privește avutul lor, cît și prilejul de a-și spori acest avut în dauna dușmanilor și de a-și întreține însoțitorii și aventurierii în condiții potrivite. Totuși, această năzuință către siguranță și unitate a dus în mod inevitabil, în con-

* *Noyod* este pluralul substantivului *noyon*.
** *Nökūd* este pluralul substantivului *nökūr*.

dițiile vieții nomade, la nesiguranță și la dezbinare. Vechea societate fusese distrusă, iar cea nouă nu crescuse încă. Viața nomadă din acel timp nu era altceva decît un lung lanț de incursiuni sălbatice, de trădări nesfîrșite, de împrăștieri de cete și triburi, și, în același timp, o veșnică luptă între hani.

Temugin fusese făcut hanul unei cete mici, desprinse de sub cîrmuirea lui Djamuga. Nici unul din hanii din acea vreme nu i s-a alăturat și chiar căpeteniile mai de seamă din propriul lui clan borgijin priveau cu neîncredere ascensiunea sa, așteptînd primul prilej să-l vîndă lui Wang-han, conducătorul keraiților. De aici, înfățișarea necruțătoare a acestor lupte de stepă. Totul părea pregătit pentru apariția unui om care să unifice poporul mongol și chiar nobilii erau pătrunși de această nevoie de a se uni. De vreme ce, însă, fiecare stăpîn bogat în turme, fiecare han ros de ambiții se vedea conducătorul posibil al întregului popor, omul care trebuia să îndeplinească cu adevărat opera de unificare nu putea izbuti decît prin distrugerea fizică a dușmanilor săi.

Rașid ed-Din ne povestește despre un bătrîn deștept și șiret din tribul bayaut, care a descris cum se poate mai bine această stare de lucruri, numărînd hanii care țintеau să ajungă la conducerea întregii stepe și la măreția împărătească. „«Sece-beki, din tribul kyut-yurkin — spunea el — are dorința de a ajunge atotputernic, dar nu e potrivit pentru asta. Djamuga-Secen, care se pricepe să-și dezbine potrivnicii și să născocească șiretlicuri pentru a-și ascunde gîndurile, nu va izbuti nici el. Djöci-Bera, adică Djöci-Kasar, fratele lui Cingis-han, nutrește și el aceeași dorință și încearcă să-și dovedească tăria, puterea, îndemînarea și dibăcia în tragerea cu arcul; totuși nici el nu va izbuti. Nu va izbuti nici Olan-Udur din tribul merkit. Dar Temugin, adică Cingis-han, are atîtea însușiri și atîta dibăcie în a stăpîni și cîrmui, încît va ajunge într-adevăr în scaun». Aceste cuvinte au fost rostite în-

versuri meşteşugite" — Raşid ed-Din adaugă — „într-o vreme cînd Cingis-han nu ajunsese încă padişah (*conducător atotputernic*) *şi lupta plină* de pofte pentru cel dintîi loc era în toi printre triburi".

Pentru această nouă societate feudală, o deosebită însemnătate prezenta instituţia acelor *nōkūd*, însoţitori ai hanilor sau nobililor, care alcătuiau un fel de nobilime aparte, cu membri liberi, şi care era nucleul aparatului militar în curs de formare. *Nōkūrul* trebuia să fie un membru din garda hanului, un ofiţer al unui trib, sau un mare general; lucrul cel mai de seamă — legămîntul său de credinţă către senior — avea un caracter personal, fiind cu totul independent de orice legături de familie sau clan. Putea fi sol sau ambasador, maistru de vînătoare sau staroste de tabără ori doar însoţitorul seniorului. Era un om liber, scutit de îndatoririle vasalului sau de truda ostenitoare şi netrebnică a sclavului.

In schimb seniorul era ţinut să-şi hrănească şi *să-şi îmbrace oamenii, să le dea arme,* pradă şi femei. Temugin a înţeles cît se poate de bine că numai cîştigîndu-şi faima unei purtări generoase şi cavalereşti faţă de însoţitorii lui putea *să* atragă de partea sa pe cei mai îndrăzneţi luptători şi pe cei mai credincioşi supuşi. Ii plăcea să se vorbească despre el ca despre „un domnitor care ştie să-şi hrănească sclavii şi să-şi cîştige războinicii", *să* se spună că „Prinţul Temugin şi-ar lepăda haina de pe dînsul şi ar dărui-o, ar descăleca de pe cal şi l-ar dărui; el are o ţară care îşi hrăneşte ostaşii şi ţine rînduială în *ulus*".

Societatea mongolă era extrem de săracă; iar puterea ei de producţie foarte redusă. In vremea primelor lupte ale lui Temugin, luarea ca pradă a cîtorva podoabe de argint constituia un mare eveniment. O şa sau un frîu erau bunuri de mare preţ, în timp ce orice gură nouă de hrănit, ca şi întreţinerea vreunui războinic lacom, ridicau grele probleme economice, care era firesc să-şi găsească dezlegarea în războaie.

Fiecare căpetenie de clan constituia o primejdie și o amenințare pentru vecinii lui, în timp ce creșterea acestei aristocrații militare și a suitei ei de cavaleri (nökud) nu putea să însemne decît desăvîrșirea procesului de dispariție a vechiului clan și de înrobire a celor slabi și săraci. Într-adevăr, atît timp cît se menținuseră legăturile de sînge, sărăcimea putuse trage încă speranțe din îndatoririle clanului către toți membrii săi. În noua societate, asemenea îndatoriri nu mai existau. În loc să fie întreținută, acum sărăcimea trebuia să întrețină ea pe alții. „Pe cei iscusiți și curajoși i-am făcut căpetenii militare. Pe cei care erau iuți și mlădii i-am făcut păzitori de cai. Celor neiscusiți le-am dat cîte un bici scurt și i-am făcut păstori", așa spunea Cingis în *Cuvintele* transmise de Rașid.

Măsura luată îndată după aceea a fost încadrarea acestor însoțitori în gărzi personale militare. Cingis nu era singurul care a făcut-o, pentru că citim și despre Wang-han că avea o astfel de gardă. Era totuși cel mai important pas din revoluția care începuse, căci din această gardă aveau să fie alese căpeteniile oștirii și astfel, în curînd, în locul șefilor de comunități de sînge va apărea conducătorul militar, numit de suveran să cîrmuiască un domeniu (*ulusul* mongol sau confederația de triburi) în schimbul jurămîntului de credință.

Cingis a avut marele merit de a-și fi dat seama ce armă grozavă putea fi instituția acestor *nökud*, dacă era îmbunătățită și folosită cum trebuie. În locul nedisciplinatului han — aristocrat trădător, care conducea vechile clanuri — el a pus peste triburile supuse, înfrînte și fărîmițate, pe proprii lui vasali, legați de dînsul prin jurăminte inviolabile. Chiar în ziua în care a fost ales prima dată han, deci încă de pe cînd era încă un aventurier necunoscut, el s-a îngrijit cu deosebită migală de suita lui personală, care apoi a crescut și s-a călit în luptele următoare; cei mai înzestrați și mai credincioși dintre membrii acestei

suita alcătuiau un mic mănunchi de căpetenii militare alese, care mai tîrziu aveau să ajungă vestite sub numele de „cei patru cavaleri ai lui Temugin", sau „cei patru cuni ai lui Cingis".

Marele *kuriltai* din anul 1206 a statornicit orînduirea amănunțită a statului feudal mongol. Cingis dărui fiecărei căpetenii credincioase propriul său domeniu sau *ulus*, alcătuit din triburi sau rămășițe de triburi, așezat într-o parte anumită a teritoriului, în care își țineau turmele. Aceste căpetenii deveneau astfel *noiod* sau prinți și fiecare din ei era ținut să aducă în oastea hanului un număr de supuși, care varia între o sută și zece mii. Acesta era sistemul de recrutare pe triburi. Pe de altă parte însă, orice familie liberă avea datoria de a trimite recruți pentru gardă, care între timp ajunsese o adevărată armată regulată, pătrunsă de o disciplină de fier. Ofițerii din acest corp de elită erau aleși dintre credincioșii care băuseră împreună cu Cingis apa amară a lacului Balgiun, în zilele grele ale înfrîngerilor. Garda se bucura de mari privilegii, dar și disciplina care domnea într-însa era cît se poate de strictă. Nicăieri în lume nu mai era, în acel timp, o forță militară asemănătoare și rare ori în toată istoria s-a mai văzut pe cîmpul de luptă o oaste atît de vitează ca aceea.

Fiecărui senior sau *noion* i se dădură în stăpînire pămînturile necesare pentru a-și întreține oamenii. El avea dreptul de a-și alege cel dintîi cîștigul vînatului, restul împărțindu-se în ordine descrescîndă între nobilii mai mărunți și apoi între oamenii liberi. Servii și sclavii nu puteau căpăta nimic din vînatul ucis sau prins, și primul drept de care se bucura sclavul eliberat era „de a-și păstra vînatul și fiarele ucise sau prinse la vînătoare". Prada de război era împărțită după aceeași rînduială, dar numai după ce se punea de o parte ceea ce se cuvenea hanului. Animale aveau dreptul să aibă și servii, căci fără cai și vite nu putea trăi nimeni în Mongolia; în schimb, ei și familiile lor erau datori să îndeplinească multe

munci pentru stăpîn, de pildă să-i taie caprele și vitele în anumite împrejurări, să-și trimită vacile și iepele lor de lapte la pășune o dată cu ale seniorului pentru un anumit timp și să-i plătească în fiecare an un tribut în capete de vite. Mulți dintre acești oameni simpli erau atît de săraci, încît nu puteau să-și îndeplinească sarcinile: ei erau porecliți „oameni fără casă" și, mai tîrziu, cînd Cingis își organiză armata, cu prilejul marelui *kuriltai*, au fost încadrați într-un corp special, comandat de un păstor.

Toți cei care-l slujiseră bine pe Cingis primiră acum ceea ce li se cuvenea. Credința și cinstea lor nu se pierduse în zadar, fiind răsplătite cu cea mai mare dărnicie. Venise vremea să se legalizeze prefacerile petrecute, să se întindă autoritatea legii asupra a tot ceea ce se întîmplase. Numai așa puteau cei ce conduceau o mie sau zece mii de oameni, să-și cunoască limpede drepturile și îndatoririle lor și numai așa sarcina de a cîrmui această mulțime de călăreți săraci și neliniștiți putea deveni ceva mai ușoară.

Pornind de la vechile obiceiuri ale poporului, Cingis alcătui un cod de legi, *yasak*-ul, căci, cu toată înclinarea sa spre înnoire, cu toate că a contribuit — ca nimeni altul — la distrugerea vechiului fel de viață al națiunii sale, el a căutat totuși să preia din trecut tot ceea ce putea să întărească imperiul pe care îl întemeiase. Despre *yasak* nu avem informații complete; cea mai bună dare de seamă asupra lui o găsim în opera unui istoric egiptean, Makrizi. Din aceasta reiese că el conținea reglementarea raporturilor sexuale, pedepsind desfrîul și sodomia; oprea necredința, vrăjitoria, iscodirea și amestecul în treburile altuia, cearta sau amestecul în certurile altora. Este limpede că ultima din aceste prevederi reprezintă o încercare de a stîrpi certurile meschine dintre triburi, care, atît amar de vreme, fuseseră pricină de neliniște în viața nomazilor. Interesantă este și o altă prevedere, după care „cel care face negoț și dă faliment de trei ori va fi ucis după al treilea faliment". Nu știm cînd a fost

introdusă aceasta în *yasak*, dar nu se putea să fie mult timp înainte ca instaurarea noului imperiu să fi permis o creștere considerabilă a comerțului.

Un număr de prevederi nu sînt decît niște simple reguli de igienă sau legiferarea ospitalității stepei sau a prejudecăților religioase (spre pildă pedepsirea cu moarte a celor care urinează în apă sau peste cenușă). Urmează apoi un regulament pentru armată și diferite norme cu privire la sclavi și prizonieri. Dacă în focul bătăliei un soldat scapă din mînă scutul sau tolba de săgeți, cel din spatele lui este dator să le ridice. Neîndeplinirea acestei datorii se pedepsea cu moartea. Tot astfel este interesant să aflăm că acești nomazi cumpătați trebuiau să poarte aceleași veșminte, fără să le spele, pînă cînd se rupeau de tot, obligație impusă fără îndoială de greutățile felului lor de viață.

Regulile pentru inspectarea trupelor și a armelor sînt foarte amănunțit redactate. Hanul este ținut să știe tot ce trebuie să aibă soldații asupra lor și să-i pedepsească pe cei cărora le lipsește vreunul din articolele de echipament. Cît timp bărbații se luptă pe cîmpul de bătaie, femeile care-i însoțesc în expediție trebuie să facă toate treburile și muncile feudale care revin altfel soților lor. La întoarcerea din lupte, soldații sînt datori să îndeplinească anumite servicii pentru han. Este important să constatăm că *yasakul* confirmă, cu putere de lege, poziția noii clase de nobili feudali (*noyod*), pe care îi împarte în căpetenii peste o mie de oameni, căpetenii peste o sută de oameni și căpetenii peste zece oameni.

Dacă un nobil săvîrșea vreo abatere de la lege și hanul trimitea pe cineva să-l pedepsească, vinovatul trebuia — chiar dacă acest trimis regal era un om lipsit de însemnătate să i se arunce la picioare cu umilă supunere și să aștepte astfel să fie pedepsit, fie chiar și cu moartea. Hanul voia ca toți nobilii să-și ceară drepturile numai de la el și statornici

pedeapsa cu moartea pentru oricine s-ar fi abătut de la această prevedere de deosebită însemnătate.

Pe fratele lui adoptiv îl făcu judecător suprem, poruncindu-i ca toate hotărîrile lui să fie scrise pe un fel de tăbliţe, iar pe Djagatai, fiul lui, îl însărcină să vegheze ca *yasakul* să fie pus în aplicare în tot imperiul. Din nenumărate izvoare ştim că el a fost pus în aplicare, cu nelertătoare severitate, în toate ţările ocupate de mongoli şi că s-a dovedit a fi un nepreţuit instrument de unificare a imperiului lor, dar şi un intolerabil mijloc de constrîngere a popoarelor *cucerite şi* — în acelaşi timp — a mongolilor săraci înşişi. Aceasta a fost cea mai deplină expresie a spiritului feudal mongol, cu toată apriga intoleranţă care caracterizează orice civilizaţie pur militară.

Armata Mongolă avea să se dovedească în următorii cincizeci de ani cel mai puternic instrument militar din cîte au existat vreodată. Meritul acestei realizări revine în întregime lui Cingis-han, înfăptuitorul ei. Prefacerile pe care el le accelerase în sînul poporului lui au avut efect şi asupra tacticii sale militare. Prima lui armată era alcătuită pe baza sistemului de recrutare pe clanuri, fiecare clan alcătuind cîte o divizie aparte condusă de înşişi căpeteniile clanului sau tribului. Pe la anul 1206 însă, acest sistem dispăruse cu totul, căci clanurile erau atît de împărţite şi risipite, încît nu mai constituiau nişte adevărate comunităţi de sînge, ci doar nişte domenii feudale ale conducătorilor militari, puse direct sub comanda hanului. Pe de altă parte, apăruse şi garda, adevărată armată regulată cu mari posibilităţi de mişcare, cu putere de şoc şi cu forţa pe care o dă disciplina. Mongolii puteau adopta acum în luptă tactica atacurilor prin surprindere, datorită unităţilor lor deosebit de mobile, care izbuteau totdeauna să risipească rîndurile mai subţiri şi mai nedisciplinate ale duşmanilor, chiar cînd numărul acestora era cu mult mai mare.

Datorită geniului lui militar, locotenenţilor săi demni de încredere şi acestei armate disciplinate, Cingis putea să ia hotărîri iuţi şi să dea lovituri neaşteptate, împotriva cărora duşmanii — dezbinaţi de certuri familiale şi de invidii — erau lipsiţi de orice apărare. O pildă izbitoare, din acest punct de vedere, este campania împotriva naimanilor; pe caii lor obosiţi, mica oaste de mongoli izbuti, datorită unui şir de lungi marşuri rapide, să ia prin surprindere şi să umple de groază armatele duşmane mai numeroase, mai bine echipate şi aşezate în propriile lor baze.

Cît despre Cingis, care avea acum cincizeci de ani, el era înzestrat cu o voinţă neînfrîntă, cu o energie neobosită şi cu o mare putere de gîndire. Aceste însuşiri născute se dezvoltaseră pînă la cea mai înaltă treaptă, datorită luptei lui îndelungate şi sîngeroase pentru putere. Puterea aceasta era patima lui, patimă care s-a întîmplat să coincidă, însă, cu drumul de dezvoltare şi cu interesul poporului său. Mai avea şi senzualitatea confuză şi ceţoasă a oamenilor violenţi şi un oarecare misticism religios propriu. Istoricul Djuzdjari ne povesteşte că, spre bătrîneţe, începuse să cadă în leşinuri epileptice şi că în aceste leşinuri rostea cuvinte care erau însemnate de însoţitorii lui îngroziţi — aşa-zisele *Cuvinte* ale lui Cingis-han, care căpătaseră putere de lege.

Totuşi el şi-a dovedit puterea de gîndire prin forţa cu care îşi stăpînea propria lui fire furtunoasă şi prin prudenţa pe care o punea în toate. Faţă de duşman nu arăta nici o milă, dar faţă de un supus care greşea putea fi îngăduitor şi chiar generos. Ca tuturor celor din neamul lui — oameni cu viaţă grea şi nesigură — îi plăcea şi lui să se îmbuibe şi să bea pînă la prostire, ori de cîte ori se ivea prilej de ospăţ, dar avea grijă să nu fie nici beţiv, nici lacom. O dată cînd a primit în dar şase butii de vin chinezesc de la o căpetenie binevoitoare, spuse că „o picătură dintr-însul îţi ascute mintea, dar mai multe ţi-o rătăcesc", vorbă de la care nu s-a abătut niciodată.

Era superstițios, se îndeletnicea cu vrăjitoria și ghicitul — arzînd în focul taberei oase de oaie pînă pocneau — dar își dădea foarte bine seama că superstițiile sînt un mijloc de înșelare a naivilor și știm că, cel puțin cu un anumit prilej, le-a folosit în mod deliberat. Prejudecăți avea puține și era în stare, datorită puterii lui de înțelegere, să asculte cu plăcere sfaturile celor cu o creștere mai bună și cu o experiență mai întinsă decît ale lui. Dintre marii generali cunoscuți în istorie, puțini au știut să-și folosească însușirile minții mai bine decît acest nomad analfabet.

Cînd opera marelui *kuriltai* a fost terminată, cînd organizarea imperiului a fost statornicită, cînd el însuși a plecat din nou la război, Cingis a fost cuprins de o înduioșare, foarte asemănătoare cu aceea a dragostei, văzînd de departe tabăra oștirilor sale din văile înverzite ale Altaiului. „Arcașii și războinicii mei sînt întunecați ca o pădure mare cu mulți copaci, spuse el. Grija și dorința mea este să le îndulcesc gurile cu dulceață, să le împodobesc piepturile, spatele și umerii cu veșminte de brocart, să-i așez pe cai buni, să le dau să bea din pîraie curate și răcoritoare, să le dăruiesc pămînturi bune și bogate în iarbă pentru vitele lor, să poruncesc să se nimicească de pe căile și drumurile folosite de ei orice piedică, orice rădăcină și orice lucru vătămător și să nu îngădui să crească în locurile lor de pășune nici un spin și nici o buruiană cu țepi".

Era mîndric în aceste cuvinte? Poate, dar această mîndrie crescuse într-atît, încît ajunsese să se amestece cu alte simțăminte, mai adînci. În ciudata minte omenească, lupta violentă și singuratică cu realitatea, lupta care este baza puterii de voință și a dragostei de putere, dă uneori naștere unor emoții noi și scoate la iveală alte aspecte, care ascund o clipă viclenia, cruzimea și poftele întunecate ce stau de cealaltă parte a acestei lupte.

PARTEA A TREIA

RĂZBOIUL CU CHINA

I. RĂSCOALA VRĂJITORULUI

Rotunjirea granițelor noului regat se făcu repede și cu spor. Subötei urmări rămășițele tribului merkit și le distruse, Kubilai fu trimis pe urmele lui Kuciluk, fugarul prinț naiman, și luă în stăpînire partea de miazănoapte a actualei Semirechii, țara celor șapte rîuri. Înainte ca acestea să se fi întîmplat, avuseseră loc totuși evenimente de o însemnătate covîrșitoare.

Mai întîi, Djöci, fiul cel mare al hanului, năvăli pe neașteptate în ținuturile împădurite și în văile rîurilor Siberiei, unde a supus neamurile kirghizilor și ale oiraților, deschizînd astfel drumul prin care aveau să curgă, nestăvilite, grînele din bogata țară a Ieniseiului în Mongolia. O dată cu traficul de grîne au apărut și *negustorii musulmani și uiguri*, care îl controlau, oameni de afaceri iscusiți, pricepuți și în treburile politice. Un uigur ajunsese sfetnicul cel mai de seamă al lui Cingis, negustorii uiguri cutreierau acum nestingheriți de-a lungul și de-a latul noului regat, iar cultura acestui popor înzestrat a fost însușită de mongolii de pretutindeni. *Idikutul*, suveranul religios al uigurilor, neliniștit în capitala sa de la Beșbalig — din apropierea orașului Urumci de astăzi — din pricina grelei suzeranități a împăratului kara-kitanilor, a trimis ambasadori să i se închine lui Cingis-han.

Evenimentul era deosebit de important și Cingis arătă cît de mult îl prețuia, căsătorindu-și fata cu *idikutul*.

De aci încolo uigurii aveau să fie forța precumpănitoare în toate treburile civile și culturale ale noului imperiu. Cingis era puternic atras de civilizația lor și datora el însuși foarte mult contactului cu acest popor destoinic. Dl. Lattimore crede că uigurii sînt trunchiul primitiv din care s-au desprins triburile turce; în orice caz, ei sînt cei dintîi care au adoptat agricultura și viața sedentară. Cînd imperiul lor din Mongolia era în culmea gloriei, între anii 750 și 850, ei întrețineau legături strînse și prietenești cu marea dinastie Tan din China și stăpînirea lor se întindea pînă departe, la oaza Turfan.

Erau creștini, maniheiști sau budiști, dovedindu-se în general mijlocitorii cei mai potriviți pentru pătrunderea înrîuririlor apusene și persane în China. Deși pierduseră de multă vreme orice influență politică, ei exercitau încă, în secolul XII, o influență comercială și culturală precumpănitoare printre triburile turce și mongole. Nu greșim dacă atribuim înrîuririi uigure neîntîlnita îngăduință arătată de Cingis față de toate religiile, precum și o bună parte din înțelegerea politică pe care a dovedit-o în toate faptele sale.

Cingis avea motivele lui de a nu împărtăși fanatismul arătat de restul poporului pentru credința șamanistă în spirite. Într-adevăr, cea din urmă încercare de împotrivire față de puterea lui, petrecută puțin după marele kuriltai, a venit din partea celui de-al patrulea fiu al lui Munlik, șamanistul Kokciu, al cărui nume religios era Teb-Tengri, adică „cel care se înalță la cer". Munlik avea șapte fii, despre care cronica mongolă ne spune că erau „unul mai păcătos decît celălalt". Teb-Tengri se bucura de mare trecere printre triburi și există oarecare dovezi că a avut o parte însemnată în alegerea lui Cingis ca împărat, la *kuriltaiul* din anul 1206; este cu putință

să fi sperat prin aceasta să cîștige pentru el însuși bogății și un loc de seamă printre mongoli. Dacă este așa, el a rămas dezamăgit, pentru că șaman șef, sau *bek,* a fost numit altcineva, un om mai bătrîn decît el, care a căpătat astfel dreptul de a purta mantii albe și de a călări pe un cal bălan.

Toți fiii lui Munlik au început îndată să urzească împotriva noului regat. Mai întîi au încercat să-l înstrăineze pe Cingis și pe fratele lui, Kasar, renumitul luptător și arcaș. Cei șapte frați l-au bătut în plină tabără pe viteazul Kasar, și, cînd acesta se plînse lui Cingis, a primit un răspuns plin de mînie: „Te-ai lăudat cîndva că nimeni nu poate îndrăzni să te doboare și acum ai îngăduit să fii bătut". Plîngînd de ciudă, Kasar nu găsi cuvinte să-i răspundă. Dar lucrurile aveau să se înrăutățească. Vicleanul Teb-Tengri, fiind de față la această ieșire a lui Cingis, folosi împrejurarea ca să-i șoptească: „Un duh mi-a dat puterea de a porunci cerului cel veșnic. Și știu că lui Temugin îi este dat să cîrmuiască mai întîi și apoi lui Kasar; dacă scapi de el, soarta se poate schimba".

În aceeași noapte, Cingis trimise acasă la Kasar oameni care l-au prins și l-au adus legat. Între timp, prietenii care le voiau binele au alergat s-o vestească cît mai repede pe Höelun, mama celor doi frați, de cearta dintre ei. Fără a zăbovi o clipă, Höelun înhămă o cămilă albă la *kibitka* și mînă toată noaptea ca să ajungă în zori în tabăra lui Cingis. Kasar, cu mîinile legate, fără căciulă și fără cingătoare, fusese tocmai adus în fața fratelui său, care îl cerceta pentru o presupusă uneltire împotriva sa. Cînd Höelun năvăli în cort, Cingis s-a pierdut de tot și s-a înspăimîntat la vederea grozavei bătrîne. Ca de obicei, ea nu pierdu nici o clipă, ci își dezlegă băiatul, îi luă căciula și cingătoarea din mîinile lui Cingis, care nu avu puterea să se împotrivească, și le dădu lui Kasar. Apoi, cu gesturi care dovedeau toată marea mînie ce o stăpînea, se așeză jos și, printr-o

scurtă mișcare a mîinii ei îmbătrînite, își desfăcu veșmintele, dîndu-și la iveală sînii zbîrciți care îi căzură pînă la genunchi cînd își aplecă fruntea spre pămînt cu mîinile pe piept.

„Îi vezi? întrebă ea. Sînt sînii pe care i-ați supt voi amîndoi. Ce faptă grozavă a săvîrșit Kasar, de vrei să omori aceeași carne ca a ta? Cînd erați mici ați supt, tu și frații tăi, de la cîte un sîn, și numai Kasar era în stare să sugă de la amîndoi, aducîndu-mi mie ușurare. Dacă sufletul lui Temugin e plin de înțelepciune, Kasar își dovedește puterea și dibăcia prin arc. Acum, cînd am isprăvit cu dușmanii, bineînțeles că nu mai e nevoie de Kasar."

Cuvintele au fost aspre, căci bătrîna — amintindu-și de ziua în care cei doi frați, cînd erau copii, își uciseseră pe celălalt frate vitreg, amintindu-și și de primejdiile și greutățile îndurate de atunci — își dădea foarte bine seama de urmările nefericite pe care le putea avea asupra proaspătului regat această ceartă între frați. Cingis nu-i putu înfrunta privirile, ci întorcîndu-și fața, spuse: „Mi-e frică și mi-e rușine". Aceasta nu-l împiedică însă să ia în taină cea mai mare parte din vasalii lui Kasar, lucru care ajunse bineînțeles la urechile mamei sale. Dar nefericita bătrînă își sleise toate puterile și muri, așa cum trăise, în amărăciune și durere.

Teb-Tengri izbutise. Cînd se răspîndi vestea despre neînțelegerile dintre cei doi frați, au început să se ivească din toate părțile oameni veniți să-i jure credință, și printre ei chiar cîțiva din vasalii lui Ochijin, fratele mai mic al lui Cingis. Ochijin se duse să ceară el însuși socoteală celor șapte fii ai lui Munlik, dar aceștia îl insultară și-l siliră să-și ceară iertare în genunchi. De acolo, Ochijin alergă de-a dreptul la Cingis, căruia îi povesti umilința la care fusese supus. Dar Cingis îl ascultă în tăcere, ca și cum îl împiedica ceva să-și arate voința împotriva fiilor lui Munlik. Poate își aducea aminte de ajutorul dat de Teb-Tengri pentru investirea lui în

kurultai ca stăpîn atotputernic, sau poate se temea într-adevăr de meşteşugurile supranaturale ale acestuia. Şi de data asta, tot femeile l-au făcut să-şi arate voinţa.

Intr-adevăr, cînd auzi povestea cu Ochijin, Börte, soţia lui Cingis, sări din pat, acoperindu-şi goliciunea cu pătura, şi strigă, cu ochii înlăcrimaţi de ciudă: „Ce fel de rînduială e asta? L-au bătut pe Kasar şi l-au umilit pe Ochijin. Dacă, acum cît trăieşti, vor să-i nimicească pe fraţii tăi, puternici ca nişte cedri, atunci, după ce ai să mori, poporul, care este nestatornic ca iarba bătută de vînt şi ca stolul de păsări, nu va voi să se supună copiilor tăi, ajunşi slabi şi fără însemnătate".

Hotărît, Cingis îi spuse lui Ochijin: „Cînd va veni aci astăzi Teb-Tengri, poţi să-i faci ce vrei".

Ochijin îşi alese în taină trei luptători şi le porunci să aştepte lîngă cort, iar cînd vrăjitorul intră înăuntru ca să i se înfăţişeze lui Cingis, el îl luă de gît şi începu să se bată cu el.

Căciula vrăjitorului căzu afară din cort, lîngă foc, şi Munlik, care rămăsese acolo, o văzu şi înţelese că sosise sfîrşitul. O ridică plin de tristeţe şi o sărută, în timp ce cei doi, bătîndu-se, se rostogoleau afară din cort. Atunci au sărit cei trei luptători care îl apucară pe Teb-Tengri şi-i rupseră şira spinării. „Teb-Tengri n-a vrut să-şi încerce puterile cu mine şi acum zace fără să se mai ridice. E limpede că n-a fost un om ca toţi oamenii", spuse încîntat Ochijin întorcîndu-se în cortul său.

Cei şase fraţi ai mortului intrară ameninţători la Cingis, peste el în cort, şi se aşezară tăcuţi la uşă, împiedicînd intrarea sau ieşirea. Speriat, Cingis sări din locul lui, le porunci să se dea la o parte, izbuti să iasă afară şi chemă gărzile să-l păzească. Apoi puse să-i fie mutat cortul şi să se ridice un altul deasupra mortului. Aşeză o gardă lîngă trupul neînsufleţit, dar porunci în taină ca acesta să fie ridicat şi îngropat pe ascuns. Apoi, a treia zi puse să se des-

chidă cortul şi, cînd toţi văzură că nu mai era nimic înăuntru, strigă către oamenii adunaţi: „Teb-Tengri mi-a bătut fraţii şi mi i-a vorbit de rău. De aceea cerul n-a mai vrut să-l iubească şi i-a luat viaţa şi trupul". Toată lumea crezu că mortul fusese ridicat la cer prin coşul cortului şi astfel se termină răscoala lui Teb-Tengri.

Mongolii erau, într-adevăr, deosebit de superstiţioşi. Pentru ei văzduhul era plin de spirite, bune sau rele, dar cele mai multe rele; suflul marilor vînturi, zgomotele ciudate care răsună în văgăunile munţilor, năprasnicele furtuni care zguduie şi cerul şi pămîntul în ţinuturile de stepă ale Asiei erau în închipuirea lor tot atîtea duhuri, împotriva cărora cele mai puternice vrăji se dovedeau neputincioase. Cingis punea întrebări filozofului chinez Cian-ciuen despre cauzele tunetului, iar acesta din urmă era silit, în călătoria lui în Altai, să-i certe cu blîndeţe pe însoţitorii lui mongoli, care-şi mînjeau capetele cailor cu sînge pentru a se apăra de spiriduşi. „Spiriduşii fug — le spunea el — cînd dau peste un om de treabă. Aşa scrie în cărţi. Nu se cuvine ca un taoist[6] să creadă altfel".

Uciderea lui Teb-Tengri l-a scăpat pe Cingis de ultimul duşman dinăuntru şi toate căpeteniile nobile care i se alăturaseră vrăjitorului s-au grăbit să se întoarcă pe domeniile lor. Nici un mongol n-a mai îndrăznit de atunci să-l sfideze pe Cingis, căci li se părea limpede că însuşi cerul, veşnicul cer albastru, era cu totul de partea lui. Izbutise deci să dobîndească acea armă morală, atît de necesară, pe care toţi cuceritorii au încercat să şi-o făurească, şi anume autoritatea divină.

Cucerirea reprezenta o necesitate absolută pentru noul regat. Unii critici, ca de pildă Léon Cahun, sau istoricul mongol Hara-Davan, îşi închipuie că Cingis a fost un cuceritor conştient, împins de sentimentul unei misiuni divine. Această exagerare tăinuieşte de fapt caracterul real al invaziilor mongole,

Gingis n-a avut cîtuși de puțin ambiția conștientă de a supune lumea cu ajutorul militarismului robust al nou-născutului naționalism mongol. El nu a căutat război nici chiar Chinei și cu atît mai puțin a dorit conflict în apus, cu puternicul imperiu musulman al Horezmului. Dimpotrivă el ar fi vrut din tot sufletul să întrețină legături de negoț cu aceste țări pașnice, dacă acest lucru ar fi fost cu putință. Dar n-a fost.

Noul imperiu trebuia să intre în relații cu vecinii săi, să facă comerț cu ei pe o scară foarte mare. Noua clasă feudală avea nevoie de semnele rangului ei și deci era necesar să-și umple corturile cu podoabe scumpe și să-și îmbrace nevestele și țiitoarele în mătase; oastea trebuia să fie echipată și societatea mongolă nu putea produce arme în număr mulțumitor; și grînele trebuiau să fie importate, în timp ce China, mai ales, avea nevoie să capete de la mongoli produsele economiei lor pastorale, în schimbul materiilor prelucrate.

Dar schimbul pașnic era cu neputință. China era împărțită între două dinastii, economia ei internă se găsea în plină prăbușire și dinastia Kin, din miazănoapte, se vedea amenințată pe deasupra, de o mare răscoală țărănească, pe care vecinii din miazăzi nu se dădeau înapoi s-o încurajeze. Regatul tangut tăia drumul de comerț de la Lop-Nor spre apus și controla chiar drumul de caravane care lega Mongolia de Kara-Khoto „cetatea moartă" dezgropată de colonelul Kozlov și de Sir Aurel Stein. Gur-hanul imperiului kara-kitan împiedica drumul liber al negoțului între China și apus, în timp ce vecinul lui, șahul Mohamed din Horezm, avea ambiția să monopolizeze întregul comerț occidental cu China.

În aceste împrejurări, imperiul mongol era silit să lupte sau să moară; sau izbutea să-și silească vecinii să recunoască principiul libertății comerțului, sau trebuia să se prăbușească el însuși sub presiunile lor, incapabil să-și mențină propria lui struc-

tură socială, cu o clasă lacomă și ambițioasă de căpetenii militare feudale, care nu puteau fi îndestulate din economia pastorală mongolă, așa de redusă ca putere productivă. Trebuie să mai ținem seama și de influența negustorilor, care începuseră să vină în valuri în Mongolia, din Asia centrală și din ținuturile de margine ale marelui zid, din clipa în care Cingis își întemeiase o orînduire politică statornică. Acești negustori, care erau uzbeci musulmani sau uiguri budiști ori nestorieni, își dădură repede seama de marele folos pe care l-ar fi tras dacă un om de geniu ca Temugin ar fi izbutit să pună rînduială în China de miazănoapte. La mai mult nimeni nu s-a gîndit în anii care au urmat marelui *kuriltai* din anul 1206. Nu poate deci fi vorba de visul de a cuceri întreaga lume, ci doar de presiunea inexorabilă a forțelor economice, combinată cu geniul unui om și cu înțelepciunea sau viclenia sfetnicilor lui mai civilizați. Istoria Chinei mișună de aventurieri din stepă, care au izbutit să-și cîștige ranguri înalte și uneori chiar scaunul împărătesc, dar Cingis nu era un aventurier obișnuit și nici armata mongolă, pe care și-o făcuse, nu era un instrument obișnuit de cucerire în acele zile. Călărimea mongolă era pe punctul de a-și începe eroicul și sîngerosul ei marș de-a lungul lumii civilizate, iar îndărătul acestui marș, cu toate consecințele lui teribile asupra legăturilor dintre Răsărit și Apus, nu stătea un destin fantastic, ci necesitățile reale ale unor oameni, greșelile și cruzimile unor orînduiri și ale unor mari dinastii.

II. CHINA, REGATUL CONDUCATORILOR BEȚI

Despre Hsi-Hsia, stat tangut, știm foarte puține lucruri astăzi. Săpăturile de la Kara-Khoto ne vorbesc despre un popor cu o cultură orășenească bine dezvoltată și adînc înrîurită de gîndirea religioasă budistă și de arta plastică specifică Asiei centrale;

între secolul VIII și X. Limba lor, păstrată într-o scriere oarecum asemănătoare, dar totuși diferită de cea chineză, a fost redescoperită acum în urmă datorită strădaniilor oamenilor de știință ruși și francezi, iar manuscrisele dezgropate la Kara-Khoto sînt publicate pentru prima oară abia astăzi. Știm din relațiile sale cu dinastiile din China de miazăzi și din China de miazănoapte, că statul tangut era puternic și că biruirea fortărețelor lui trebuia să fie pentru Cingis o treabă tot atît de grea ca și cucerirea imperiului kin din China de miazănoapte. Dar despre felul de viață al acestui popor, înrudit cu tibetanii, avem foarte puține date. Aparent, ei sufereau mai puțin decît locuitorii Chinei, de vreme ce dregătorii chinezi se plîngeau într-una că granițele ospitaliere ale regatului Hsi-Hsia folosesc drept adăpost tuturor răsculaților. Se pare că întrețineau, ca și China de sud, legături ascunse cu Hainele Roșii, oastea țărănească care se ridicase împotriva împilărilor dinastiei Kin. Ne putem însă îngădui să credem că aceste simpatii democratice erau provocate mai degrabă de diferite cauze politice, decît de vederea largă a lucrurilor. Statul tangut își datora existența împărțirii și slăbiciunii marelui imperiu chinez, și pentru dregătorii lui era limpede că nu puteau trage decît foloase din încurajarea și ațîțarea oricărei intrigi sau neînțelegeri între chinezi, chiar dacă era vorba de o primejdioasă răscoală țărănească.

China era, pe de altă parte, în plină decădere. Deși, chiar și în acea vreme, deținea încă cea mai puternică civilizație din lume, deși în știință, gîndire și artă era cu secole înaintea tuturor celorlalte țări ale lumii, China ajunsese o pildă groaznică de degenerare socială care se naște din exploatarea crîncenă și nelimitată a poporului de către clasa dominantă. Seceta și inundațiile din vremea dinastiei Sun făceau parte din viața de fiecare zi a poporului chinez. Ogoarele țăranilor fuseseră sleite din

pricina neîntreruptelor sarcini pusé asupra lor de aparatul birocratic, de cămătari și de armată.

În cursul domniei dinastiei Sun, China a trebuit să se apere împotriva a două invazii dinafară în secolele X și XI: din partea khitanilor, popor turco-mongol din Mongolia răsăriteană, și în secolul XII împotriva aceleia a kinilor tunguși sau giuceni * Recrutările pentru armată au golit satele de bărbați. „Era ca și cum aș fi auzit întunericul înăbușindu-se de plîns", scria poetul tan Tu Fu într-unul din cele mai sfîșietoare poeme ce s-au scris vreodată, în care ni se înfățișează venirea ofițerului de recrutare într-un sat părăsit. Împărații dinastiei Tan înrolau oameni pentru a-și putea duce la capăt marea lor politică de cuceriri. Dinastia Sun îi folosea pentru a-și apăra cu ei puterea sa șubredă împotriva năvălitorilor nomazi și a răsculaților dinăuntru, care se ridicau mereu ca să dărîme orînduirea ei slabă și coruptă.

Vagabondajul se întinsese într-atît, încît nici o măsură nu-l mai putea stăvili sau îngrădi, corupția funcționarilor se manifesta pe față și cu nerușinare, iar puterea centrală devenea din ce în ce mai slabă. Iată ce scrie istoricul rus Zaharov, autor al unora dintre cele mai interesante studii despre stările din China în ajunul cuceririi mongole, în legătură cu felul de a fi al funcționarilor: „Frica de a fi trași la răspundere sau de a pierde prilejul de a fi înaintați îi făcea pe funcționari să înscrie copiii în listele de adulți apți a-și îndeplini datoriile față de stat, și să încaseze impozite de la ei. În felul acesta, poporul ajunsese să-și ucidă copiii pentru a scăpa de alte biruri noi." Astfel, tîlhăria oficială făcuse din pruncucidere unul din obiceiurile sociale ale Chinei din acele vremuri.

Funcționarii mai mărunți, oameni săraci care trecuseră prin școli fără a-și putea găsi apoi îndelet-

* Kinii erau din aceeași tulpină ca manciurienii de astăzi.

niciri sau slujbe mănoase, alcătuiau o armată mare şi primejdioasă de nemulţumiţi, gata oricînd să ajute cu idei sau îndrumări mişcările spontane ale ţărănimii disperate. La mijlocul secolului XI, marele om de stat Wan An-şi încearcă să oprească acest proces de descompunere şi, ajutînd pe ţărani, caută să reclădească bazele economiei chineze. Reformele lui financiare, politice şi militare n-au fost niciodată aplicate cum trebuie, iar lipsa unei puternice autorităţi centrale împiedica stăvilirea poftelor funcţionarilor feudali şi ale generalilor. Wan An-şi dorea să transforme statul într-un cumpărător cu toptanul al produselor ţărănimii şi în bancherul acesteia, distrugînd astfel primejdioasa putere a cămătarului şi a negustorului, dar această utopie patriarhală n-ar fi putut fi niciodată realizată în condiţiile vieţii chineze de atunci. Rezistenţa negustorilor şi a marilor funcţionari grăbi sfîrşitul încercării de reformă.

Cîrmuitorii acestei ţări nefericite au luat calea pe care o alege orice stat cînd se simte în imposibilitate materială de a continua, dincolo de anumite margini, jaful supuşilor săi: calea inflaţiei. Tiparul s-a dezvoltat cu atîta repeziciune în China, nu ca urmare a setei de învăţătură, ci din cauza nevoii de hîrtie monedă. Din aceeaşi pricină, epoca dinastiei Sun a coincis cu creşterea unei mari industrii metalurgice chineze; topirea fierului, exploatarea minelor de aramă, de aur şi de argint constituiau un monopol de stat şi erau executate cu sclavi, pentru ca cererea din ce în ce mai mare de monedă să poată fi mai uşor satisfăcută. Preţurile de pe piaţa Pekinului, în ajunul năvălirii mongolilor, se schimbau de dimineaţa pînă seara, şi intervenţia statului nu făcea decît să încurce încă şi mai mult lucrurile

Dinastia Sun avea cel puţin norocul de a fi de neam chinez, ceea ce îi dădea o anumită autoritate în ţara pe care o cîrmuia la miazăzi de Yangţe. Kinii însă nu aveau acest noroc: nu numai că ei înşişi erau străini, dar trebuiau să cîrmuiască şi

peste două popoare diferite, peste kitanii din sudul Manciuriei, ai căror urmași erau, și peste chinezi. Pe deasupra, mai aveau de înfruntat și războaiele de graniță împotriva nomazilor, precum și veșnica amenințare a puternicului regat al tanguților, Hsi-Hsia. Cînd călăreții mongoli au trecut prin pasurile munților în cîmpiile verzi ale Chinei de miazănoapte, kinii mai erau prinși și într-o luptă fără cruțare cu liga țărănească a Hainelor Roșii, una din nenumăratele societății secrete pe care le-a întemeiat poporul desnădăjduit al Chinei de-a lungul istoriei sale pentru a se apăra împotriva asupritorilor săi. „La porțile palatului, miros de bucate și vinuri; pe drum, oasele unui nenorocit, mort de frig", spunea Tu Fu și, deși aceste rînduri au fost scrise într-o epocă anterioară, mai bună, din istoria Chinei, ele reprezintă o descriere destul de vie a societății în care a izbucnit uraganul cavaleriei mongole în anul 1211.

Țăranii fără pămînt, recoltele proaste și foametea, vagabonzii, armatele in veșnică mișcare, nesiguranța negoțului, nerușinarea familiilor bogate care luau pentru ele în toate părțile pămînturile cele mai bune, purtîndu-se ca și cum „ar fi deținut puterea împăratului asupra împărăției", toate acestea erau semne exterioare de descompunere. Dar viața la țară și in orașe, ca și viața la marile curți, era încă departe de decăderea completă. O cultură atît de puternică și de veche ca aceea a Chinei avea o capacitate de rezistență nemăsurată. Orașele Chinei, cu populația lor prolifică, cu marele lor negoț și cu meșteșugurile lor spornice, cu ceainăriile lor vesele și cu marile lor clădiri, erau tot atît de avansate față de orașele europene din acea vreme, cît de avansate sînt astăzi New-York-ul sau Chicago de orașele de provincie engleze. Primii călători din Europa, deși au început să vină în China de-abia cițiva ani după distrugerile care au însoțit năvălirea mongolilor, au fost uimiți de viața bogată și harnică pe care au găsit-o aici.

Vasele chineze făceau călătorii îndelungate din porturile de miazăzi, pînă în India. Cheiurile acestor porturi erau înțesate cu nave și unele dintre corăbiile din acea vreme erau cu mult mai bune decît bărcile gingașe care făceau negoț în Marea Mediterană sau Marea Nordului. Industria chineză era foarte dezvoltată, întemeindu-se în cea mai mare parte pe munca sclavilor. Atelierele marilor orașe produceau minuni de îndemînare și frumusețe pentru marii funcționari, pentru curte sau pentru export.

Despre cultura acestui popor nefericit putem spune că ea era poate cea mai înaltă din cîte au fost vreodată create de omenire și că pînă și țăranul chinez, analfabet și pe jumătate mort de foame, era mai civilizat și mai rafinat decît aristocrații europeni din secolul XII. În vremea dinastiei Tan, în cele trei veacuri dintre anii 600 și 900, cultura chineză a străbătut un drum deosebit de însemnat pentru istoria spiritului omenesc. Multe elemente se întîlneau în această cultură și printre ele și anumite influențe grecești, trecute prin civilizația budistă gandhară [7], din nordul Indiei, care pătrunsese în China prin Asia centrală.

Perioada dinastiei Tan a rămas nemuritoare prin sculptura și poezia ei. Pictorii din perioada Sun știau să reproducă în peisajele lor atmosfera plină de taină și de farmec a poeților primitivi și să creeze astfel o poezie a naturii, a contopirii omului cu spiritul naturii, care cu greu ar putea fi socotită mai prejos decît lirismul unor scriitori ca Li Po. Poezia chineză a izbutit să exprime tragedia pătimașă a dragostei dintre împăratul Hsuan Țin și domnița Yan Kuei-fei, poeții din vremea dinastiei Tan puteau să ne descrie doamnele de la curte, dănțuitorii și iubitele împăraților, în același timp pătimașe, blînde și vesele. Frumusețea acestei arte are într-însa ceva atît de adînc, atît de apropiat, atît de proaspăt, încît ea va alcătui totdeauna una

din cele mai prețioase comori ale sufletului omenesc.

Totuşi, ar fi o mare greşeală să credem că gingăşia poeziei şi a picturii chineze nu are nici o legătură cu trista realitate a vieţii chineze. Oamenii aceia care cîntau frumuseţea munţilor şi lacurilor, mişcarea rapidă a animalelor, gingăşia de floare a femeii, care cîntau bucuriile vinului, taina extazului născut din beţie, plăcerile convorbirilor intelectuale şi căldura prieteniei erau pe deplin conştienţi de nedreptatea lumii care le dăduse naştere. Mai mult chiar, ei erau frămîntaţi de vedenia vieţii grele a poporului în acea împărăţie a florilor şi conştiinţa lor chinuită iese la iveală în tot ceea ce au creat.

Strania lor luciditate cu privire la deşertăciunea celor lumeşti, la curgerea grăbită a marelui fluviu al timpului, îşi pune pecetea pe toate operele lor. O tristeţe adîncă se face simţită în aceste opere, chiar şi în cele scrise în clipele de veselie sau îmbătare. Goana lor după frumuseţe şi exprimarea ei se datoresc tocmai acestei viziuni insuportabile a tragediei vieţii înconjurătoare. Opera lor nu slăveşte eroismul sau vitejia ; atunci cînd scriu despre război, se exprimă cu silă şi oroare. Dacă se refugiază în contemplarea mistică a naturii, dacă încearcă să se pătrundă de frumuseţea nepămînteană a propriei lor ţări, este numai pentru că astfel se simt mai siguri şi mai mîngîiaţi, mai apăraţi împotriva nebuniei înconjurătoare, care altminteri i-ar fi putut copleşi.

Poeţii chinezi sînt oglinda caracterului chinez. Umorul natural şi vesela zburdălnicie a omului obişnuit sau a poetului senzual nu puteau găsi o ieşire mai potrivită decît în satira subţire prin care izbuteau să înşele pe cei bogaţi şi puternici. Satira poeţilor chinezi este cea mai muşcătoare din toată istoria literaturii. Mica epigramă făcută de Van-şi

(700 e. n.), intitulată *La circiumă* este nu numai expresia desăvîrșită a umorului amar chinez, dar și expresia a ceea ce trebuie să fi gîndit chinezii cinci secole mai tîrziu cînd aveau să cadă pradă năvălitorilor mongole, așa încît merită să fie reprodusă aici:

„De cînd de-o vreme sînt într-una beat
De datoria către suflet am uitat.
Dar dacă toți sînt beți în jurul meu
Cum să rămîn treaz numai eu?"

Conflictele care zguduiau societatea chineză își găsiseră expresie și în creațiile filozofice și religioase. Confucianismul a fost readus la viață în forma lui clasică în timpul dinastiei Sun, fiind îmbrățișat de funcționarii din aparatul administrativ și de oamenii politici. Taoismul, mai apropiat de adevăratul spirit al poporului chinez, exprimînd dezamăgirea acestuia față de lumea reală și oferindu-i un refugiu împotriva luptei pentru viață, cucerise mai ales pe intelectuali și pe studenții săraci, dar în perioada Sun a cedat întîietatea confucianismului. Budismul, cu fatalismul lui și cu renunțarea la viață, și-a făcut drum ușor în sărăcime și printre asupriți și, deși chinezii sînt deosebit de toleranți în materie de religie, în perioada Sun s-au dezlănțuit din timp în timp persecuții îndîrjite împotriva preoților budiști. O dată cu venirea mongolilor, poziția diferitelor religii s-a schimbat. Prin pustnicul Cian-cluen, taoismul a cerut din vreme și a obținut sprijinul lui Cingis-han, iar budismul nu putea să nu se bucure de înțelegerea mongolilor, în rîndurile cărora aveau mii de credincioși. Numai confucianismul, credință tradițională a clasei dominante chineze ridicată de împărații Sun la rangul de religie de stat, a intrat în declin o dată cu doborîrea vechii dinastii naționale de către popor și cu statornicirea cîrmuirii mongole peste întreaga China.

Este într-adevăr greu de crezut că mongolii, cu toate însușirile lor militare, ar fi putut cuceri toată

China, reunind nordul și sudul ei, dacă nu s-ar fi bucurat de ajutorul unei mari părți a populației chineze, ale cărei sentimente de ură și dispreț față de degenerații și lacomii ei cîrmuitori au făcut-o să treacă de partea dușmanului. Că astfel poporul chinez n-a făcut decît să treacă de la un stăpîn la altul ceva mai blînd, aceasta este o nenorocire care s-a mai întîmplat în istoria Chinei, dar mongolii au adus cu ei cel puțin o anumită înviorare a societății chineze, oprindu-i decăderea rapidă.

III. INFRINGEREA CHINEI

Noua oștire mongolă își făcu botezul în luptă cu prilejul războiului împotriva tangutilor, război care, deși nu s-a sfîrșit în chip hotărîtor, a fost totuși norocos. Mongolii au luat o pradă bogată în cămile, aur și argint, mătăsuri și sclavi, iar regele tangut a trebuit să-și dea fata ca nevastă lui Cingis. Numai mulți ani mai tîrziu au izbutit mongolii să înfrîngă în sfîrșit împotrivirea încăpățînată a tangutilor; ceea ce i-a silit deocamdată să-și retragă forțele și să încheie o pace vremelnică erau mai ales evenimentele din China.

Bătrînul împărat kin murise și noul împărat, nepricepînd nimic din prefacerile petrecute la granițele țării sale, trimise solie lui Cingis ca să-i ceară obișnuita recunoaștere a suzeranității sale. Ambasadorii chinezi au fost rău primiți, și Cingis, cunoscînd mai bine treburile politice decît împăratul chinez, le spuse răspicat că acesta era un prost neputincios. Cingis înțelesese într-adevăr tot haosul care domnea în China și negustorii musulmani îi aduseseră vești prețioase din călătoriile caravanelor lor în marile orașe din nord.

Știa foarte bine că la o asemenea declarație de independență împăratul chinez nu putea răspunde decît cu război, astfel încît, prevăzător cum era, se

pregătii să-i dea ei prima lovitură. Preparativele au fost deosebit de amănunțite. În toate taberele mongole, femeile lucrau cu sîrguință confecționînd mari cantități de săgeți, în timp ce oastea a fost adunată și pusă să pregătească cu grijă exercițiile de cavalerie. Soldații au fost făcuți să înțeleagă că aveau să pornească într-un război național împotriva dușmanului de totdeauna, pentru a răzbuna moartea sălbatică la care fuseseră supuse căpeteniile mongole cu șaizeci de ani înainte, din porunca împăratului. Cingis a stat retras trei zile în cortul său, cu o frînghie în jurul gîtului, postind și spovedindu-se lui însuși, iar apoi, urcîndu-se pe culmea unui deal, și-a scos căciula și cingătoarea și a adus jertfă marelui cer albastru, înainte de a porni în această mare expediție.

Primii prizonieri chinezi care au căzut în mîinile mongolilor au fost cercetați asupra pregătirii oștirii dușmane, precum și asupra stărilor din țară. Spusele lor se potriveau întru totul cu veștile aduse de iscoadele musulmane, astfel că Cingis a avut siguranța izbînzii. Totuși nu a lăsat nimic pe seama întîmplării. Chinezii erau mai bine echipați decît soldații lui, generalii lor aveau o experiență de război mai bogată, oștirile lor cuprindeau un număr mai mare de oameni, aceștia erau bine instruiți, iar fortărețele chineze erau puternic întărite. Mai știa că, de vreme ce dobîndise puterea prin mijloace care nu fuseseră tocmai pașnice, o răscoală îndărătul frontului nu era cu neputință. Alese deci o armată de pază, alcătuită din 2000 de oameni, care a fost lăsată în țară ca să împiedice o asemenea încercare și să păzească pășunile și corturile hanului.

Armata care a pornit în cele din urmă spre trecătorile prin care putea ajunge dincolo de munți, în mănoasele cîmpii ale Chinei, reprezenta un formidabil instrument de luptă. Cavaleria grea era îmbrăcată în armuri alcătuite din patru plăci de piele tăbăcită și lăcuite, puse una peste alta ca să im-

piedice pătrunderea umezelii, şi era înzestrată cu lănci şi iatagane. Soldaţii din cavaleria uşoară aveau cîte o suliţă şi două arcuri, unul cu care trăgeau din şa şi altul cu care trăgeau descălecaţi, cînd se cerea o ţintire mai sigură; mai aveau cîte trei tolbe încărcate cu săgeţi de grosimi diferite, dintre care unele puteau străpunge armurile duşmane. Duceau cu ei şi unele scule, o oală de campanie, raţia strict necesară de carne uscată şi un sac pentru schimburi în care nu putea pătrunde apa şi care, cînd era umflat, ajuta la trecerea rîurilor.

Toate mişcările trupei erau conduse prin semne şi întreaga oaste se mişca uşor ca o maşină. Mongolii se fereau să se apropie de duşman pînă nu-l ştiau slăbit şi descumpănit de tirul lor superior, chibzuindu-şi astfel tactica de luptă încît să se poată folosi de această superioritate. Formaţia de bătaie era alcătuită din cinci rînduri, aşezate la mare depărtare unul de altul. Cele două rînduri din frunte erau de cavalerie grea, iar celelalte trei cavaleria uşoară. Înaintarea se făcea totdeauna la adăpostul unui nor de săgeţi trase de arcaşi. Cînd oştile potrivnice se apropiau, rîndurile dindărăt înaintau, micşorînd depărtarea de cele din faţă şi azvîrleau o ploaie de săgeţi şi suliţe asupra duşmanului; după ce aruncau astfel neorînduială în atacul acestuia, se trăgeau din nou îndărăt, lăsînd rîndurile cavaleriei grele să pornească în iureş înainte.

Invazia mongolă în China s-a făcut după un plan militar admirabil pregătit. Superioritatea numerică a armatelor chineze a fost anihilată prin extraordinara putere de mişcare a mongolilor, ceea ce a silit pe duşman să se mărginească la apărarea fortărețelor mai însemnate, în timp ce coloanele mongole, desăvîrşit coordonate, atacau în trei direcţii pentru a preveni concentrarea forţelor inamice. Întăriturile care apărau trecătorile au fost luate cu asalt şi armata kină a căzut înfrîntă într-o groaznică bătălie;

în care oștile mongole erau comandate chiar de Cingis.

Amintirea acestei bătălii se păstră mult timp printre mongoli, iar faima ei se răspîndi cu mult dincolo de granițele chineze. Mulți ani mai tîrziu, Cianciuen mai putea să vadă oasele albite de vreme ale morților pe cîmpul de luptă, iar trimișii Horezmului vedeau de departe marile mormane albe de țeste și găsiră pămîntul negru și mustind de grăsime omenească. „Astfel se risipesc și putrezesc oamenii printre ierburile deșertului", scria un poet chinez despre o bătălie, de mai înainte.

Dar în favoarea lui Cingis acționau forțe mult mai puternice decît propriul său geniu militar. La vestea invaziei s-au răsculat împotriva asupritorilor membrii societății țărănești Hainele Roșii din toate părțile, încurajați de primele izbînzi mongole care dovedeau marea slăbiciune militară a cîrmuirii chineze, ea însăși rezultat al compoziției multinaționale a armatelor lor. Aceste armate cuprindeau soldați de neam mongol care la cei dintîi prilej au trecut de partea dușmanului, aveau apoi divizii întregi recrutate dintre kitanii turci * din sudul Manciuriei, dintre giuceni — cum se numea poporul tungas din care coborau împărații din dinastia Kin — și dintre chinezii de baștină. În anul 1212 kitanii s-au ridicat împotriva chinezilor și au trimis soli să i se supună lui Cingis, în timp ce împăratul Sun din miazăzi invadă și el Honanul, folosindu-se de aceste încurcături ale împăratului Kin.

În cursul unei incursiuni de cavalerie din vara anului 1211 fusese prinsă herghelia de cai a armatelor kine în pășunile de la miazănoapte de Pekin, iar în primăvara următoare mișcările iuți ale mongolilor semănară din nou spaimă în oștile chineze.

---

* Profesorul Pelliot crede că în realitate kitanii erau de origine mongolă. Dacă această supoziție se confirmă, se poate înțelege mai ușor prietenia lor cu invadatorii mongoli.

Aceștea se pare că erau uimite de abilitatea nomazilor de a străbate drumuri atît de lungi cu o repeziciune atît de uimitoare. Djebe, de pildă, a cucerit însemnata fortăreață care străjuia drumul de munte din Mongolia spre Pekin, în urma unui marș de surprindere pentru care fiecare om din ceata lui fusese înzestrat cu un cal de schimb. Surprinderea a fost întotdeauna arma principală a mongolilor, pentru că în aproape toate bătăliile lor din China sau din Asia centrală ei erau inferiori dușmanului din punct de vedere numeric.

Pe măsură ce războiul se întețea, din ce în ce mai multe unități dușmane treceau în întregime de partea mongolilor și erau încorporate în armata lor. În cele din urmă, în anul 1214, cele trei coloane se întîlneau sub zidurile Pekinului, pregătindu-se să asedieze cetatea. Este cu putință ca mongolii care nu stăpîneau încă arta împresurării întăriturilor — să fi sperat să-l sperie pe dușman prin desfășurarea forțelor sale. Dacă acestea au fost într-adevăr gîndurile lor, ele s-au dovedit pe deplin îndreptățite. Sfetnicii împăratului Kin l-au sfătuit să ceară pace: „Mongolii au ajuns deosebit de puternici. Ne-au nimicit oștirile cele mai viteze și ne-au cucerit cetățile cele mai întărite. Dacă-i mai înfruntăm încă o dată și dacă sîntem înfrînți, oastea noastră se va risipi. De aceea este mai bine să ne înțelegem cu hanul mongol ca să-și retragă oamenii și să ne lase un răgaz. Pe deasupra, se mai zvonește că o boală molipsitoare a izbucnit printre mongolii care nu sînt obișnuiți cu vremea de la noi. Dă-i deci hanului fata ta de nevastă, aur și argint și mătăsuri, și vezi dacă o să cadă la pace".

Dacă mongolii erau sau nu slăbiți de boală nu știm, dar Cingis primi cu bucurie propunerile de pace, deși amîndouă părțile știau foarte bine că ea nu poate dura. Încărcat de pradă, primind pe fiica împăratului chinez și pe deasupra, ca sclavi, sute de băieți și fete, Cingis porni, prin munți, spre podișurile

Mongoliei ca să-şi refacă forţele şi să-şi odihnească oamenii. Prinţesa kină era, după cum ne arată cronicile, o femeie cu o creştere aleasă, dar nu prea atrăgătoare şi marele han se mulţumi să-i arate cinstea datorată rangului ei şi nimic mai mult. Prestigiul lui crescu nemăsurat ca urmare a faptului că avea o prinţesă chineză printre neveste, deşi ea era de fapt numai fiica adoptivă a împăratului. Se poate bănui de altfel că acesta voise să-şi arate dispreţul faţă de regele barbar (oare era pentru dînsul Cingis) dîndu-i fata cea mai urîtă şi mai neînsemnată de la curtea lui. Viaţa ei — ca a oricărui ostatec — nu putea fi fericită în taberele primitive mongole şi în oraşele lor de margine, departe de cultura şi huzurul care pînă atunci făcuseră parte din fiinţa ei.

Cingis trimise un ambasador împăratului sun, dar împăratul kin, dîndu-şi seama de primejdia unei înţelegeri între curtea chineză de miazăzi şi mongoli, îl prinse şi-l trimise îndărăt. In acelaşi timp, vădit hotărît să reînceapă războiul, îndreptă o armată în Manciuria împotriva kitanilor răsculaţi, care legaseră alianţă cu Cingis. In sfîrşit, la izbucnirea războiului împăratul şi-a părăsit oraşul de scaun, dar în timpul marşului, mercenarii kitani din propria sa armată s-au răsculat şi au ocupat Pekinul chemîndu-l pe Cingis în ajutor. In vara anului 1215 Pekinul căzu.

De data aceasta, mongolii, hotărîţi să isprăvească, nu s-au purtat ca o armată dornică numai de pradă: Ei au pus stăpînire pe toate provinciile de la nord de Huan-ho, făcînd din împărat un prinţişor oarecare şi cerîndu-i să se supună cu totul lui Cingis. Ultima din aceste condiţii nu a fost primită de chinezi şi războiul a fost dus mai departe. Trebuie spus că aceşti strămoşi ai manciurienilor au dat dovadă de o împotrivire destul de curajoasă şi nu au putut fi învinşi decît în anul 1234, la şapte ani după moartea lui Cingis. Dar acesta izbutise, oricum, să-şi umilească mîndrul duşman şi să-i bată oştirile;

provinciile chineze de miazănoapte, ca şi Manciuria şi Coreea, fuseseră alipite imperiului mongol şi un şuvoi nesfîrşit de captivi, de mărfuri şi de lucruri de preţ se scurgea prin trecătorile munţilor către oraşele de chirpici şi taberele din cîmpiile şi pădurile mongole.

Lui Cingis i se făcuse acum dor de ţară, pentru că atît turcilor cît şi mongolilor le place libertatea pe care le-o dă stepa şi între viaţa din oraşele şi cîmpiile înăbuşitoare ale ţărilor civilizate şi aceea nomadă din spaţiile nesfîrşite ale ţărilor lor ei o aleg pe cea de-a doua.

Cirek rîul cel mare
Se-aşterne sub muntele mort.
Deasupra cerul se-nalţă şi pare,
Peste stepa întinsă, un cort.

Deasupra cerul se-nalţă, de zale,
Jos stepa se arată necuprinsă
Şi-n iarbă de vînturi întinsă
Se mişcă vitele agale.

În anul 1216, Cingis era din nou lîngă apele limpezi ale Kerulenului, în mijlocul cailor şi oilor sale, în tabăra cu corturi de pîslă în care îşi petrecuse viaţa pînă atunci. E adevărat că această tabără era acum înţesată de lucruri de preţ, la care nici măcar nu îndrăznise să viseze în tinereţe. Cînd se ospăta sau cînd bea, fete gingaşe şi băieţi frumoşi îi cîntau în cort, iar însoţitorii lui credincioşi erau îmbrăcaţi în mătase şi brocart, aşa cum jurase că-i va îmbrăca în ziua îndepărtată cînd îşi privise oastea aşezată în valea verde a Altaiului. Le dăduse dulceaţă şi plăceri, mai mult chiar decît le făgăduise. Avea dreptul să se odihnească în linişte. În China putea nutri speranţa că viceregele său, Mukuli, împreună cu armata de ocupaţie vor termina victorios războiul. Cît despre el, îi era de ajuns să-şi cîrmu-

iască poporul și să se impună ca un mare monarh față de vecinii săi din răsărit și apus.

Din acest război cu China, el cîștigase un lucru mai de preț decît prada bogată și decît nevasta de sînge împărătesc: un sfetnic de o deosebită înțelepciune și de o mare putere de caracter, un om care știa să se facă ascultat și cinstit la curtea de soldați neciopliți a mongolilor. Acesta era prințul kitan Ye-liu Ciu-țai, guvernatorul Pekinului, coborîtor din vechii împărați kitani ai Chinei de nord dar dintr-o ramură care intrase în slujba dinastiei Kin cînd kitanii fuseseră izgoniți de aceasta. Lui Cingis îi plăcuse de la început acest om cu statură înaltă, cu barbă mătăsoasă și cu voce blîndă, după cum îi plăcuse și credința lui cinstită față de fostul său împărat. Nimeni n-a izbutit să aibă asupra lui Cingis mai multă înrîurire decît acest bărbat nobil și înțelept, ale cărui sfaturi nu numai că erau cerute înainte de a se lua orice hotărîre mai importantă, dar erau ascultate cu cea mai mare grijă, ori de cîte ori veneau, chiar fără a fi cerute. Și prilejuri pentru asemenea sfaturi erau multe și însemnate.

Ye-liu Ciu-țai învățase încă de mic cu mama sa și era deosebit de pregătit în astronomie, geografie, calendaristică și matematici. El era autorul unor table asupra mișcării planetelor, care au fost folosite multe secole de-a rîndul; era un scriitor îndemînatic și un observator plin de ascuțime. Poziția lui în această aspră societate militară nu era de loc ușoară. Astfel, un tangut oarecare, care însă se bucura de înalta prețuire a hanului din pricină că era dibaci în facerea arcurilor, nu putea să-l sufere pe învățatul curtean și a început să meargă din om în om, întrebînd ce rost avea printre dînșii un cărturar ca Ye-liu Ciu-țai. Aflînd de sforțările tangutului de a-i înstrăina inimile mongolilor, înțeleptul chinez spuse: „Avem nevoie, desigur, de lucrători care să știe să facă arcuri, dar, cînd e vorba de cîrmuirea unei împărății, ce ne-am face fără lu-

crători care să știe să cîrmuiască?" Cînd îi ajunse la urechi acest răspuns, Cingis se bucură și îl luă mai aproape de sine pe Ye-liu Ciu-țai, căci își dădea seama cît de folositor era să se înconjoare de oameni pricepuți în treburile obștești și nu se temea să ceară sfatul celor cu mai multe cunoștințe decît el.

În liniștea verii care venise peste pășunile din văile Kerulenului, Cingis avu răgazul să se gîndească la multe lucruri și să găsească răspuns la toate întrebările ce se ridicaseră în lipsa lui. Aceste întrebări nu erau ușoare, căci unii dintre vechii lui dușmani ajunseseră puternici și alții noi începuseră să ridice capul. Acum mai mult ca oricînd i se cerea să facă dovadă de mare chibzuință și de multă putere de hotărîre. Alte piedici i se ridicau, așadar, în cale și deși pînă la urmă tot el a ieșit învingător din această nouă luptă cu viața, prețul pe care a trebuit să-l plătească a fost cumplit: sleirea celor din urmă puteri ale minții și trupului său.

PARTEA A PATRA

DRUMUL SPRE APUS

1. CEA DIN URMĂ SFORȚARE A LUI KUCILUK

În timp ce Cingis era plecat în războiul cu China, în Asia centrală se petreceau mari prefaceri, ca urmare a nimicirii de către el a popoarelor mongole din Mongolia apuseană, naimanii și merkiții. Rămășițele triburilor înfrînte trecuseră, prin văile Altaiului și prin pustiul Gobi, în împărăția kara-kitanilor, a căror țară se întindea peste provincia chineză de azi a Sinkianului și peste Turkestanul de răsărit, pînă sus la Sirdaria. Acest imperiu fusese întemeiat în anul 1230 de prințul kitan Ye-liu Ta-ci, care fusese recunoscut ca Gur-han, sau han al lumii întregi, de către toate triburile turce. Cetatea de scaun a acestuia era Balasagun, pe rîul Ciu[8] și toate orașele de pe văile rîurilor Ili și Tarim se aflau în stăpînirea noului imperiu.

Kara-kitanii izbutiseră foarte curînd să pună mîna pe drumurile de comerț cele mai însemnate ale Asiei centrale. Uigurii li se supuseră ca vasali, iar mai departe, spre apus, influența lor se făcu simțită în Turkestanul propriu-zis, unde emirul din Samarkand și șahul din Horezm recunoscură amîndoi suzeranitatea Gur-hanului. Totuși soarta imperiului kara-kitan era pecetluită încă de la naștere, întrucît întemeierea unei închegări politice statornice în

cele două văi prin care se scurgea comerţul continental cu China părea, după toate semnele, cu neputinţă. Astăzi, din oraşele acelor vremuri n-au rămas decît numele prăfuite şi grămezile de loess mîncate de vînturile deşertului, iar rîul Tarim nu mai e decît o albie secată. Nici o orînduire politică n-a izbutit să reziste în acele locuri presiunii continue a nomazilor din nord şi a statelor chineze şi turce din răsărit şi apus. Singura care a durat mai mult a fost stăpînirea de o sută de ani a uigurilor.

Cu toate acestea, aria geografică în care s-a născut imperiul kara-kitan a fost un mare depozit, nu numai de mărfuri scumpe, dar şi de cultură. Budismul, maniheismul, nestorianismul, înrîuririle indiene (şi prin ele, cele greceşti), persane sau turane, toate îşi găseau aci loc de întîlnire, dînd împreună naştere acelei arte minunate pe care Stein, von Le Cocq[9] şi alţi cercetători din generaţia anterioară nouă au izbutit s-o dezgroape din nisip. În oraşele acestei ţări, arta şi gîndirea Apusului erau topite laolaltă cu arta naţională a Chinei, amestec din care au ieşit capodoperele din perioada Tan. Negustorii soghdiani şi misionarii care treceau pe aici le-au dat turcilor prima lor scriere, acel frumos alfabet uigur pe care mongolii l-au păstrat pînă în zilele noastre. Soghdianii erau maniheişti militanţi şi cînd uigurii au primit această credinţă, însuşindu-şi totodată şi alfabetul celor care le-o aduseseră, au adoptat şi un mod de viaţă mai blînd şi mai aşezat decît al nomazilor sălbatici. „Ţara cu obiceiuri crude şi miros de sînge trebuie să ajungă o ţară în care oamenii să trăiască din ierburi, iar ţara în care oamenii se ucid unul pe altul — o ţară în care îşi vor binele", scria un han uigur în anul 921, exprimînd în limba chineză sentimentele acestui popor, primul şi cel mai mare dintre popoarele sedentare turce. Prin mijlocirea uigurilor se pare că s-a răspîndit folosirea hîrtiei din China în Asia centrală, pentru a ajunge

apoi una din industriile însemnate din Samarkand, cu secole înainte de a fi cunoscută în Europa.

Cînd însă cetele de naimani și merkiți risipiți au început să se ivească în imperiul kara-kitanilor prin anii 1208—1209, țara era în plină decădere. Preoții maniheieni și budiști, în veșmintele lor roșii, propovăduiau încă virtuțile bunătății; dar erau, și unii și ceilalți, porniți cu ură necruțătoare împotriva musulmanilor. Gur-hanul însuși era budist, iar kara-kitanii, stăpîni ai întregului imperiu, socoteau țara mai ales ca un izvor de pradă. Turcii musulmani erau supuși la biruri grele și li se răpiseră înlesnirile de negoț; dar la fel erau tratați și uigurii, marele popor comercial. Neînțelegerile religioase se agravaseră dincolo de orice margine, pe de o parte fiindcă kara-kitanii sperau să-și mențină puterea în temeiul principiului „dezbină ca să poți cîrmui", pe de altă parte din pricina rivalităților comerciale.

Kuciluk „cel norocos", fiul hanului naiman, fugise la curtea Gur-hanului după înfrîngerea lui de către Cingis, iar fiii lui Toktoa, șeful merkiților, își găsiseră adăpost la uiguri. Sosirea acestor cete de nomazi dădu de la început naștere unei crize în șubredul imperiu kara-kitan. Și în imperiul kara-kitan, ca în orice stat întemeiat prin cucerire nomadă, puterea centrală decăzuse, căpeteniile militare își însușiseră pămînturile fără să le pese de altceva, iar culegătorii de biruri jupuiau fără milă poporul, pentru a face față cheltuielilor de întreținere a curții și a nobililor feudali.

Încă din anul 1207, musulmanii începuseră să se miște împotriva cîrmuitorilor lor necredincioși, împrejurare de care șahul din Horezm și emirul din Samarkand au știut să se folosească, rupînd jurămîntul de supunere care-i lega de Gur-han și declarîndu-se independenți. Pe de altă parte, se pare că și uigurii, profitînd de venirea nomazilor, se răzvrătiseră împotriva asupritorilor. În anul 1209, reprezentantul Gur-hanului în Uiguria era ucis în cursul unei răs-

coale, cînd mulțimea — ațîțată de pretențiile strîngătorilor de biruri — i-a înconjurat casa și a dărîmat-o peste el. *Idikutul* uigur folosi acest prilej pentru a-i trimite soli lui Cingis, oferindu-i-se ca vasal: așa cum am văzut, i se dădu ca răsplată una din fetele marelui han.

Gur-hanul era, așadar, amenințat cu răscoale din toate părțile. În aceste împrejurări, venirea lui Kuciluk i se păru un adevărat noroc. Fugarul fu primit la curte cum nu se poate mai bine, i se dădu de nevastă o prințesă și fu folosit ca mîna dreaptă a Gur-hanului. Kuciluk, pînă atunci creștin nestorian, trecu la budism — credința tinerei lui neveste — și se porni, cu cruzimea adevăratului nomad, să-i nimicească pe supușii răsculați ai Gur-hanului. Preoții nestorieni au fost răstigniți în ușile bisericilor, hogii musulmani au fost spînzurați la intrarea moscheelor și domnia groazei se răspîndi peste întreaga țară.

Kuciluk era un om plin de ambiții. Se împotrivise din toate puterile slabei politici defensive împotriva mongolilor pe care voise s-o ducă tatăl său și el fusese cel care îl primise pe Djamuga printre naimani, ca pe o armă împotriva lui Cingis. Gonit din propria sa țară de biruința mongolă, el încerca acum să-și cîștige un imperiu în Turkestanul de răsărit trădîndu-și gazda care-i dăduse adăpost și-l încărcase cu onoruri. Doar la cîteva luni de la sosirea lui la curtea kara-kitană, își și începuse urzelile cu Mohamed, puternicul șah din Horezm, cel mai mare dușman al Gur-hanului în Asia centrală.

Istoria imperiului Horezmului va fi povestită în capitolul următor. Trebuie să spunem totuși aici că șahii moșteniseră aproape întreaga împărăție a selgiukizilor și că puseseră stăpînire pe cea mai mare parte a Turanului și a Iranului, țările turcilor și ale iranienilor. Cînd, în anul 1208, Mohamed scutură jugul suzeranității Gur-hanului, aceasta era o sfidare care greu putea fi trecută cu vederea. Șahul din Horezm era un om înzestrat, un cuceritor plin de

biruințe și înțelesese din capul locului folosul pe care-l putea trage arătîndu-se apărătorul islamului în Asia centrală. Negustorii musulmani, greu încercați de neorînduiala care domnea de-a lungul marilor drumuri în ținuturile necredincioșilor kara-kitani, ca și de prigonirea coreligionarilor lor din Kașgaria, erau nerăbdători să-l ajute. Lui Mohamed, care era pe cît de ambițios, pe atît de lipsit de scrupule, puțin îi păsa că în realitate Kuciluk era cea mai de seamă unealtă a prigonirii musulmanilor din împărăția Gur-hanului. Pentru el, ceea ce avea însemnătate era faptul că Kuciluk era dornic să-și trădeze prietenul și stăpînul, în schimbul unui anumit preț.

Cînd, în 1210, izbucni războiul — care nu mai putea fi înlăturat — dintre Gur-han și Mohamed, Kuciluk se răsculă în spatele oștirilor kara-kitane, jefui vistieria de la Özgend, și amenință orașul de scaun Balașagun. Prins între două focuri, Gur-hanul își văzu închise în față pînă și porțile cetății de scaun și, deși luînd-o cu asalt izbuti să intre într-însa, a căzut în mîinile trădătorului Kuciluk, cîteva luni mai tîrziu.

În același an, 1211, în nordul Semirechiei de astăzi se iveau cele dintîi cete mongole, trimise de atotștiutorul și prevăzătorul Cingis să cerceteze și să-i aducă la cunoștință cele aflate despre prefacerile aduse în imperiul kara-kitan de venirea fugarilor merkiți și naimani. Cînd, în 1215, se sfîrși războiul cu China, Cingis era perfect informat asupra stării de lucruri din Asia centrală, atît prin propriile sale iscoade, cît și prin trimișii șahului din Horezm, pe care îl primise cu un an înainte la Pekin. Răscoala lui Kuciluk era vestea cea mai rea din toate, pentru că prințul naiman își asigurase astfel o bază de operații într-o țară bogată și mai ales pentru că de acolo putea să primejduiască legăturile de comerț dintre China și Asia centrală.

Cingis era acum stăpîn pe cea mai mare parte din China de miazănoapte și izbutise să-și supună — deși nu încă să nimicească — regatul tangut care controla drumul de caravane de la Lop Nor. Toate triburile mongole și turce din Siberia și din orientul îndepărtat îi recunoșteau și ele suzeranitatea. Nu putea, așadar, îngădui ca trădătorul și răzbunătorul Kuciluk să-i amenințe drumurile către apus. Fără îndoială că și negustorii uiguri și musulmani îl împinseseră să prevină această primejdie, căci cetele de mongoli, care sub comanda lui Djebe-Noyon au atacat în cele din urmă Kașgaria, aduceau cu ele nu numai groaza arcurilor și a săbiilor lor, dar și o înțelepciune politică fără pereche: în ceea ce privește realismul ei. Politica lui Djebe în Kașgaria nu putea fi însă realizată decît de oameni care cunoșteau în amănunțime starea de lucruri din imperiul kara-kitan și ne putem îngădui să credem că ea a fost adoptată după sfatul negustorilor și funcționarilor musulmani și uiguri pe care îi strînsese Cingis în număr mare în jurul său.

În anul 1218, Djebe trecu cu două divizii granițele Kara-Kitaiului, proclamînd libertatea de credință pentru toată lumea. Era ca și cum s-ar fi proclamat în același timp și siguranța comerțului și a persoanei, astfel că supușii lui Kuciluk s-au răsculat din toate părțile împotriva lui. Mongolii erau priviți de către musulmani ca niște liberatori, iar prestigiul lor se mărise, deoarece — după cum arată Vladimirțov — două divizii mongole izbutiseră în cîteva luni ceea ce puternicul șah din Horezm nu fusese în stare să facă în cîțiva ani, cu toate că el era musulman și avusese la îndemînă mijloacele unei mari împărății.

Granițele mongole se întindeau acum pînă la granițele Horezmului, care cuprindea împărăția dintre Marea Caspică și lacul Aral pînă la Golful Persic și fluviul Indus, moștenind astfel popoare și civi-

lizații mai vechi chiar decît cele chineze. Am mai spus în altă parte că Cingis nu dorea nimic altceva decît să păstreze legături pașnice cu Apusul; treburile lui din China nu intraseră încă într-un făgaș sigur și simțea nevoia unui răgaz pentru negoțul liniștit. Nebunia și obrăznicia lui Mohamed, fără îndoială agravate de contradicțiile interne din Horezm, făcuseră ca între cele două țări să fie nu pace, ci război. Anii care urmară au fost destinați, așadar, cuceririi Asiei centrale și Iranului, cu extraordinare incursiuni de cavalerie peste Caucaz în Europa și îndărăt prin stepele Rusiei. În cele din urmă, mongolii, care cu douăzeci de ani mai înainte nu avuseră habar de existența altei țări în afară de China, aveau să ajungă stăpînii lumii, de la Oceanul Pacific pînă în cîmpia panonică. Dacă Cingis nu s-ar fi întors către apus după înfrîngerea împăratului Kin, este mai mult că sigur că lumea n-ar fi auzit niciodată de el, căci unul dintre mulții cîrmuitori barbari ai Chinei de nord nu prezenta un interes deosebit nici chiar pentru chinezi și istoria universală nu i-ar fi consemnat existența. De două ori înaintea lui, năvălitorii turco-mongoli clădiseră imperii care cuprindeau laolaltă apusul și răsăritul Asiei — întîi hunii și pe urmă turcii — nici unul dintre acestea însă nu fusese opera unui singur om și nici măcar a unei singure generații, iar o dată născute se prăbușiseră cu repeziciune, nelăsînd nici o urmă. Dar acest om de geniu, care nu fusese în stare să-și unifice propriul lui popor decît abia la vîrsta de cincizeci de ani, avea să izbutească, în scurtul timp care-i mai rămăsese pînă la sfîrșitul vieții, să întemeieze cel mai mare dintre imperiile cunoscute în istorie, înfăptuind o operă creatoare și de organizare, care a putut să înfrunte vremea și ale cărei urmări aveau să se facă simțite de-a lungul multor secole. De aceea, cucerirea Asiei centrale de către mongoli poate fi pe drept cuvînt privită ca una dintre cele mai însemnate răscruci din istoria lumii.

II. IMPERIUL ŞAHULUI DIN HOREZM

In nici o altă parte a lumii nu te copleşeşte mai puternic sentimentul pămîntului ca în Asia centrală. Ori încotro te-ai întoarce, ştii că ai în faţă mii şi mii de mile de pămînt, stepe întinse acoperite de iarbă, dune mişcătoare de nisip, dealuri abrupte din loess galben şi sfărîmicios, acoperite ici şi colo cu tufişuri, şi uneori, în depărtare, piscurile semeţe şi singuratice ale munţilor plutind deasupra norilor de praf. Aşadar, de pretutindeni eşti înconjurat de pămînt şi de prezenţa acestui pămînt. De aceea ţi se pare atît de uimitor ca, după ce ţi-a pierit din minte însăşi ideea mării, să te trezeşti dintr-o dată în faţa unei adevărate mări, să urci un mal sterp de argilă, dincolo de care dai peste ea, răsfăţîndu-se sclipitoare sub razele soarelui ca un miraj. Marea Aral nu este decît un lac întins, sărat, ce odinioară făcea parte dintr-o imensă mare interioară, care cuprindea şi Marea Caspică. In ea se varsă cele două mari rîuri ale Asiei centrale Amul şi Sirul, sau cum le numim noi europenii, Oxusul şi Jaxartesul.

Pe estuarul Amului, printre numeroasele canale şerpuitoare, umbrite ici şi colo de plopi şi sălcii, printre întinsele stufărişuri şi printre lacurile albastre, se întindea odinioară vechea provincie a Horezmului, Khiva de astăzi, cîrmuită secole de-a rîndul de şahi, a căror cetate de scaun era la Urgangi. Unul din cele mai mari drumuri comerciale din Europa spre China trecea de-a lungul coastei lacului Aral prin Urgangi şi de aici în sus pe Amul, ca să dea in celălalt drum care lega Khorasanul de Samarkand. Horezmienii, printre supuşii cărora se aflau şi strămoşii turcomanilor, erau în chip firesc negustori, iar negustorul horezmian cu căciula lui ţuguiată de miel era o figură obişnuită la tîrgurile oraşelor din Asia centrală.

La începutul secolului XII, şahii horezmieni erau vasalii imperiului selgiukid, a cărui capitală era la

Rey pe țărmul Mării Caspice. In culmea puterii lor, selgiukizii stăpîneau pe atunci aproape întreaga Asie Mică și orientul mijlociu, precum și bogatele ținuturi ale Khorasanului și Horezmului din Asia centrală. Tendința tuturor statelor feudale din evul mediu — atît a celor din Asia, cît și a celor din Europa — era de a se extinde de îndată ce izbuteau să-și organizeze o temeinică putere centrală; compensînd astfel, prin marea întindere a ținuturilor vasale, slaba productivitate economică a întregului stat. Cînd vasalii erau secătuiți, iar puterea centrală slăbea, marile imperii se dezmembrau, pînă cînd apărea o nouă putere care unifica sub o singură dinastie toate sau o parte din vechile domenii. In Asia, acest proces era și mai complicat din pricina veșnicului conflict dintre cele două forme de producție, cea pastorală nomadă și cea agricolă sedentară. In Asia centrală, conflictul dintre cele două forme ale economiei devenise deosebit de ascuțit pentru că — deși populația iraniană, adică tadjicii, era sedentară, se ocupa cu agricultura, avea o cultură dezvoltată și locuia în orașe — popoarele turce erau împărțite: unele se așezaseră pe pămînturi, făceau negoț și trăiau în orașe, altele păstrau încă vechile obiceiuri pastorale ale stepei și, o dată cu ele, tradițiile militare ale rasei turce.

De la Nișapur din Persia de astăzi (Iran) pînă la Oxus se întindea frumoasa și bogata provincie a Khorasanului, iar dincolo de Oxus pînă la Sir, provincia Soghdului, al cărui centru politic și comercial era cetatea Samarkand. Hotarele imperiului selgiukid, la rîul Sir se terminau străjuite de cetățile negustorești de margine ale Otrarului și Șasului (Tașkent). Dincolo de Sir se întindea, de la începutul secolului XII, imperiul Kara-Kitai, care în clipele sale cele mai bune își împinsese granițele în nord pînă la rîul Oxus.

Deși locuitorii Soghdului, Horezmului și ai Kherasanului erau un amestec de turanieni și iranieni, cu

predominarea turanienilor în primele două țări, sistemul administrativ și civilizația erau de origine iraniană, peste care se suprapuseseră influențele aduse de numeroasele năvăliri și cuceriri ale turcilor nomazi. Transoxiana, sau Soghdul, era grînarul Persiei și deci prezenta o deosebită importanță pentru aceasta, așa cum o deosebită importanță economică prezenta și marele comerț cu nomazii. Aceștia vindeau vite pentru carne, oi și animale de povară, piei, blănuri și sclavi. Sclavii erau uneori domestici, femei și băieți pentru curțile și casele mari, și alteori militari, pentru a fi încorporați în armată. În schimb primeau stofe și grîne, articole de lux pentru căpeteniile militare sau nobilii feudali. Ca și în China și Rusia, negoțul cel mai de seamă cu nomazii se desfășura la graniță unde ei își aduceau turmele și sclavii la tîrg. Marea prosperitate a Horezmului își avea pricinile mai ales în acest comerț cu nomazii, precum și în fericita așezare a țării pe un mare drum comercial internațional.

Prima jumătate a secolului XII în Asia centrală se caracterizează prin slăbirea și, în cele din urmă, prăbușirea dinastiei selgiukide și prin ascensiunea unor alte două puteri, ale șahilor din Horezm și Gur-hanilor din Kara-Kitai. În anul 1218 șahul turc din Horezm, Atsiz a ajuns să cîrmuiască provincia Khorasan, devenind astfel, deși nu era încă decît tot un vasal al selgiukizilor, adevăratul întemeietor al noii dinastii, a Șahilor horezmieni. Și selgiukizii erau de altfel tot turcomani de neam, ceea ce nu i-a apărat însă de răscoala tuturor vasalilor lor turci, care pînă la urmă le-au nimicit puterea. Sultanul lor Sangiar, a fost înfrînt în anul 1141 de kara-kitani, care intraseră în Bukara, în timp ce șahul se folosi de acest prilej, ca să se proclame independent. Sangiar, după mulți ani de pribegie și de captivitate, a murit la Merv în anul 1157.

Pînă la sfîrșitul secolului, stăpînirea șahilor din Horezm asupra Khorasanului și Horezmului a fost

destul de nesigură, dar în anul 1194 şahul Takaş, tatăl lui Mohamed, îl ucise pe Togrul III, ultimul sultan selgiukid, la Rey în Persia, iar în primele decenii ale secolului următor, ambiţiosul Mohamed se întoarse împotriva kara-kitanilor cu ajutorul trădătorului Kuciluk, le răpi jumătate din imperiu, cuceri Afganistanul, din care o parte i-o dădu ca fief fiului său Djelal ed-Din şi îşi impuse suzeranitatea peste Irak *, Fars şi Azerbaidjan, devenind stăpînul întregului Iran. La Bagdad mai rămăsese, ca o umbră micul stat pontifical abasid al califatului, odinioară atît de respectat şi de puternic. Cîrmuitorul pe jumătate independent al Samarkandului, emirul Otman, căsătorit cu fiica lui Mohamed, îşi vedea şi el puterea nimicită de acesta şi pînă la urmă a fost ucis la cererea propriei sale soţii. In timp ce Cingis îşi întărea imperiul său de răsărit, Mohamed îşi alcătuise un imperiu încă şi mai mare în apus, moştenind fostele domenii de odinioară ale puternicilor selgiukizi, ai căror ultimi urmaşi erau ţinuţi prinşi în cetatea lui de la Urgangi.

In ciocnirea care urma să aibă loc între cele două imperii, Mohamed trebuie să se fi crezut sigur de izbîndă. Mongolii erau un popor mic şi necunoscut şi, deşi învinseseră fără îndoială pe împăratul chinez kin, nu izbutiseră totuşi să-l nimicească. Puterea lor părea desigur mare numai pentru popoarele sălbatice din ţinuturile Gobi şi Altai, dar oricine îşi putea închipui ce aveau să păţească dacă se vor pune la încercare cu oştile lui puternice, recrutate din ţările mari ale Turanului şi Iranului, de glorioasă tradiţie.

Energic şi fără scrupule, Mohamed nu era însă şi înţelept. El nu-şi dădea seama că imperiul pe care-l cîrmuia nu era mare decît ca nume şi că întreaga lui structură socială şi politică era în plină

* Este vorba de Irakul de răsărit sau Irakul persan, spre deosebire de Mesopotamia sau Irakul de apus ori Irakul arab.

decădere; decădere pe care de altminteri campania lui de cuceriri nu făcuse decît să o grăbească. Nu-şi dădea seama, pe de altă parte, nici că mongolii erau un popor tînăr şi omogen şi că erau înzestraţi cu un puternic simţămînt de încredere în propria lor forţă, fapt ce dădea feudalismului lor nomad o armă de primă mînă, şi anume tăria morală, care le lipsea tuturor duşmanilor lor. Cu atît mai puţin putea el să înţeleagă că Cingis, pretinzînd că se bucură de protecţia cerului albastru, exprima astfel fără să vrea realitatea care voia ca mongolii să acţioneze ca un instrument armat al legilor după care se desfăşoară istoria omenirii.

Societatea feudală a Asiei centrale, aşa cum era alcătuită in primele opt secole ale erei noastre, se sprijinea pe proprietarul de pămînt, aristocrat teritorial sau *dihqan*. Nu existau încă puteri centrale solide şi nici cler atotputernic, iar prinţii nu erau decît cei mai răsăriţi dintre proprietarii de pămînt. În marile centre comerciale se formase de timpuriu o clasă negustorească avută, trăind din comerţul cu China, clasă ai cărei membri deţineau domenii vaste şi trăiau pe ele în castele întărite, aceasta fiind cea dintîi dintre cauzele de dezintegrare a statului feudal agricol în care aristocratul avea înainte de toate datoria de a fi un „bun proprietar" *(katkhunda)*, de a săpa canale şi conducte subpămîntene pentru irigaţii, de a construi poduri şi întreţine clădirile obşteşti.

Administraţia se împărţea în două mari ramuri, serviciile palatului şi divanul sau cancelaria, care supraveghea pe dregătorii de seamă şi serviciile acestora. Serviciile palatului erau uneori îndeplinite de familiile mai însemnate şi alteori de sclavi. În cursul timpului, marii funcţionari civili, concesionarii de *biruri* şi perceptorii, devenirä şi ei proprietari de pămînt, ceea ce duse la o descreştere a însemnătăţii aristrocraţiei teritoriale.

Cauza principală a descompunerii societăţii Asiei centrale din acele timpuri trebuie căutată în nesfirşitele victorii militare ale puterilor nomade. Pe măsură ce o asemenea putere se făcea simţită, creştea în mod corespunzător şi însemnătatea clasei ei militare. La fel se petreceau lucrurile şi în clerul musulman, care exercita monopolul culturii şi de aceea devenise indispensabil pentru funcţionarea aparatului administrativ. Forţele militare erau alcătuite în cea mai mare parte din sclavi şi mercenari şi fiecare căpetenie de oaste ajunsese deţinătorul unui mare fief, din care îşi întreţinea oamenii. In afară de militari şi cler, restul societăţii era considerat ca un simplu izvor de impozite. Pentru aceste imperii umflate, războiul devenise o necesitate economică, un mijloc de a satisface lăcomia marilor armate, de a menţine curţile şi de a plăti dobînzile ridicate pe care le cereau cămătarii.

Banii erau foarte rari în această parte a Asiei; în ţările iraniene şi turce n-a fost niciodată aplicat pe aceeaşi scară ca în China primejdiosul expedient al inflaţiei. Din pricina rarităţii banilor, bijuteriile şi lucrurile de preţ ajunseseră de o mare însemnătate economică şi tot de aceea orice război însemna un război de jefuire. Poeţii şi învăţaţii mişunau în Asia medievală — şi încă ce poeţi neasemuiţi şi ce învăţaţi minunaţi! — dar ei erau sprijiniţi şi încurajaţi de marile curţi nu din dragoste pentru poezie sau pentru ştiinţă, ci doar pentru că, întocmai ca dansatoarele sau nestematele, erau semnele exterioare ale puterii, prin care monarhul îşi dovedea tăria.

Persanii îl considerau pe şeful statului un autocrat cu dreptul de comandă asupra întregii ţări. Cuceritorii turci care au urmat după marile dinastii iraniene socoteau statul ca proprietatea familiei hanului, care trebuia împărţită între membrii acestei familii. Astfel, fărîmiţarea marilor imperii în fiefuri şi principate semiindependente, creşterea puterii economice şi politice a clerului, întărirea poziţiei neguştorilor şi

cămătarilor, distruseseră în cele din urmă bazele agrare ale vechiului stat feudal. Proprietarul de pămînt *(dihqanul)* nu mai avea nici o însemnătate în timpul invaziei mongole, iar poporul se împărțea în armată, căreia regele îi dădea fiefuri, și supuși, pe care îi „apăra" de dușmanii dinafară și dinăuntru în schimbul unei ascultări oarbe și al plății birurilor fără murmur.

Astfel lucrările de irigație începură să se ruineze, ținuturile agricole ajunseră din ce în ce mai pustii, iar foametea își făcu drum și printre locuitorii din Turkestan, ca un dușman la fel de primejdios ca stăpînirea și clerul. Barthold citează două fragmente interesante care oglindesc cît se poate de bine felul de viață al sărăcimii în imperiul selgiukizilor și al șahilor din Horezm. Se zice că sultanul Sangiar ar fi spus că „a-i apăra pe cei puternici de răutatea celor slabi este mult mai necesar decît a-i apăra pe cei slabi de fărădelegile celor puternici, pentru că vătămarea celor slabi nu e decît nedreptate, pe cînd vătămarea celor puternici este, în același timp, și nedreptate și lipsă de cinstire. Dacă mulțimile ar trebui să iasă din starea lor de supunere, urmarea ar fi neorînduiala în toate, întrucît cel mic ar face treburile celui mare, dar cel mare n-ar putea să facă treburile celui mic". Iar într-un document de pe timpul lui Sangiar găsim o judecată și mai caracteristică despre clasa meșteșugarilor și a țăranilor: „Ei nu pricep vorbirea regilor și orice gînd de a se înțelege cu cîrmuitorii lor sau de a se răscula împotriva lor nu le poate încăpea în minte; toate sforțările lor sînt îndreptate către o singură țintă, să capete mijloace de trai și să-și hrănească nevestele și copiii; desigur, nu pot fi osîndiți pentru asta și nici pentru că nu se bucură de pace".

Cînd înțeleptul Cian-ciuen a venit în Turkestan, prima priveliște pe care a reținut-o au fost țăranii care-și udau cu răbdare cîmpurile de orz, cea de-a doua au fost cîmpurile de bumbac. Săpatul acelui

şanţ strîmt în pămîntul galben, clisos, nesfîrşita aşteptare a ploii care îl va umple cu apă murdară, îngrijirea migăloasă a cîmpului de care depinde viaţa nevestei şi a copiilor, acestea erau fără îndoială marile griji ale ţăranului din Asia centrală. Dar viaţa se făcea din ce în ce mai grea. Creşterea comerţului cu nomazii însemna că tot mai mult pămînt trebuie să fie semănat cu bumbac, din care se făceau frînghii, stofe şi alte materiale cerute de aceştia, şi astfel creştea primejdia de foamete cînd sarcinile impuse de război şi birurile făceau cu neputinţă cumpărarea hranei.

„Aci se face stofa care se numeşte *tu-lu-ma* — scria învăţăcelul lui Cian-ciuen cînd ei au intrat în Almaligh — şi care a dat naştere legendei populare despre stofa făcută din «lînă de oaie însămînţată pe ogor». Ne-am luat şi noi şapte bucăţi ca să ne facem haine de iarnă. La vedere şi la pipăit este ca ţesăturile chinezeşti, subţire, mătăsoasă şi netedă. Din ea se fac fire, frînghii, haine şi cilţi. Ţăranii îşi udă ogorul cu ajutorul unor şanţuri, dar singurul fel de a aduce apa într-însele este s-o care cu urciorul. Găleţile noastre chinezeşti i-au încîntat. «Voi chinezii vă pricepeţi la toate», spuneau ei".

„Vorbirea regilor" pe care în mod atît de regretabil nu o puteau pricepe aceşti ţărani sîrguincioşi era, atunci ca şi acum, limbajul tîlharului îmbrăcat în veşminte scumpe. Oricum însă, dregătorul sultanului Sangiar greşea cînd îşi închipuia că liniştiţii gospodari care pentru stăpînii lor semănau atît de bine cu viţele nu se puteau gîndi să se răscoale împotriva asupritorilor. În Khorasan şi Soghd mişunau cetele înarmate de oameni fără pămînt, care trăiau în munţi şi pe graniţă, năvălind de acolo asupra satelor şi prădînd caravanele şi care, pentru a-şi acoperi ţelurile, îşi spuneau „luptători pentru credinţă". Şefii lor erau foşti proprietari de pămînt sărăciţi sau meşteşugari din oraşe, ba chiar membri mărunţi ai clerului, din seminariile de la Bukhara sau Samarkand.

Pentru că așa cum ogorul, încetînd să-l mai hrănească pe cel care-l muncea, dăduse naștere tîlharului fără pămînt, tot astfel și orașele erau pline de revolta care se întinsese de la funcționarii fără slujbă la meșteșugarii care simțeau asuprirea marilor negustori și a culegătorilor de biruri, ba chiar la neînsemnata pătură de muncitori angajați permanent sau cu ziua. Răscoala musulmanilor împotriva kara-kitanilor din Bukhara a fost condusă de un meșteșugar.

În lupta sa împotriva kara-kitanilor, Mohamed a apărut ca apărător al Islamului. El făcu astfel să coincidă interesele lui cu interesele mulțimilor din Bukhara și Samarkand, care trăiau cu groaza jafului neîntrerupt la care erau supuse de necredincioșii perceptori kara-kitani. Mișcarea democratică musulmană care izbucnise în Bukhara dîndu-i prilej lui Mohamed să-l atace pe Gur-han se răspîndi și în Turkestanul de răsărit, unde Cingis știu s-o folosească cu mult mai multă dibăcie. Înfrîngerea kara-kitanilor de către Mohamed nu duse decît la schimbarea unui asupritor necredincios cu un asupritor din dreapta credință și curînd după aceea horezmienii, cu căciulile lor țuguiate din piele de miel, ajunseră cele mai urîte personaje din Asia centrală. În unele ținuturi ei au pus mîna pe tot pămîntul, iar la orașe birurile secătuitoare pe care le cereau ațîțaseră lumea pînă la revoltă. În anul 1212 locuitorii din Samarkand au masacrat pe toți horezmienii, pe care i-au putut prinde, agățîndu-le stîrvurile în bazar, în cîrligele măcelarilor.

Mohamed se răzbună cumplit, înecînd în rîuri de sînge orice răscoală împotriva stăpînirii sale. Dar faptul că supușii împăratului îl urau și se răsculau contra lui nu era îndeajuns să șubrezească imperiul horezmian. Nici în celelalte state civilizate ale lumii din vremea aceea lucrurile nu stăteau altfel din acest punct de vedere. Întreaga descompunere a societății din imperiul horezmian consta, în realitate, în neîn-

țelegerile dinăuntrul clasei dominante cu privire la împărțirea prăzii stoarse de la proprii ei supuși și de la dușmanii dinafară.

Șahul din Horezm se arătase pe față dușmanul califului din Bagdad, capul spiritual al islamului, înstrăinîndu-și astfel încrederea clerului. Invidios de puterea preoțimii, Mohamed a pus să fie ucis Magid ed-Din, șeful marii secte hanefite din Bukhara și frate cu vizirul Nidham el-Molk. La cea mai mică bănuială de erezie, se confiscau domeniile presupușilor vinovați, iar clerul a fost împins încet-încet să sprijine partidul militar în capul căruia se afla Turkan-khatun, mama șahului.

Curtea întreținea o gloată de iscoade în întreaga țară, iar oamenii erau izgoniți peste graniță sau uciși la cea mai ușoară bănuială de împotrivire față de sultan. „Merită să fie disprețuită această lume înșelătoare, în care nu poți cuteza să spui un cuvînt de înmormîntare pentru niște oameni uciși mișelește și nici măcar să le rostești numele. Vai de cei cărora le place acest lăcaș în care marile năzuințe nu pot fi împlinite!" striga piosul Nesawi, în scrisoarea lui despre viața sultanului Djelal ed-Din. Și tot Nesawi, scria că adevăratul preot trebuie să socotească lumea asta ca pe un grăunte de praf care plutește printre celelalte planete sau ca un singur punct perceptibil printre celelalte puncte ale spațiului. Dar nu uită să adauge că singurul cleric care s-a pătruns de această concepție despre lipsa de materialitate a vieții a fost un om cu o nesfîrșită avere, cu moșii și gospodării nenumărate, cu nu mai puțin de 6 000 de slujitori, toți cunoscători ai legilor și jurisconsulți.

Puterea asupra imperiului este împărțită de fapt între Mohamed și cruda, dar deșteapta lui mamă, Turkan-khatun, care, bătrînă, locuia în palatul familiei de la Urgangi, urzind neobosită cu căpeteniile oștilor și cu preoții împotriva propriului său fiu, Mohamed, și a fiului acestuia, Djelal ed-Din.

„Cînd ajunse pe culmile măreției sale — scrie Nesawi — i se dădu numele de Khudavend Djihan, adică «stăpînă a întregii lumii». Ea dezlega cu înțelepciune și cumpănire toate pricinile care îi erau aduse spre judecată și dădea totdeauna dreptate asupritului împotriva asupritorului. Totuși se lăsa tîrîtă cu ușurință spre vărsare de sînge. Țara trebuie să-i fie recunoscătoare pentru multe fapte milostive... Avea ca secretari șapte nobili mari și cinstiți. Ori de cîte ori erau date două hotărîri diferite, una a ei și alta a sultanului, la îndeplinire era adusă aceea care fusese dată mai în urmă, fără a se ține seama de cine o dăduse."

Această ultimă frază a lui Nesawi ascunde în realitate cea mai îndîrjită luptă politică din cîte au dezbinat pe cîrmuitorii Horezmului, luptă despre care Cingis știa totul și de care se pricepu să se folosească fără nici o întîrziere. Nefiindu-i de ajuns lupta cu fiul ei, Turkan-khatun ura cu îndîrjire și-l nedreptățea și pe Djelal ed-Din, singurul dintre prinții de sînge înzestrat cu oarecare însușiri. Djelal, un om scund de statură și foarte brun, adevărat turc în purtări și în vorbire, plin de înfocată energie sudică, era fiul lui Mohamed și a unei prostituate de neam turc care cîștigase dragostea împăratului. Pe umerii acestui tînăr avea să cadă sarcina de a organiza rezistența națională a iranienilor împotriva invaziei mongole. Cît de puțin era făcut pentru o asemenea menire vom vedea în cele ce urmează.

III. CETAȚI ȘI CARAVANE

Soghdiana, provincia a cărei capitală comercială era Samarkand și capitală religioasă Bukhara, era socotită de musulmani unul din cele patru paradisuri pămîntești. Cursul superior al rîului Soghd (sau cum i se spune astăzi Zarafsan, adică „semănătorul

de aur"), care curge acolo printre dealuri înalte, rîpoase, unde sînt risipite sate, duce cu el bogăția și rodnicia cîmpiilor din vale.

Samarkandul este așezat la întretăierea principalelor drumuri de comerț care vin din India (prin Balkh și Afganistan) din Persia (prin Merv) și din ținuturile stăpînite de turci.

Originea acestui oraș se pierde în legendă, deși sînt oarecare temeiuri să credem că el a fost întemeiat de Alexandru Macedon; de altfel, ținutul în mijlocul căruia se află a fost totdeauna vestit pentru fertilitatea lui. Ca toate orașele din Asia centrală, el era alcătuit de fapt din două orașe diferite, cetatea din mijloc și mahalalele dinafara acesteia. Pe vremea invaziei mongole, Șahristanul, adică orașul interior, era așezat în locul numit Afrasiyab, la nord de orașul de astăzi. Șahristanul avea patru porți, din poarta chineză pornind un drum spre rîu, care trecea pe un pod, luat de ape primăvara cînd se topeau zăpezile în munți.

Orașul dinafară era alcătuit dintr-un lanț de mahalale pitorești, întinse pe o suprafață de patruzeci și patru de mile pătrate, în jurul căreia se ridica un zid de pămînt lung de douăzeci și șapte de mile. Alimentarea cu apă a orașului era una din cele mai desăvîrșite din lume și se făcea prin opt canale principale *(ariqs)* și 680 de bazine. Aproape fiecare casă avea instalația sa de apă, iar canalele principale erau învelite în plumb. Toate casele erau înconjurate de grădini de pomi fructiferi, iar chiparoșii măreți și ulmii din Samarkand erau vestiți în întreaga Asie. Piețele publice erau umbrite de chiparoși tunși în chipuri de animale de către locuitorii orașului cu imaginație bogată. Străzile pietruite se întretăiau în nu mai puțin de 2 000 de astfel de piețe sau răscruci, în care puteai găsi fără plată apă rece ca gheața, păstrată în cisterne de aramă și în vase de pămînt, sau scoasă proaspătă din fîntînă.

Privit de sus din cetate, orașul părea o masă verde

de copaci și grădini, din care nu se zărea aproape nici o casă, deși cel puțin 100 000 de gospodării viețuiau acolo. In primele clipe ale dimineții, peste aceste grădini se putea vedea măreția fermecătoare a munților, dar spre prînz, cînd creștea arșița și se ridica praful, priveliștea se pierdea în depărtare, numai piscurile înzăpezite mai zărindu-se peste ceea ce păreau să fie nori, dar de fapt era pulberea de pe cîmpii.

Samarkandul era un oraș vechi și harnic, precum și un loc de tîrguri însemnate. Vestitele produse de mătase și bumbac din valea Zarafșanului, armele și articolele de metal din Ferghana, unde se găsea și cărbune, erau vîndute pe piața Samarkandului. Dar orașul era vestit și pentru fabricile sale de hîrtie, industrie adusă acolo de meșteșugarii chinezi, luați prizonieri în anul 751. Aurel Stein a dovedit că procedeul de preparare a hîrtiei din petice era cunoscut în China din secolul II al erei noastre, dar Samarkandul a fost mult timp singurul loc dinafara Chinei în care acest procedeu era cunoscut și pus în aplicare. Țesături lucioase și colorate, vase mari de aramă, cupe meșteșugite, corturi, scări de șea, frîie și opritori, pepeni dulci puși la gheață în cutii de plumb, toate acestea erau exportate din orașul grădinilor.

Bukhara, a cărei așezare a fost totdeauna aceea de astăzi, era minunată prin moscheiele, școlile și întăriturile sale, precum și printr-o puternică industrie de covoare. Străzile ei largi erau pietruite cu lespezi, dar călătorii din acele timpuri ne spun că orașul era prea înghesuit, că era deseori bîntuit de focuri, prost alimentat cu apă și mirosea urît. Credința și învățătura acestui oraș creșteau într-adevăr direct proporțional cu murdăria și înghesuiala lui. Fără îndoială că în mare parte aceasta se datora miilor de studenți care veneau aici din toate colțurile Asiei ca să învețe dreptul ori dialectica și să asculte predicile celor mai vestiți predicatori. In

cluda construcțiilor înalt filozofice a acestor predici ne putem închipui că de cele mai multe ori se dădea importanță formei, nu fondului și că în compunerea lor un mare loc era ținut de umorul călugăresc al predicatorilor. Nesawi însuși, cît era el de pios și de cărturar, ne povestește cu mult farmec despre o prinsoare cîștigată de unul din marii preoți care se legase să încurce predica adversarului său și să-l facă să se oprească din rostirea ei. Bineînțeles că, dacă cea mai mare parte dintre studenți răbdau de foame și se mulțumeau cu colțul pe care-l aveau în școală, clericii și funcționarii bogați puteau să-și îngăduie în fiecare zi — în afara zilelor de post — ospețe care ar fi mulțumit gustul celui mai pretențios epicurean, căci mîncărurile și pepenii din Bukhara erau tot atît de vestiți ca și grădinile din Samarkand.

Șașul (Tașkentul) era centrul marii industrii militare din Asia centrală, producînd șei înalte de piele de cal sau de măgar, corturi, mantii, săbii și articole de metal. Ca și Ortarul, Șașul întreținea un viu schimb cu nomazii, aceștia vînzînd în bazarele risipite de-a lungul întregului Sir mai ales cai, blănuri, piei și sclavi. Pe Amu în jos, din oaza ținuturilor bogate ale Horezmului, veneau produsele stepelor din Rusia de miazăzi și ale turcilor nomazi din susul rîului Ural. Aci se găseau blănuri de zibelină, de veveriță siberiană, de hermină, de vulpe, de jder, de castor și de iepure, toate produse ale vînătorii din marile cîmpii. În bazare se vindeau și se cumpărau bine mierea, ceara, săgețile, argăseala, căciulile de blană, cleiul de pește, oasele de pește, pielea de cal, șoimii, săbiile, armurile, oile și vitele mari, și, în sfîrșit, sclavii de origină slavă, cu pielea albă și ochi albaștri. Horezmul, mai era vestit pentru arcurile pe care nu le putea întinde oricine și pentru covoarele și stofele ieșite din atelierele sale.

Drumul de la Samarkand la Bukhara, era cunoscut sub numele de „drumul împăraților". De aici, drumul mare trecea prin Khorasan, despărțindu-se

în două la Cetățuia Vînturilor, un braț luînd-o spre Merv, iar altul spre Herat. Puțin înainte de năvălirea mongolilor, un călător arab spunea despre Herat că este cea mai bogată cetate pe care a văzut-o vreodată. Era plină de mori de vînt, avea 12 000 de prăvălii în bazarele sale, 6 000 de băi calde și 659 școli, iar populația ei trecea de 400 000 de suflete. Cea mai vestită cetate din toate era însă Nișapurul, capitala Khorasanului, faimoasă prin clima ei sănătoasă, prin grădinile de trandafiri și belșugul care o însuflețea. In fiecare an intrau în Nișapur mari cantități de mărfuri pentru bogații lui negustori, iar meșteșugurile din acest oraș erau fără seamăn în toată lumea musulmană.

Acestea erau cetățile pe care era așezată bogăția Asiei și puterea șahului din Horezm. Negoțul harnic care se desfășura în ele era de o valoare și de o însemnătate imensă și de aceea interesele negustorilor nu puteau fi trecute cu vederea. Mergînd împotriva acestor interese, Mohamed, a provocat prăbușirea șubredului său imperiu, înlesnind victoria mongolilor, nu însă fără a da astfel o grea lovitură prosperității întregii Asii. Pentru a putea înțelege cum s-au petrecut într-adevăr lucrurile, este necesar să cercetăm puțin mecanismul comerțului din Asia.

Ne-am obișnuit să ne închipuim caravanele ca ceva romantic, cu toate că in realitate ele au fost și sînt adevărate întreprinderi comerciale, asemănătoare convoalelor de vase din istoria modernă, care făceau drumul spre Indiile răsăritene și apusene, îmbogățindu-i pe burghezii noștri și făcînd să crească prosperitatea unor orașe ca Bristol, Liverpool și Londra. „Negoțul cu țările îndepărtate, cu Rusia și cu China — scrie Barthold — aducea mari cîștiguri negustorilor, dar presupunea și mari riscuri, deoarece în răsărit mărfurile erau totdeauna luate pe credit și deci orice întrerupere a comerțului in această direcție le producea negustorilor mari pierderi. In cursul campaniei unuia dintre sultanii

selgiukizi împotriva Trebizondei, încetarea comerțului între Rusia și Grecia a provocat grele pierderi negustorilor musulmani. Cînd, în anul bătăliei de la Kalka, tăierea mijloacelor de comunicație cu sudul Rusiei a împiedicat cîtva timp transporturile de blănuri de vulpe, veveriță sau castori și alte mărfuri, faptul era atît de îngrijorător pentru musulmani, încît Ibn el Athir îl consemnează ca atare. Armistițiul dintre șahul din Horezm și kara-kitani (încheiat probabil în anul 1209) a avut drept urmare trimiterea de îndată a unei caravane comerciale în Turkestanul răsăritean, cu care a vizitat Kașgarul și poetul Saadi. La începutul secolului XII, comerțul continental cu China căpătase o importanță mai mare decît oricînd pînă atunci, datorită întreruperii comerțului maritim ca urmare a neînțelegerilor dintre deținătorii celor două porturi din Golful Persic, Ormuz și Kîș, fiecare dintre aceștia căutînd să împiedice folosirea de către negustori a celuilalt port. Pe de altă parte, după campania lui Mohamed împotriva Kipciakilor și după alipirea părții de nord a Semirechiei la imperiul mongol, țara șahului din Horezm ajunsese să aibă graniță comună cu țara lui Cingis-han. Cei doi cîrmuitori, și mai ales cel de-al doilea, încercau să asigure ordinea în statele lor".

A trimite o caravană în China sau peste stepele rusești în Asia centrală era ceva mai mult decît o mare investiție în mărfuri. Condițiile politice tulburi și corupția generală din administrația imperiului lui Mohamed impuneau angajarea unor escorte costisitoare și deseori plata unor bacșișuri însemnate funcționarilor de la curte. Nesawi, care a deținut o slujbă înaltă în cancelaria sultanului Djelal od-Din, mărturisește care era mărimea acestor bacșișuri: „într-o singură zi, în care lipsea sultanul, am cîștigat din slujba mea la divan peste 1 000 de dinari. În alte zile, cîștigul deși mai mic, era totuși destul de însemnat, astfel că, fără a mai zăbovi, mă pusei

pe lucru, să mă împotrivesc tuturor celor care încercau să-mi ia locul meu".

Afacerile se făceau pe credit, în mare parte din pricina lipsei de monodă. În afară de negustori, bancheri, mari nobili, cler și funcționari, restul populației avea rareori prilejul să mînuiască banii. E adevărat că vistieria aduna prin biruri sume mari de bani și că negoțul aducea cîștiguri mari celor care-l făceau, dar raritatea monedei și a pietrelor prețioase a fost totuși totdeauna una din marile dificultăți întîmpinate de comerțul și de statul medieval. Nesawi consemnează ca o observație însemnată faptul că Mohamed a putut să-și ducă războaiele fără a-și despuia nevestele de giuvaeruri. Cînd Kuciluk l-a luat prizonier pe Gur-hanul kara-kitanilor, Mohamed a fost tare nemulțumit, pentru că pierdea astfel mîna și zestrea fetei Gur-hanului și pentru faptul că Kuciluk pusese mîna și pe „nestematele și celelalte lucruri de preț pe care le strînsese acesta de-a lungul timpului din diferite țări".

Cauza acestei situații trebuia căutată în insuficiența mărfurilor, urmare a incapacității producției de a face față cererii de pe piață, proces agravat de veșnicele războaie și de huzurul crescînd al curților feudale. Cu toată viața lor mizerabilă, nomazii din stepă simțeau aceeași nevoie de mărfuri ca și marii seniori, dar — în timp ce nomadul, care nu știa ce e cămătarul și care se mulțumise pînă acum cu schimbul în natură, putea oricînd să recurgă, în lipsă de altceva, la jaf — marii conducători ai statelor asiatice, deși își jefuiau și ei fără încetare dușmanii dinafară și dinăuntru, erau siliți și să cumpere, și să vîndă, ceea ce i-a făcut să ajungă la discreția clasei negustorilor și cămătarilor în plină dezvoltare.

Owen Lattimore a descris în cartea sa *Drumul pustiu spre Turkestan* o scenă petrecută într-un caravanserai de la granița chineză, scenă la fel de semnificativă și pentru Asia din secolul XIII. „Trăsesem la un caravanserai în jurul curții căruia se

aflau prăvăliile cîtorva negustori, zarafi și misiți. Eram deci din nou azvîrlit printre oameni care nu știau să vorbească decît despre prețul lînii și al cămilelor, despre tariful caravanelor și despre chiria căruțelor, despre călătorii de zeci de zile de la Baotu în cine știe ce colț ascuns al Asiei, despre tîlharii care bîntuiau cutare drum ori despre soldații care împiedicau trecerea pe alt drum. Alteori începeau să trăncănească despre furtuni și caravane pierdute, despre loviturile norocoase prin care te mirl cine a ajuns deodată bogat, despre toate prilejurile și primejdiile unui fel de viață și de negustorie, cu totul diferită de civilizația străină pe care o văzusem făcîndu-și drum de-a lungul căii ferate, dar de care ei păreau să-și dea atît de puțin seama." Aceeași convorbire, cu anumite modificări în ceea ce privește mijloacele de transport, putea fi auzită fără îndoială în orice cafenea din Anglia în secolul XVIII, între căpitanii vaselor care făceau comerț cu India. Viața caravanei în lunga ei călătorie era la fel de închisă ca aceea a navelor în drum spre India. Cele cîteva orașe erau ca niște porturi, debarcările și îmbarcările pe marele ocean al stepei și al deșertului aveau și ele echivalentul lor pe mare, vînturile și furtunile erau la fel de năprasnice și temute ca și cele de pe ocean, iar știința conducătorului de cămile la fel de bogată și complicată ca știința unor marinari pricepuți.

Ce însemna să călătorești cu una din aceste mari caravane, cît de puțin romantică și cît de comercială era o asemenea expediție o știm din memoriul unui florentin, Francesco Balducci Pegolotti, agent comercial în slujba marii case florentine Bardi. Pegolotti a scris un mic manual pentru negustori despre călătoria pe drumul continental spre Cathay pe la 1340, adică într-o vreme cînd urmașii lui Cingis făcuseră din acesta cel mai sigur drum din lume. Caravanele porneau de la Tana, port la Marea Azovului, și prima etapă pînă la Astrahan era străbătută în care trase

de boi sau cai. Aceasta dura douăsprezece zile cu caii și de două ori pe atît cu boii; apoi drumul o lua în sus pe Volga pînă la Sarai, de aci pe apă la gurile rîului Ural, apoi peste deșert, în care trase de cămile, la Urgangi, în total cam treizeci de zile. Mărfurile puteau fi vîndute repede aici, după care începea o nouă etapă mare spre Otrar, tot în care trase de cămile, ceea ce dura treizeci sau patruzeci de zile în total. De la Otrar, caravana pornea cu măgari către Almalik, pe rîul Ili, și apoi la Kan-ciu, în total patruzeci de zile. De la Kan-ciu, la marele canal, se mai făceau patruzeci și cinci de zile, de data asta călare pe cai, și apoi restul călătoriei urma pe apă.

Sfaturile lui Pegolotti erau ciudate: „Lasă-ți barba să crească cît mai mare și nu te rade. La Tana ia-ți un tălmaci și nu te zgîrci alegînd unul prost. Mai ia-ți și doi servitori buni. Și dacă vrei să-ți iei și o femeie din Tana, poți s-o faci; nu ești dator s-o faci, dar dacă ți-o iei, vei fi mult mai bine îngrijit decît dacă n-o iei. Oricum, e bine să-ți alegi una care să știe limba turcă, la fel ca și bărbații".

Pegolotti face socoteala capitalului necesar pentru bunul mers al afacerii și a cheltuielilor făcute cu călătoria. Dacă socotim florinul de aur sau ducatul la 9 șilingi și 6 pence, valoarea mărfurilor era de aproape 12 000 lire, iar costul călătoriei între 140 lire și 190 lire la dus și cam 12 lire de cap de animal la întors. Cu 2 lire și 10 șilingi se puteau cumpăra între doisprezece și douăzeci pfunzi de mătase de Cathay.

Dacă aceasta era suma investită într-o întreprindere mai modestă, ne putem lesne închipui la cît se ridicau cheltuielile pe care le necesita o caravană, ca de pildă marele convoi de 500 de cămile pe care îl conduceau spre Otrar cei patru negustori din ținuturile stăpînite de Cingis. Desigur, între condițiile călătoriei descrise de Pegolotti, pe timpul cînd nu era nevoie de escortă și drumurile erau sigure, și condițiile unei călătorii pe timpul cînd șahul din Horezm

lăsa să domnească dezordinea în țările Turanului și Iranului, nu poate încăpea nici o asemănare. Aceasta era așadar încă o pricină pentru care negustorii prevăzători aveau să se întoarcă, cu un oftat de ușurare, către disciplina de fier a oștilor mongole și către geniul organizatoric al lui Cingis-han. „Interesele lui Cingis — scrie pe bună dreptate Barthold — coincideau în totul cu interesele capitaliștilor musulmani. O asemenea armonie nu exista însă între aspirațiile politice ale lui Mohamed și interesele negustorilor din statul condus de el".

Cînd Mohamed, a ales deci calea unei politici de aventură și agresiune împotriva lui Cingis, el mergea împotriva intereselor celor mai adînci ale propriului lui stat; mai mult încă, momentul istoric era cu totul nepotrivit, căci Horezmul era atît de dezbinat și împărțit, încît nu putea avea nici o nădejde de izbîndă. Barthold rezumă admirabil situația cînd spune că „de aceea Mohamed nu se putea bizui pe nici unul din elementele componente ale sistemului său administrativ și pe nici una din clasele populației țării. Era, așadar, de așteptat ca lupta dintr-o asemenea putere și proaspetele forțe ale nomazilor, unite în vremea aceea sub conducerea unuia dintre cei mai înzestrați organizatori ai tuturor timpurilor, să se sfîrșească așa cum s-a sfîrșit".

PARTEA A CINCEA

CUCERIREA APUSULUI

I. PLANUL GENIAL

În anul 1215, şahul din Horezm trimitea o ambasadă însoţită de o caravană la Pekin, pe lîngă Cingis han. Nu putem şti bine ce urmărea Mohamed deschizînd astfel tratative diplomatice cu mongolii. După părerea profesorului Barthold, el ar fi fost de la început împotriva oricărei înţelegeri paşnice, comerciale, cu noua putere apărută în orientul îndepărtat. Şi este foarte probabil să fi fost aşa, de vreme ce negustorii horezmieni care — în anul următor tratativelor de la Pekin — soseau în tabăra mongolă de pe lîngă Kara-Korum par a-şi fi închipuit că au de-a face cu o ceată de sălbatici ignoranţi pe care îi pot înşela cum vor; curînd aveau să cadă din nori, căci, cerînd preţuri neruşinate pentru mărfurile aduse, au fost siliţi să descopere, şi încă pe propriile lor speze, că mongolii au un simţ negustoresc cît se poate de bun.

Istoricul persan Djiuzdjiani ne spune că solii lui Mohamed, ca şi întreaga caravană cu care veniseră, aveau de fapt misiunea de a culege date în legătură cu învingerea împăratului kin de către noua putere nomadă. „Voia să cerceteze, prin oamenii lui de încredere, adevărul veştilor primite şi să afle despre starea şi numărul oştirilor mongole, despre armele şi mijloacele lor de luptă". Unul din sfetnicii lui Mohamed îi povestea mult mai tîrziu lui Djiuzdjiani că sul-

tanul se interesa mereu de imperiul kin și că iscodea pe toți călătorii care veneau de acolo, nutrind ambiția de a-și întinde stăpînirea pînă în China, cu toate sfaturile potrivnice ale slujitorilor săi. Dacă putem pune la îndoială această interpretare a aspirațiilor lui Mohamed, este sigur în orice caz că unica lui speranță de a-și salva șubredul imperiu nu putea fi decît războiul. De altfel, tocmai se pregătea să-și absoarbă fostul aliat, pe Kuciluk, cînd cetele lui Djebe i-o luară înainte.

In anul 1216, oștile șahului din Horezm au făcut o incursiune în ținuturile nomazilor Kipciaki din stepele de dincolo de Sirdaria. Cu acest prilej ele s-au întîlnit pentru prima dată cu călăreții mongoli care ocupaseră Semirechia de miazănoapte, urmărind în stepele Turgaiului pe fiii lui Toktoa, șeful merkiților. Intre cele două armate se produseră cîteva încăierări neînsemnate, dar mongolii se feriră de o luptă adevărată, mărginindu-se numai la acțiuni de observație.

Cînd solii lui Mohamed ajunseră la Cingis, acesta știa cît se poate de bine cu cine avea de-a face. El nu pierduse totuși speranța unor relații pașnice și — ceea ce e încă și mai important — era pe deplin conștient de marea necesitate de a restabili comerțul normal cu vecinii săi din apus. Războiul din China de miazănoapte, îndelungat și sîngeros cum fusese, sleise și ruinase această țară, iar oștile mongole o jefuiseră de toate bogățiile care putuseră fi prădate. E drept că în ceea ce privește grînele, ele erau aduse din ținuturile din jurul Ieniseiului, dar nu e mai puțin adevărat că ar fi fost de dorit să se reia negoțul cu Apusul pe drumurile continentale. Căile maritime erau blocate de cearta dintre stăpînii celor două porturi de la Ormuz și Kiș din Golful Persic. Negustorii din Horezm, Samarkand și Bukhara erau siliți să facă un mare ocol spre miazănoapte, din pricina dezordinilor provocate de Kuciluk în Turkestanul răsăritean și în Kașgar. Din toate punctele de vedere

erau, așadar, necesare statornicirea unor legături pașnice cu șahul din Horezm și, dimpotrivă, lupta fără cruțare și pînă la capăt împotriva lui Kuciluk.

Astfel stînd lucrurile, solia lui Mohamed a fost bine primită. „Spuneți-i șahului din Horezm — le răspunse Cingis solilor — că eu sînt domn al Răsăritului, iar el domn al Apusului. Între noi să fie legături nezdruncinate de înțelegere, prietenie și pace, iar negustorii și caravanele fiecăruia din noi să poată veni și pleca în voie; astfel ca lucrurile de preț și mărfurile obișnuite care se află în țara mea să poată ajunge în țara lui și cele din țara lui să ajungă, în același fel, în țara mea."

Cingis trimise și el șahului din Horezm o solie de răspuns, însoțită de o caravană. Ibn el-Athir arată că această caravană fusese trimisă în primul rînd ca să cumpere „lucruri de îmbrăcăminte", ceea ce confirmă bănuiala că ocuparea Chinei, deși umpluse de bogății pe acești nomazi săraci din stepă, nu le dăduse totuși — datorită încăpățînatei împotriviri chineze și a distrugerilor pe care aceasta le-a adus după sine — tot ceea ce le trebuia, pentru că nu putem uita că o asemenea victorie presupune sclavi și femei de îmbrăcat și hrănit, domenii mari de întreținut și oști de înzestrat cu cele necesare.

Astfel, în timp ce cetele lui Djebe-Noyon îl urmăreau pe ticălosul Kuciluk în munții Budakșanului — regiunea minunaților cai de rasă — solia lui Cingis, urmată de o bogată caravană, își începuse îndelungata călătorie spre cetatea de scaun a șahului din Horezm. Această caravană mongolă care-i însoțea pe trimișii hanului era o întreprindere negustorească pusă la cale de negustorii musulmani din Otrar, Samarkand și Bukhara, strînși în jurul lui Cingis. Cinci sute de cămile duceau drugi de aur și de argint, mătăsuri, atît din cele mai ieftine, cît și din cele roșii mai scumpe, fire de mătase, blănuri de castor și zibelină, și multe alte lucruri frumoase sau folositoare făcute în China.

Şahul din Horezm îi primi cu răceală pe soli — mulţi dintre ei erau musulmani chiar din ţările sale — şi se arătă jignit de felul în care i se adresase Cingis. Ce se petrecea în mintea lui putem înţelege din faptul că a pus să fie adus în taină la el unul din soli, originar din Bukhara, pe care-l cercetă amănunţit cu privire la zvonurile asupra lui Cingis şi în cele din urmă îi oferi o sumă mare de bani pentru a-l face să intre în slujba lui ca iscoadă. În timpul cît aveau loc încercările de tratative, la Otrar, cetatea de graniţă din apropierea Taşkentului, se petreceau lucruri mult mai îngrijorătoare.

Guvernatorul oraşului — nu putem şti dacă în înţelegere sau nu cu sultanul — pusese mîna pe caravana mongolă, ucisese pe toţi negustorii, paznicii şi conducătorii de cămile care o însoţeau şi îşi însuşise bogatele mărfuri aduse. Ar fi greu de crezut că Mohamed era străin de această tîlhărie prostească; oricum însă, după săvîrşirea faptelor, el îi dădu guvernatorului tot sprijinul său. Patru sute cincizeci de oameni şi pe deasupra încă patru negustori mari din Otrar, Maragha, Bukhara şi Herăt au fost omorîţi cu acest prilej. Deşi spaima şi mînia care cuprinsese negustorimea trebuie să fi fost fără margini — căci distrugerea unei caravane de felul aceleia echivala cu ceea ce ar fi astăzi prăbuşirea unui mare trust — Cingis nu-şi pierdu capul. El trimise o altă solie, împuternicită să ceară satisfacţie şi pedepsirea guvernatorului vinovat.

Căpetenia acestei solii a fost ucisă din porunca lui Mohamed, iar ceilalţi ambasadori au fost grosolan insultaţi. În ciuda tuturor sfaturilor primite din partea celor pe care îi iscodise despre puterea lui Cingis, şahul era, aşadar, hotărît să înceapă războiul şi e greu de crezut că această hotărîre nu fusese luată cu mult înainte, poate chiar încă de pe timpul trimiterii soliei la Pekin. Pregătirile agresorilor au fost cu toate acestea insuficiente. Încă de la început, ei s-au hotărît — cu toate că aveau la dis-

poziție forțe cu mult superioare dușmanului — să aleagă o poziție defensivă, dar decăderea orînduirii politice împiedica aducerea la îndeplinire a oricărei măsuri necesare în acest scop. Porunca de a se întregi întăriturile Samarkandului n-a fost niciodată dusă pînă la capăt, iar recrutarea masivă, hotărîtă în anul 1219, nu era încă terminată în 1220, cînd oștile mongole treceau Sirul, îndreptîndu-se către Samarkand.

In schimb, Cingis își făcuse cu multă grijă pregătirile obișnuite pentru războiul care bătea la ușă. Porunca de a-și strînge oamenii a fost dată tuturor prinților și nobililor mongoli, precum și căpeteniilor vasale. Dintre acestea din urmă, doar regele tangut a refuzat să-și trimită oamenii în oastea hanului, săvîrșind astfel o greșeală de care avea să se căiască amarnic peste cîțiva ani. Planul viitoarei campanii a fost supus *kuriltaiului* adunat în acest scop, fiind discutat și aprobat. Apoi a început trecerea munților Altai către punctul de adunare, care era stabilit la Irtiș. Ye-liu, Ciu-țai, care însoțea oastea, a fost uimit de frumusețea povîrnișurilor nordice ale acelor munți „unde pinul și molidul sînt atît de înalți, încît par că ajung pînă la cer. Văile sînt bogate în iarbă și pline de flori. Pe creste zăpada și gheața rămîn chiar și vara".

Ca să facă loc convoaielor de artilerie — balistelor și catapultelor pe care și le însușiseră în timpul războiului cu China și care sporiseră mult mijloacele lor tehnice — mongolii au fost nevoiți să doboare copaci și să construiască drumuri prin trecătorile înguste din munți, deseori înnoptînd în zăpadă, înveliți în blănurile lor de oaie murdare și muiate de ploaie, și încălzindu-se la căldura vitelor. Djöci, fiul cel mai mare al hanului, acoperi concentrarea coloanelor de marș la locul de întîlnire din stepele de la răsărit de lacul Balkaș printr-o incursiune rapidă înspre locurile din partea de jos a Sirului; el înșelă atenția dușmanului, pentru ca, apoi, printr-o retragere la fel de

rapidă, să pustiască albia dintre deșertul Ak-hum și munții Ala-tau și Kana-tau.

Djelal ed-Din, fiul șahului din Horezm, porni în grabă pe urmele lui Djöci, însă acesta își îndeplinise misiunea, jefuind toți caii și nutrețul din locurile pe unde trecuse și făcînd cu neputință înaintarea unei armate care să tulbure concentrarea mongolă. A avut loc o luptă cu ariergarda mongolă, din care aceasta s-a retras noaptea printr-un vicleșug vechi, lăsînd focurile taberei aprinse și dînd apoi foc ierburilor din stepă.

Există legenda că mongolii au năvălit asupra Asiei într-o hoardă fără număr. Dr. Harold Lamb îi atribuie lui Cingis 250 000 de oameni, și alții chiar mai mulți. În realitate, 60 000 de oameni au fost lăsați lui Mukuli în China, ca să lupte mai departe cu împăratul kin, astfel că cel mult 70 000 de soldați din armata mongolă se aflau în campania din Turkestan, cifră la care trebuie să adăugăm însă și forțele recrutate de la popoarele vasale turce, adică poate încă o dată pe atît. Care era efectivul armatelor dușmane e greu de spus. Fără îndoială că în teorie șahul din Horezm putea să arunce pe cîmpul de bătaie peste 300 000 de soldați, deși în realitate este îndoielnic că a izbutit să adune mai mult de 250 000 de oameni.

În ținutul de lîngă lacul Balkaș, Cingis își pregăti oamenii pentru ofensivă. Marșurile grele peste munții Altai și Tien-șan sleiseră puterile oamenilor și animalelor, astfel că odihna pe care le-o prilejuise incursiunea lui Djöci fusese binevenită. Cînd și-au recăpătat puterile și s-au așezat în locurile hotărîte, au sosit și vești despre pregătirile șahului. Cingis era perfect informat de mișcările dușmanului și pe de altă parte nu concepea războiul în chip îngust, ca pe un simplu act de violență între două armate dușmane. Planurile sale erau totdeauna fructul unui adînc simț de pătrundere a lucrurilor și în ele arma politică juca un rol tot atît de însemnat ca arcul și sulița. Apropierea mongolilor aduse după

sine obișnuitul val de dezertări din rîndurile dușmanului, mai ales din pătura funcționarilor și negustorilor, și astfel hanul căpătă date amănunțite în legătură cu pregătirile lui Mohamed și cearta dintre Mohamed și mama acestuia, Turkan-khatun — conducătoarea partidului militar horezmian — date pe care a știut să le folosească de îndată ce a trecut Sirul.

Șahul a încercat să stăvilească înaintarea dușmanilor, înșirîndu-și oamenii în cete de-a lungul Sirului. În felul acesta, el renunța la avantajul superiorității numerice, pierzîndu-și totodată siguranța și puterea de mișcare. Împotriva unor dușmani ca mongolii, această tactică greșită însemna înfrîngerea încă înainte de începerea luptei.

Planul ales de Cingis va rămîne totdeauna ca unul din cele mai strălucite planuri din istoria războiului. În primăvara anului 1220, Djebe împreună cu cele două divizii ale sale (20 000 de oameni), înaintă din Kașgar în frumoasa și bogata provincie a Ferghanei, îndreptîndu-se fără ocol spre Khogend — fortăreața care apăra partea de sud a liniei Sirdaria — și punînd astfel în primejdie flancul drept al dușmanului printr-o lovitură care țintea către două centre mari, însemnate prin populația și puterea lor politică, Samarkand și Bukhara.

Marșul lui Djebe nu era decît un atac prefăcut și izbuti cît se poate de bine. Între timp, grosul armatei era împărțit în trei corpuri, dintre care două, fiecare de cîte trei *tumane* (divizii a cîte 10 000 de oameni fiecare), erau comandate de prinții de sînge Djöci și Djagatai, iar cel de-al treilea, destinat să dea lovitura hotărîtoare, era comandat de Cingis, de Tului, fiul său cel mic, și de Subötei. Întreaga armată străbătu repede întinsele ținuturi pustiite, făcînd o rapidă mișcare de flanc, ca să răstoarne linia dușmană de pe Sir. Grupuri de cîte zece călăreți duceau trei oi fripte și afumate, și un burduf cu apă. În

timpul marşului mînau din urmă herghelille de cai de schimb şi povară.

Ajungînd la Sîr, corpurile comandate de cei doi prinţi se întoarseră spre sud, silind trupele horezmiene să se retragă în fortăreţe şi angajînd lupte cu rezervele acestora. Ţinta era să se facă joncţiunea cu forţele lui Djebe, care ocupase între timp Khogendul şi apoi să se îndrepte împreună spre Samarkand. Cingis trecu rîul cu corpul lui de manevră în apropiere de Otrar, şi lăsînd ariergarda şi cucerirea fortăreţei în grija celor doi fii ai săi, se pierdu fără urmă în pustiul Kizil-kum. Apoi, către sfîrşitul lunii februarie, după un marş norocos prin deşert, în care a fost călăuzit de un prizonier turcoman, Cingis apăru la Nur-ata, în apropiere de Bukhara, în spatele oştilor şahului. Un asemenea marş prin deşert ar fi fost cu neputinţă în orice alt anotimp.

Dintr-o singură lovitură, şahul îşi văzu răsturnat întregul front şi tăiate comunicaţiile cu Khorasanul, de unde nu-i sosiseră încă întăririle. El se retrase în neorînduială, iar la 11 aprilie, Cingis intră în Bukhara fără împotrivire. Garnizoana oraşului a fost măcelărită chiar în momentul cînd se pregătea să fugă şi numai cetatea se mai împotrivi cîteva zile. Mongolii izbutiseră să cucerească la timp oraşul, căci caii le erau sleiţi de puteri din pricina drumului prin deşert, astfel că cea dintîi poruncă a hanului a fost să se deschidă porţile hambarelor şi să se dea de mîncare oamenilor şi animalelor. Ostaşii mongoli scoaseră pe muzicanţii şi dansatoarele oraşului din ascunzători şi se veseliră în marea şi sfînta cetate a Bukharei, sub privirile scandalizate ale învăţaţilor din seminare şi ale respectabililor preoţi. Oraşul a fost supus unui bir de război, neguţătorii şi bogătaşii siliţi să-şi scoată la iveală şi să se despartă de avuţiile îngropate şi o mare parte din cetate a fost arsă. Apoi, împingînd din urmă pe nenorociţii locuitori, mongolii se întoarseră spre răsărit, în spre Samarkand.

Cetatea grădinilor şi a plantelor, prinsă ca între ciocan şi nicovală între oştile prinţilor de singe şi cele ale marelui han, n-a putut să reziste. Cînd armatele mongole au făcut joncţiunea sub zidurile oraşului, cel dintîi lucru pe care l-a făcut Cingis a fost să-i trimită pe Subötei şi pe Djebe, în fruntea a 30 000 de oameni, pe urmele lui Mohamed, şi începutul acestui marş avea să se dovedească cea mai minunată incursiune de cavalerie din toată istoria. Porţile cetăţii au fost deschise de preoţii doritori să scape cu faţa curată; cît despre garnizoana din cetate, ea opuse o rezistenţă desperată, dar scurtă. Locuitorii au fost nevoiţi să se supună măcelului şi jafului, numai meşteşugarii fiind cruţaţi, pentru a fi luaţi în robie şi trimişi în Turkestanul răsăritean şi în Mongolia, unde au întemeiat mici oraşe şi aşezări în văile rîurilor Ili şi Tarim; acolo au fost puşi la treabă ca să confecţioneze echipamentul de război şi muniţiile necesare armatelor mongole sau lucrurile de preţ cerute de nobilimea mongolă.

Împotrivirea turcă la invazia mongolilor era o luptă desperată, dar rău organizată. Otrarul, unde Mohamed îşi adunase cele mai bune oşti, rezistă cîteva luni, iar guvernatorul Gair-han, care ştia ce soartă-l aşteaptă, refuză să se predea, chiar atunci cînd orice împotrivire era cu neputinţă. El luptă pînă cînd toţi oamenii i-au fost ucişi sau luaţi prizonieri, pînă cînd propriile lui arme i se frînseră şi nu-i mai rămăsese altceva de făcut decît să arunce cu pietre, singur, în duşmani, de pe meterezele cetăţii. La urmă a fost prins viu şi chiar Cingis l-a omorît. La Khogend, Timur-melik, comandantul cetăţii, îşi săpă întărituri pe o insulă şi rezistă vitejeşte. Mongolii i-au pus pe locuitorii tadjici (iranieni) să care piatră din munţi şi să facă un drum pînă la insulă, unde au azvîrlit cu catapultele cu ulei aprins şi cu bolovani asupra întăriturilor, fără să izbutească să-i sperie pe apărători. Cei din garnizoană au fugit pe rîu, cu bărcile; fură descoperiţi mai jos de ostaşii lui Djöci şi fugi-

ră apoi, în stepă, unde au fost urmăriţi îndeaproape de mongoli. Pînă la urmă, numai Timur singur izbuti să scape, găsi oastea lui Djelal ed-Din şi duse mai departe lupta împotriva invadatorilor necredincioşi.

Prima fază a războiului se poate socoti încheiată în clipa cînd oştile mongole se întîlniseră la Samarkand. In acest oraş frumos şi părăsit, de unde se vedeau crestele albite ale munţilor Hindu Kuş, Cingis rămase în timpul toamnei şi iernii anului 1220, refăcîndu-şi armata şi aşteptînd veşti de la corpul expediţionar al lui Subotei. Mongolii dovediseră că pe lingă strategi desăvîrşiţi erau genişti destoinici şi urmăritori fără cruţare. Ei îi foloseau pe locuitorii ţării cucerite pentru lucrările de asediu, izbutind să înfăptuiască lucruri care ar fi părut cu neputinţă pentru vremea aceea — ca de pildă abateri de cursuri de apă, construcţii de şosele, poduri şi drumuri — şi supunînd astfel natura, ori de cîte ori o cerea nimicirea duşmanului.

Mohamed nu mai era în stare să arunce pe cîmpul de bătaie o armată îndeajuns de puternică împotriva mongolilor. Fiul său, Djelal ed-Din, făcea sforţări desperate ca să înjghebeze o armată de manevră, dar nu izbuti aceasta decît după căderea Samarkandului, cînd soarta războiului era pecetluită. Vechea duşmănie dintre turci şi tadjicii iranieni era cea mai mare dintre piedicile unităţii horezmiene şi Cingis ştiu s-o folosească din plin. Altă piedică era însă ura dintre bunică şi nepot, dintre Turkan-khatun şi Djelal ed-Din, cea dintîi împiedicînd orice ajutor din Horezm pentru cel de-al doilea, în timp ce mulţi dintre sprijinitorii partidului militar condus de ea erau mai degrabă dispuşi să treacă la mongoli decît să se bată cu ei. In multe părţi numai poporul de rînd „negrii, tîlharii de drumul mare şi ucigaşii", cum le spune Raşid, au încercat să se împotrivească.

Totuşi, ceea ce i-a ajutat cu adevărat pe mongoli a fost faptul că oastea lor era o armată adevărată, bine organizată, disciplinată şi pusă sub o comandă

unică puternică, căreia nu i se puteau împotrivi nici cavalerismul feudal, nici curajul individual — ori-cît de mari ar fi fost ele — și nici rezistența desperată, vitejească dar neorganizată a poporului care-și izgonise vechii asupritori și se pregătea acum să-și vîndă scump pielea înainte de a cădea în mîinile noilor stăpîni din răsărit. Conducătorul acestei armate de năvălitori nu mai era un simplu aventurier nomad, pentru că nu-i plăcea să se bată decît cînd nu se putea altfel, ci un geniu militar cum puțini au existat.

Omenirea a fost silită să se folosească de arma violenței în copilăria sa, ca să poată îndeplini marile prefaceri necesare pentru a se dezvolta. Și nu putem uita că pînă la urmă conducerea războaielor cere cele mai puternice însușiri intelectuale, cele mai mari sforțări de voință, cea mai desăvîrșită capacitate de coordonare, pe care le poate avea omul. Din această cauză, marii conducători de oștiri au fost totdeauna mai mult decît niște militari, iar geniul lor are ceva legendar, mitologic. Printre puținele genii de acest fel din lume, alături de Alexandru Macedon și Napoleon, Cingis își are unul din cele mai însemnate locuri printre cei care au fost în același timp distrugătorii și constructorii unor lumi. Cînd cetatea Samarkandului cădea, el trecuse de șaizeci și cinci de ani.

II. VINTUL PUSTIITOR

Cingis putea fără grijă să-și lase oamenii, obosiți încă de groaznicul drum prin deșert, să se odihnească în Samarkand, pentru că nici o oaste dușmană nu-l mai amenința. Deși jumătate din cetate nu era decît o biată ruină fumegîndă, era totuși potrivită pentru refacerea acestor războinici sălbatici, căci se afla în mijlocul unui ținut înverzit și mănos. Chiar și Cingis-han se odihni în acest huzur neobișnuit, distrîndu-și generalii cu jocurile înghițitorilor de săbii și

dansatorilor pe frînghie, bînd și veselindu-se cu cîntărețele sultanului înfrînt. Totuși, deși disciplina slăbise întrucîtva în acele zile și prezența soldaților mongoli beți era obișnuită în orașul cucerit, mintea marelui căpitan de oști nu trîndăvea și oamenii lui nu-și pierduseră vlaga.

La statul major mongol soseau într-una vești. Hanul intrase în legătură cu Turkan-khatun prin Nidam el-Molk, vizirul sultanului; bătrîna intrigantă, deși nu voia să se supună învingătorului, continua să împiedice trimiterea oricărui ajutor propriului ei fiu învins. Într-adevăr, cînd oștile mongole intraseră în Bukhara și Samarkand, strîngătorii de biruri adunau încă bani pentru război, iar oamenii chemați sub arme — călări pe dromadere, cu arme și merinde — nu ajunseseră încă la locurile hotărîte de adunare.

Deci nu fusese înlăturată posibilitatea adunării unei armate covîrșitoare sub conducerea sultanului fugar sau a fiului său, Djelal-ed-Din, ceea ce ar fi însemnat o mare primejdie. De aceea, la Samarkand, învingătorul — obosit așa cum era, și pe deasupra suferind de o supărătoare boală de ochi, ca toți călăreții în deșert — chibzuia în amănunțime viitoarea desfășurare a războiului. Sarcina de a-l urmări pe Mohamed fusese încredințată, după cum am văzut, celor trei divizii comandate de Djebe, Subötei și Tokugear. Cingis le dăduse cele mai înțelepte și mai amănunțite porunci cu privire la această uimitoare urmărire. Dacă Mohamed izbutea să adune forțe puternice și se pregătea să reziste, ei erau datori să nu înceapă lupta, ci să se oprească, să-l înștiințeze pe han și să aștepte ordine. Toate veștile primite arătau însă că sultanul era înspăimîntat de moarte și că, aproape sigur, nu se va opri din fugă. „Nu vă întoarceți pînă nu puneți mîna pe el. Chiar dacă își caută adăpost cu cîțiva oameni printre dealuri ori nisipuri pustii și chiar dacă se ascunde de ochii omenești ca duhurile tainice, voi să cădeți peste el ca vîntul pustiitor."

Ținta urmărită era pe de o parte să-l pedepsească pe vicleanul sultan pentru uciderea solului — faptă de neiertat pentru mongoli, după a căror datină tribală viața solilor era sfîntă — iar pe de altă parte să-l împiedice să-și adune o oaste din ținuturile îndepărtate ale întinsei sale țări. După îndeplinirea acestei misiuni, expediția urma să dea o raită largă dincolo de Caucaz, în spatele Donului și să se întoarcă apoi în Asia prin stepa kipciakă. Scopul acestei recunoașteri era de a se asigura că nici o putere dușmană nu primejduia ariergarda și comunicațiile armatei mongole, în timp ce aceasta își vedea de treabă în Afganistan și Iran. Acolo unde erau întîmpinate cu supunere, trupele expediționare trebuiau să statornicească suzeranitatea mongolă numind un guvernator și funcționari în vederea ridicării de biruri. Oricine se împotrivea trebuia trecut prin sabie. Întreaga operație avea să dureze trei ani, după care corpul expediționar urma să se întoarcă la baza sa din Mongolia.

Hanul propuse să asigure ariergarda acestei coloane volante trimițîndu-l pe fiul său Tului să supună marile cetăți ale Khorasanului, în timp ce prinții Djöci, Djagatai și Ögödei intrau în Horezmul propriu-zis, pentru a cuceri orașul de scaun al sultanei Turkan-khatun. Oștile urmau să se întîlnească, să intre în refacere și să se reîmprospăteze prin noi recrutări în pășunile lor natale din jurul Kara-Korumului.

Armata de urmărire merse după Mohamed ca un adevărat vînt pustiitor. Soldații din armata lui Mohamed erau turci din tribul mamei sale și de aceea nu-i împărtășeau politica. Se hotărîră deci să-l omoare în timpul nopții, însă sultanul fiind prevestit și-a schimbat culcușul. A doua zi, cînd s-a trezit, a văzut cortul în care ar fi trebuit să doarmă atît de străpuns de săgeți, încît semăna mai degrabă cu un arici înfoiat. Împreună cu cîțiva oameni credincioși, sultanul fugi atît de repede — cît putea să-l ducă

de repede calul — la Nişapur, străduindu-se să trezească în toate oraşele şi fortăreţele întîlnite pe drum conştiinţa primejdiei mongole. În Nişapur se simţi în siguranţă şi, ca să alunge amintirile, se puse să bea şi să petreacă.

Aici iscoadele îi aduceau în fiecare zi ştiri despre apropierea rapidă a mongolilor, despre căderea unor oraşe sau trecerea prin foc şi sabie a altora. În cele din urmă, sultanul păru că-şi dă seama că trebuia să facă ceva şi începu să ia măsuri pentru a opri înaintarea duşmanului în munţii Luristan, în timp ce o oaste de 100 000 de pedestraşi se adună în jurul lui. Era însă prea tîrziu, iar emirii care îi făgăduiseră ajutor fugiră cît mai era timp. Fugărit din oraş în oraş, din fortăreaţă în fortăreaţă, atacat de oamenii simpli care nu puteau vedea în el decît un groaznic asupritor, nenorocitul sultan a fost gonit ca un iepure speriat pînă la ţărmurile Mării Caspice. În speranţa că marea îi va fi de mai mult ajutor decît uscatul, trecu cu barca într-o insulă, părăsindu-şi nevestele şi copiii într-o cetăţuie de la ţărm. Dar cetăţuia căzu în faţa asalturilor năvalnice ale urmăritorilor şi călărimea mongolă îşi struni pentru prima oară caii în faţa unei mări sărate. Urmărirea se opri aici, căci Mohamed a fost doborît la vestea prinderii nevestelor şi copiilor săi şi a jefuirii convoiului care-i ducea vistieria spre Samarkand. El a murit de oboseală, de durere şi de amărăciunea neputinţei la care fusese redus. Înainte de a-şi da sfîrşitul, lăsă ca moştenitor pe fiul cel mic, Djelal ed-Din Mankoberti, în locul fiului mai mare Uslak.

Djebe şi Subötei se îndreptară spre Caucaz: după ce cuceriseră cîmpiile şi ajunseseră la mare, ei trebuiau acum să se caţere pe munţi. Mai întîi risipiră călărimea georgiană — aceasta era prima lor întîlnire cu creştinii europeni — şi apoi trecură prin trecătoarea de la Dariel, frumoasă dar plină de dificultăţi, aşezată în umbra muntelui Kazbec, în cîmpiile ruseşti dintre Terek şi Don. Lîngă rîul Kalka, în

apropiere de Marea Azov, i-au bătut pe prinţii ruşi şi au intrat, probabil pentru prima oară, în contact cu negustorii italieni şi armeni, care mişunau în forfota porturilor Mării Negre, pentru că aici se sfîrşeau drumurile comerţului european.

Cînd, pornind de la Marea Caspică, mongolii o luaseră spre Caucaz, supuşii sultanului din Horezmul propriu-zis au răsuflat uşuraţi. Djelal, veni la Urgangi să-şi ceară drepturile asupra regatului, aflînd cu acest prilej, spre marea lui mulţumire, că se şi adunase o oaste de 90 000 de oameni. Uitase însă că are un frate şi o bunică. Aceasta din urmă îl ura din tot sufletul, în timp ce Uslak, om slab, pleca uşor urechea la cei care-i şopteau că Djelal îl despuiase prin vicleşug de moştenirea ce i se cuvenea. O conspiraţie militară îi sili pe Djelal să fugă în deşert, cu şaptezeci de tovarăşi credincioşi, fericit că a scăpat cu viaţă. Desperaţi, fugarii şi-au făcut drum spre Ghazna din Afganistan, fieful lui Djelal, luptîndu-se la fiecare pas ca să înainteze prin cetele de mongoli care înţesaseră ţara. O dată cu ei pierea cea din urmă nădejde de împotrivire faţă de năvălitori în Horezm. Bătrîna Turkan-khatun era, desigur, un duşman neîmpăcat şi se pricepea să-şi conducă treburile, dar nu putea să aibă experienţă militară, nefiind în stare să unifice armata sfîşiată de invidii. Pe deasupra, în clipele de cumpănă, se dovedi de o dezgustătoare şi crudă laşitate. Cînd sosi vestea că Djöci şi Djagatai înaintau spre Urgangi, ea a fugit, punînd însă mai întîi să fie ucişi prinţii selgiukizi pe care-i ţinea ca ostateci.

Pe călăuza care a ajutat-o să fugă, un oarecare Omar-han, îl omorî de îndată ce se văzu în siguranţă la cetăţuia de la Ilal. Semnificativ este faptul că nici unul dintre locuitorii Urgangiului n-a vrut s-o urmeze, ci s-au pregătit să rămînă lîngă avutul lor, apărîndu-l împotriva năvălitorilor.

Fuga nu i-a fost de nici un folos bătrînei Turkan-khatun. Vîrtejul mongol o ajunse din urmă, nepoţii

ei de parte bărbătească au fost uciși sau făcuți prizonieri, iar ea a fost trimisă în stepa mongolă, unde, disprețuită și uitată, urma să-și trăiască ultimii ani amari ai vieții, în corturile învingătorilor.

Supușii ei se arătară mai viteji. Deși armata celor trei prinți a asediat Urgangiul cu obișnuita energie a mongolilor — făcîndu-și din duzi muniții pentru catapulte deoarece pietrele lipseau din împrejurimi, abătînd vadul rîului Amu pentru a-i lăsa pe asediați fără apă și folosindu-se de ulei aprins, obișnuita lor armă de asediu — întîmpină o împotrivire atît de îndîrjită, încît chiar după șapte luni nu izbuti încă să-i clintească pe apărători.

În timpul acestui asediu îndelungat, prinții Djöci și Djagatai începură să se certe și disciplina slăbi simțitor, fapt ce avu drept urmare creșterea pierderilor în armata de împresurare. Fiind încunoștințat, Cingis — care trecuse în Khorasan, pe granița Afganistanului de astăzi — trimise în cea mai mare grabă un sol care aducea numirea lui Ögödei la comanda supremă. Unitatea fiind restabilită, cetatea a fost luată prin asalt, deși rezistența apărătorilor nu a fost înfrîntă decît după ce fiecare petic de pămînt și fiecare casă au fost cucerite prin cîte o luptă de sine stătătoare.

Între timp, Cingis și Tului acționează în Afgan-Khorasan, cucerind fortăreață după fortăreață. Împotrivirea pe care o întîmpinară aici fu mai puternică decît rezistența care li se opusese în alte părți, ceea ce era cu atît mai supărător, cu cît Djelal ed-Din, ajuns cu bine la Ghazna, își pregătea o nouă oaste de cîmp. Siji-kutuku, credinciosul și înțeleptul administrator al *yasakului*, a fost trimis ca să trateze cu Djelal, în timp ce corpul de armată principal porni bătălia împotriva marilor cetăți. În timpul acestei campanii din Khorasan, își cîștigă Cingis faima pentru distrugerile și măcelurile lui gratuite. Orașul Merv, vestit prin bibliotecile lui — dintre care una avea 12 000 de cărți — și prin sistemul perfecționat de di-

guri și terasamente, pentru a căror întreținere lucrau nu mai puțin de 10 000 de muncitori, a fost pustiit cu sălbăticie, iar marile lucrări de pe rîul Murgab au fost nimicite; chiar în secolul XIV, geograful arab Ibn Batuta spune că locul pe care fusese acest oraș arăta ca o mare ruină, pierdută într-o mlaștină pustie. Și Balkhul fusese un oraș vestit și bogat, pe care Ibn Batuta l-a apucat tot în ruine.

Cîți oameni au pierit în aceste măceluri ne este cu neputință să spunem. Se zice că printre ruinele Mervului s-au găsit nouă milioane de cadavre. Deși această cifră este exagerată, soarta unui alt oraș, Bamiyanul, ne arată ce erau în stare să facă mongolii cînd se lăsau pradă furiei lor de distrugere: în timpul asediului o săgeată bine țintită îl ucise pe Mütüken, băiatul lui Djagatai. Cingis porunci să nu fie lăsată în viață nici o ființă — om, vită sau pasăre — orașul să fie ras de pe fața pămîntului, iar locul pe care se ridicase să fie nivelat cu pulberea dărîmăturilor. Și această poruncă a fost îndeplinită întocmai: Bamiyanul se prefăcu într-un pustiu de nelocuit, căruia învingătorii îi dădură numele de „Mav Balik" adică „orașul blestemat". Sus, în coasta muntelui, deasupra locului unde fusese altădată orașul, se mai păstra încă, neatins, un semn lucrat de mîna omului, peștera lui Buda. Două statui ale acestuia, una roșie și alta cenușie, dăltuite în stîncă, păzeau intrarea unei încăperi sprijinite în coloane, înăuntrul căreia se aflau multe alte statui — pline de gravitate și fără zîmbet — ale celui care căutase nemurirea în uitarea de sine; pe pereți erau sculptate chipurile „tuturor păsărilor făcute de Allah". Jos însă, nu era decît miros de stîrv și nu se vedeau decît vre-o două-trei arătări ce-și pierduseră mințile, și care rătăceau, bolborosind într-o limbă neînțeleasă, pe locurile unde altădată se ridica orașul lor. Călăreții mongoli plecară mai departe.

Siji-kutuku suferise între timp o grea înfrîngere, fiind bătut de Djelal ed-Din, care izbutise să-și strîngă

o oaste însemnată. Într-adevăr, la Perwana, Djelal îi dăduse peste cap pe mongoli, a căror conducere nehotărîtă, șovăind să pornească un atac de noapte, îl îngădui să-și concentreze trupele, superioare din punct de vedere numeric. Mulți mongoli au căzut captivi și au fost omorîți în chinuri. Nesawi ne spune că lui Djelal, care-i privea cum mureau, „i se luminase fața de bucurie". Oricum, era o bucurie care avea să fie scump plătită. Lui Cingis i se ridica la fiecare răscruce a vieții cîte un dușman îndîrjit și neîmpăcat. Djelal a fost cel din urmă, cel mai celebru și cel mai puțin demn dintre toți. Acest prinț, care avea titlul, dar nu și puterea unui sultan, era un tipic aventurier turc, deși ajunsese căpetenia rezistenței naționale iraniene împotriva mongolilor.

Cingis primi cu liniște vestea înfrîngerii de la Perwana. „Kutuku s-a obișnuit să iasă totdeauna biruitor, să înfrîngă și să-l copleșească pe dușman și n-a gustat niciodată din nedreptățile soartei. Acum, pentru că a aflat aceste nedreptăți, are să știe să fie mai chibzuit, mai învățat și mai grijuliu în toate." Nu făcea decît să rezume propria lui experiență. Cînd, la cîtva timp mai tîrziu, armata mongolă trecu din nou prin locurile unde se dăduse bătălia, el îi puse pe generalii înfrînți să-i spună așezarea exactă pe care o avuseseră oștile dușmane și le arătă greșelile pe care le făcuseră în alegerea propriilor lor poziții.

După căderea ultimei cetăți care le împiedicase înaintarea, oștile unite mongole au intrat în Afganistan în anul 1221, ca să-l zdrobească pe Djelal ed-Din. Sultanul nu-i putuse împiedica pe nedisciplinații conducători ai oastei sale să se certe pentru împărțirea prăzii de la Perwana, așa că a fost silit să se retragă cu forțe micșorate spre Indus. Pe malurile acestui mare fluviu el a fost ajuns din urmă de Cingis și tot acolo a avut loc cea din urmă bătălie însemnată din războiul cu Apusul.

Armata mongolă făcuse drumul cu repeziciunea obişnuită, cînd Cingis află de la iscoadele sale că Djelal îşi aşezase tabăra pe malul Indusului şi că aduna bărci ca să treacă rîul în zorii zilei următoare. El dădu atunci ordin de marş forţat pentru întreaga noapte, izbutind astfel să înconjure poziţiile sultanului. La ivirea zorilor, oastea turco-afgană i-a văzut pe mongoli aşezaţi în jurul lor ca un arc a cărui coardă o forma rîul, ei fiind prinşi „între foc şi apă".

Mongolii atacară pe amîndouă aripile, urmărind să-l împingă pe duşman către mijloc şi să-i taie legăturile cu fluviul. Djelal, care conducea lupta de la mijloc, se luptă vitejeşte din zori pînă la amiază şi apoi, văzînd că orice speranţă e pierdută, porunci să-i fie azvîrliţi în valuri mama, nevasta şi copiii — preferînd să-i vadă înecîndu-se decît în mîinile duşmanului — iar el, cu sabia într-o mînă şi cu stindardul negru în cealaltă, încălecă pe un cal odihnit, îşi croi drum pînă la malul rîului, sări în apă şi trecu de partea cealaltă. Cingis trimise o divizie de cavalerie pe urmele lui — prima oaste mongolă care intra în India — dar incursiunea nu-şi atinsese scopul şi Djelal îşi găsi adăpost sigur în Punjab.

Infrîngerea şi fuga sultanului însemna că nu se mai afla nici o forţă în Iran sau Turan care să se poată împotrivi mongolilor. Tului desăvîrşi cucerirea Khorasanului, prădînd Heratul şi Nişapurul, în timp ce în Irak şi în alte provincii ale imperiului începu o anarhie fără margini, de îndată ce se răspîndi vestea că bătrînul şah al Horezmului murise, iar fiul lui părăsise ţara ; fiecare senior căuta să pună mîna pe veniturile cît mai multor sate şi vechea ură rasială dintre turci şi iranieni izbucnea la fiecare pas. In Irak, un alt fiu al lui Mohamed, Ghiýtah ed-Din, căută să-şi impună sămînţa lui autoritate, care avea însă să se prăbuşească la prima împotrivire. Această împotrivire a venit de altfel nu de la mongoli — care deocamdată îşi întrerupseră marşul lor spre

apus — ci chiar de la fratele prințului, fugarul Djelal ed-Din.

Aventurier îndrăzneț, Djelal își aduna ostași în India, făcea căsătorii interesate, își dădea importanță pretutindeni pe unde trecea, căutînd să atragă din nou de partea lui pe cei care mai rămăseseră din foștii lui însoțitori. Puține lucruri sînt mai remarcabile decît atașamentul pe care Nesawi, biograful său, l-a avut pentru el. Senior al Nesei, acesta era cu totul altfel decît stăpînul său, adică blînd, chibzuit, cărturar, credincios și înzestrat cu un fel de dragoste aprigă, și pentru bani și pentru învățătură. Lui Djelal îi plăceau pompa, intriga, căsătoriile însemnate, femeile și petrecerile, și, ca mulți turci din vremea aceea, dovedea o poftă grozavă pentru băutură. Cînd Cingis se retrase în *Mongolia* în vederea ultimei sale campanii din China, Djelal a strîns din nou în Punjab o armată mică, de unde însă neastîmpăratul aventurier a fost expulzat de coaliția prinților indieni și silit să-și caute adăpost în propriile sale domenii.

Porni cu oastea peste deșert înspre Irak, pierzînd în această expediție îngrozitoare toți caii și o bună parte din oameni, dar în cele din urmă izbuti să ajungă cu 4 000 de ostași, călare pe boi și măgari. Ghiytah se pregătea să i se împotrivească, dar Djelal îi trimise o solie de împăcare, descriindu-i nenorocirile sale. „Cu toată mărimea ei, lumea e prea mică pentru mine. Am pierdut toate bunurile de care mă bucuram și am venit aici să-mi găsesc odihnă cîteva zile. Dar tu n-ai de dat oaspeților tăi decît mierea spadelor și strălucirea săbiilor". Trimișii care au dus această solie îndurerată i-au mituit pe emirii de la curtea lui Ghiytah și, într-o noapte întunecată, cînd nu se zăreau decît sclipirile vîrfurilor de lănci, 3 000 de oameni odihniți și pe cai noi atacară tabăra sub comanda lui Djelal. Astfel, sultanul își recîștigă puterea, iar nobilii turci, lacomi, au putut să jefuiască după pofta inimii pe bieții țărani din Iran.

De abia după moartea lui Cingis, mongolii au cucerit Irakul, și Djelal fu din nou silit să fugă. Ca și tatăl lui, el își căută adăpost din fortăreață în fortăreață, din cetate de munte în cetate de munte, mereu cu mongolii pe urme, mereu de piosul Nesawi și cărțile lui alături. Totul se sfîrși într-o noapte neagră, în Kurdistan. Nesawi stătea și scria în cortul lui, iar Djelal, copleșit de nenorociri, adormise beat în alt cort, cînd un zgomot neașteptat de arme și strigătul santinelelor îi ridică în picioare. Djelal ed-Din fugi singur în munți, unde a fost înjunghiat ca un cîine de o căpetenie kurdă căreia îi ceruse găzduire. O dată cu moartea lui, în anul 1231, se sfîrșea cea din urmă rezistență împotriva stăpînirii mongole în acel bătrîn imperiu. Nimeni nu-l plînse, în afară poate de credinciosul senior al Nesei; pentru țărănimea sleită de puteri, ordinea și disciplina noilor stăpîni nu putea să aducă decît o oarecare alinare, pentru că totdeauna jaful după lege este preferabil bunului plac al aventurierului brutal care izbutește să-și impună o putere vremelnică.

III. ÎNȚELEPTUL ȘI CUCERITORUL

Cuceritorul îmbătrînea. Spaima pe care o răspîndise în Khorasan îi apăsa în oarecare măsură conștiința, pentru că, în mijlocul orașelor mari, al popoarelor de cultură, el nu putea să uite că nu era decît un analfabet sălbatic și că soldații lui erau la fel de necioplіți ca el. Cingis nu voia să moară. Cu cît înaintau mai mult armatele lui disciplinate, cu atît își dădea mai bine seama că ele împlineau o înnoire, că schimbau ceva în lumea prin care își croiau drum cu sabia. În mintea lui i se părea că *yasakul*, codul lui de legi, cu alte cuvinte instinctul său mongol de disciplină, era cea mai mare dintre izbînzile cu care se puteau mîndri. Dacă acest spirit ar fi putut fi impus celorlalte popoare, dacă ordinea

ar fi putut să fie adusă în toate țările, dacă într-adevăr caii de poștă și caravanele ar fi umblat în siguranță pe toate drumurile, dacă locuitorii nomazi ai corturilor de pîslă ar fi trăit în pace între ei și dacă s-ar fi putut îmbogăți prin tributul și foloasele păcii, atunci numele lui Cingis-han și gloria *yasakului* său ar fi rămas pentru totdeauna.

La Herat i-a fost adus, printre ceilalți prizonieri, un foarte cucernic imam, căci se știa că-i plăcea să stea de vorbă cu înțelepții și învățații. Il întrebă pe acesta în legătură cu ce-l chinuia mai mult, căutînd pe de o parte să justifice distrugerile pe care le poruncise și pe de alta să se explice pe sine.

„Șahul din Horezm nu era rege — spuse el imamului — ci tîlhar. Dacă ar fi fost într-adevăr rege, nu mi-ar fi ucis trimișii și negustorii care au venit la Otrar, pentru că regii nu ucid soli".

Imamul fu de aceeași părere, pentru că biserica nu-l iubea pe Mohamed-ben-Takaș. Dar Cingis nu se mulțumi numai cu atît, ci vru să știe dacă toate celelalte fapte ale lui erau îndreptățite. „Nu e așa că numele meu va rămîne puternic, după mine, în amintirea oamenilor?" întrebă el. Imamul era un om plin de curaj și, cu toate că se temea de mînia hanului, îndrăzni să-i răspundă deschis, după ce ceru făgăduiala că nu va păți nimic.

„Numele nu poate să rămînă decît acolo unde mai sînt oameni care să-l țină minte", spuse în cele din urmă imamul, căci amintirea jefuirii Heratului îi era prea proaspătă în minte, ca să poată ascunde adevărul și să poată răspunde cu fățărnicie. Trîntindu-și de pămînt arcul și tolba, Cingis dădu să plece, pradă unei puternice emoții, pentru că răspunsul avusese răsunet în el, dincolo de armură, și exprimase ceea ce lui îi era frică singur să-și spună. Stăpînindu-se cu greu, el se întoarse către imam, plin de mustrări: „Sînt mulți regi pe lume și pe unde au trecut copitele cailor lui Mohamed, pe acolo eu voi duce măcel și ruină. Dar celelalte po-

poare care se află în alte părți ale lumii și cîrmuitorii celorlalte regate vor spune mai departe povestea mea".

Acest răspuns se adeveri, și încă din plin. Nesawi ne povestește cum din cetățile de munte de unde se vedeau odinioară cîmpiile mănoase de jos, se putea urmări înaintarea mongolilor după norul mare de praf care apărea între satele jefuite și distruse. Norul acesta era ridicat de gloatele nefericiților prizonieri și de herghelii1e de cai furați, care erau mînate din urmă. Prizonierii erau folosiți pentru lucrările de asediere, după ce mai întîi erau despărțiți de femei, de copii și de meșteșugari, care erau trimiși în Mongolia. Uneori însă, acești călăreți nesătui se înfrînau de la jaf și de la distrugere. Intr-adevăr, toți istoricii musulmani ne povestesc că ori de cîte ori vreo cetate primea să-și cumpere pacea plătind prețul în stofă, materiale, îmbrăcăminte de lînă și alte lucruri folositoare, era lăsată în pace.

Sfetnicii de la curtea hanului îl sfătuiau într-una să-și mai potolească cruzimea și deseori erau ascultați. Mai stăruitor în această privință era Ye-liu Ciu-țai. Înțeleptul dregător își dădu foarte bine seama că imperiul mongol nu putea să înfrunte vremea dacă la temeliile lui nu stăteau decît niște ruine fumegînde. După bătălia de pe Indus, cînd hanul se gîndea să se întoarcă în stepele lui natale, Ye-liu găsi prilejul să-i arate primejdiile unui marș prin India și peste Himalaia prin Tibet și totodată să stăruie cu înțelepciune asupra necesității unei politici mai blînde față de popoarele cucerite.

Se spune că iscoadele mongole au dat în munți peste o ființă fabuloasă, un animal care semăna cu cerbul, avea coadă de cal, corpul verde și un corn în frunte și putea să imite vocea omului. Făptura ar fi strigat străjilor împăratului: „Spuneți-i stăpînului vostru să plece cît mai repede". Ciu-țai, căruia i se ceru părerea despre semnificația acestei apariții, răspunse: „Această făptură minunată se numește

Kistuan și înțelege limbile din toate țările lumii. Îi plac ființele vii și este îngrozit de vărsarea de sînge. Arătarea ei este o prevestire pentru măria ta. Tu, doamne, ești fiul cel mai mare al Cerului, dar popoarele sînt copii tăi și așteaptă de la tine simțămintele hărăzite de cer pentru buna lor stare".

Poate că nu numai motive de ordin politic, ci în același timp și acel imbold stăruitor de a căuta să-și înțeleagă rostul propriei lui vieți — imbold născut pe semne din presimțirea morții sale apropiate și din dorința pătimașă de a continua totuși să trăiască — l-au făcut pe Cingis să-l poftească în tabăra lui pe pustnicul chinez Cian-ciuen. Cian-ciuen — pe atunci bătrîn, pentru că se născuse în anul 1148 — primi această înștiințare în sihăstria lui de munte de la Șantun, în anul 1221. El era taoist, închinîndu-și așadar viața, după chipul lui de a gîndi, cercetării *taoului*, spiritului secret sau izvorului vieții, precum și problemei nemuririi. Taoismul, în formele lui primitive, era amestecat cu alchimia și căutarea pietrei filozofale, dar speculațiile lui Cian-ciuen și ale școlii sale erau de ordin filozofic și spiritual.

Putem fi siguri că, auzind despre marele învățător, Cingis a crezut la început că e vorba de un vrăjitor care cunoaște secretul vieții și că a încercat să capete de la el acest secret așa cum primise și alte lucruri de preț din toate colțurile imperiului său. Cît despre motivele care l-au determinat pe bătrînul filozof să se încumete în călătoria lui de-a lungul Asiei pînă în tabăra de lîngă Indus a hanului, ele erau, fără îndoială, în mare măsură mai mult de ordin material, decît spiritual.

Speranțele oamenilor, aspirațiile, idealurile de viață și-au găsit totdeauna expresie în abstracțiile înalte și frumoase ale religiei și filozofiei. Prin ele omul a căutat totdeauna o explicație asupra vieții și lumii. Dar religiile, cu toate că vor să pară un produs de dincolo de om, sînt în realitate produsul vieții ome-

nești, al ciocnirilor de clasă sau dintre națiuni, iar dincolo de aparența lor nelumească se ascund suferințele și conflictele cele mai lumești. Ele nu sînt decît niște imagini idealizate ale istoriei, pe care însă realitatea acesteia — care nu este decît continuarea și dezvoltarea istoriei naturale — ajunge din timp în timp să le sfîșie, căutînd credințe noi în lupta ei, peste măsură de complexă, de a supune forțele naturii.

Astfel stînd lucrurile nu se poate nega că într-o vreme de tulburări singeroase ca aceea prin care trecea China în secolul XIII, retragerea într-o peșteră frumoasă, pierdută în munți, putea fi determinată și de alte motive decît de simpla dorință de contemplație. In acest fel, conducătorul unei secte religioase cu mari influențe politice și cu însemnate proprietăți — așa cum era Cian-Ciuen — se putea ține departe de anarhia provocată de prăbușirea statului, așteptînd clipa potrivită pentru a-și face apariția și a interveni cu folos în favoarea adepților săi.

Curtea împăraților kin din nord și aceea a împăraților sun din sud îi ceruseră deseori puternicului Cian-ciuen să le vină în ajutor, dar el se ținuse fără șovăire departe de ele. Sprijinul adepților săi era de mare însemnătate pentru fiecare din cei doi împărați, dar pentru el era mai important să păstreze o atitudine neutră pînă la apariția unui cîrmuitor puternic, în stare să-i ofere cea mai deplină apărare. Un asemenea cîrmuitor se ivise în stepa sălbatică și bătrînul înțelept știa prea bine aceasta în peștera lui din munți.

Scrisoarea prin care era poftit la curtea hanului, redactată desigur cu ajutorul învățaților chinezi din tabără și fără îndoială sub îndrumarea lui Ye-lui Ciu-țai, este de cel mai mare interes, nu numai pentru că este singurul document care ne-a rămas de la Cingis, dar și pentru că aruncă lumină asupra stării lui sufletești și asupra felului său de a vedea, din vremea cînd apogeul puterii lui vremelnice se amestecă cu conștiința vîrstei și a slăbiciunii lui trupești.

„Cerul — îi scria Cingis lui Cian-cluen — a părăsit China din pricina deșertăciunii și a desfrîului ei fără margini. Dar eu, care trăiesc în sălbăticia nordului, nu sînt robul patimilor nemăsurate. Sînt cumpătat și urăsc huzurul. Mănînc aceeași mîncare și sînt îmbrăcat în aceleași zdrențe ca și păstorii mei cei umili. Poporul mi-este la fel de aproape ca proprii mei copii și mă îngrijesc de oamenii înzestrați ca de frații mei. Avem totdeauna aceleași păreri și sîntem uniți de aceeași dragoste unii față de alții. În îndeletnicirile ostășești sînt totdeauna în frunte, iar la război nu rămîn niciodată în urmă. În răstimp de șapte ani am izbutit să fac lucruri mari și să adun întreaga lume într-o singură împărăție. Sigur că nu am însușiri deosebite. Dar cîrmuirea împăratului kin e nestatornică și de aceea Cerul m-a ajutat să dobîndesc tronul (împăratului kin). Împărații sun din miazăzi, hui-ho din miazănoapte, hsia din răsărit și barbarii din apus, toți mi s-au supus. Cred că din îndepărtatele vremuri ale hanilor Șan-Yü (hani ai hunilor), nu s-a mai văzut nici o împărăție atît de mare. Dar dacă într-adevăr chemarea mea e mare, îndatoririle mele sînt grele; și mă tem că, într-un fel, cîrmuirii mele îi lipsește ceva. Ca să trecem o apă ne facem bărci și lopeți de cîrmuit. Tot astfel, ca să ținem împărăția în bună rînduială, chemăm la noi oameni înțelepți și sfetnici destoinici. De cînd m-am urcat pe tron, am pus totdeauna la inimă cîrmuirea poporului meu; dar n-am găsit oameni care să merite să se îndeletnicească cu slujbele Celor trei și Celor nouă. În legătură cu aceste împrejurări, am făcut cercetări și am aflat că tu, învățătorule, ești pătruns de adevăr și mergi pe drumul cel bun. Învățat și înțelept cum ești, ai cercetat în amănunțime legile. Sfințenia ta a ajuns vădită. Te-ai păstrat în strașnicile rînduieli ale înțelepților din vechime. Ești înzestrat cu însușirile deosebite ale oamenilor vestiți. Vreme îndelungată ai viețuit în peșterile munților și te-ai ferit de lume; și

toți cei care au dobîndit sfințenia vin la tine în mulțime nenumărată, ca norii pe urmele nemuritorilor. Am aflat că după război ai rămas tot în același loc, în Șantun, și mă gîndeam mereu la tine. Știu povestea cu întoarcerea în aceeași căruță, de la rîul Vei, și cu poftirea de trei ori înnoită, în coliba de trestie. Ce să fac însă? Între noi sînt munți și cîmpii și nu-ți pot ieși întru intîmpinare. Nu pot decît să mă dau jos de pe tron și să stau lîngă tine. Am postit și m-am spălat. Am poruncit ajutorului meu, Liu Ciu-lu, să pregătească o escortă și o căruță pentru tine. Nu te înspăimînta de drumul nesfîrșit, de mii de *li*. Te rog din suflet să-ți urnești sfintele picioare. Nu te gîndi la întinderea deșertului de nisip. Gîndește-te însă la starea de astăzi a poporului și ai milă de mine și împărtășește-mi mijloacele de prelungire a vieții. Iar eu am să-ți slujesc ție. Trag nădejde că o să-mi dai cel puțin o fărîmă din înțelepciunea ta. Spune-mi numai o vorbă și am să fiu fericit. În această scrisoare ți-am arătat pe scurt gîndurile mele și nădăjduiesc că ai să le înțelegi. Mai sper că tu, care ești pătruns de învățătura Marelui Tao, o să ai înțelegere pentru ceea ce e drept și nu ai să te împotrivești dorințelor poporului."

Această scrisoare este trimisă în primăvara anului 1219, la începutul campaniei împotriva șahului din *Horezm*. Ea *ajunse la Cian-ciuen în vremea în care* China de nord era crunt bătută de Mukuli, viceregele hanului, și atacată în același timp din spate de împăratul sun. Dar Mukuli avea să moară curînd după aceea, iar izbînda sunilor ar fi avut drept urmare să-i pună pe mongoli față în față cu puternicul imperiu de miazăzi, cîrmuit de o dinastie națională chineză. În asemenea împrejurări, sprijinul deschis al preoților taoiști, care reprezentau religia națională chineză în mult mai mare măsură decît confucianiștii, ar fi fost un ajutor de cea mai mare însemnătate politică. Sprijinul budiștilor n-ar fi fost de ajuns, pentru că ei treceau drept trădători de

țară, de vreme ce budiști erau și mulți dintre năvălitorii barbari. Indărătul simplității și umilinței aparente a scrisorii lui Cingis, se ascundea așadar o manevră politică bine chibzuită. Intr-adevăr, el era nu numai în căutarea înțelepciunii și a tainei, dar și în aceea a unui sistem sănătos de organizare a marelui imperiu pe care și-l clădea. Ultimele fraze din această scrisoare remarcabilă trădează dublul scop al invitației făcute, căci Cingis îi spune lui Cian-ciuen că „nădăjduiește că le va înțelege."

Răspunsul învățatului și mai ales frazele de la început, sînt tot atît de dibaci meșteșugite: „Kin-Ciu Ki, din Si-hia-hien, a primit înalta poruncă de departe. Trebuie să spun că oamenii de lîngă malul mării sînt lipsiți de virtuți. Mărturisesc că sînt nepriceput în cele lumești și că n-am izbutit să aflu taina *tao-ului*, deși am făcut tot ce mi-a stat în putință. Am îmbătrînit și n-am murit încă. Faima mea s-a răspîndit în toate țările; cît despre sfințenie însă, nu sînt mai bun decît ceilalți oameni și cînd mă întorc în mine mă simt rușinat. Cine cunoaște gîndurile mele tainice? Am fost poftit mai înainte în miazănoapte (la împăratul kin) și de împăratul sun, dar nu m-am dus. Dar acum, la cea dintîi chemare a Curții dragonului (curtea mongolă), sînt gata. De ce? Am auzit că împăratul a fost înzestrat de Cer cu atîta virtute și înțelepciune cum nu s-a văzut în vechime și în timpurile noastre. Falnica măreție se însoțește într-însul cu dreptatea. Chinezii și barbarii i s-au supus în aceeași măsură. La început am fost nehotărît dacă să mă ascund în munți sau să fug într-un ostrov pe mare, dar n-am îndrăznit să mă împotrivesc poruncii. Am hotărît să înfrunt gerul și zăpada, ca să mă înfățișez în sfîrșit împăratului."

Acest răspuns din care n-am reprodus decît începutul, purta data de aprilie 1220, lună în care se dădea atacul pentru Bukhara și Samarkand. Călătoria începu, după multe amînări, în anul următor și ucenicul care a făcut însemnarea zilnică a drumului

scrie despre învățătorul său că „era mereu vesel, îi plăcea să stea de vorbă și scria versuri". Prima parte a drumului a fost tulburată întrucîtva de faptul că piosul bătrîn trebuia să călătorească cu un însuflețit convoi de fete trimise pentru haremul hanului, comentariu plin de haz la simplitatea puritană cu care se lăuda Cingis în scrisoarea lui. Simțindu-se jignit, Cian-ciuen protestă pe lîngă căpitanul escortei: „Nu sînt decît un sălbatic din munți, dar nu cred că-ți poți închipui că am să călătoresc împreună cu niște fete de harem". Conflictul fiind aplanat, ei continuară singuri drumul, ajungînd astfel la trecătoarea spre pustiul podiș mongol, de unde se uitară în urmă cu părere de rău, la cîmpiile înverzite ale propriei lor țări.

Trecură apoi prin stepa mongolă, însemnîndu-și cu grijă obiceiurile învingătorilor și pătrunseră în ținuturile naimanilor, unde au văzut ogoare lucrate și undeva, o așezare militară clădită, în care locuiau numai prizonieri de război, și anume 300 de familii din Honan care se ocupau cu țesutul linii și 300 de familii din Asia centrală care se îndeletniceau cu țesutul brocartului de aur. Meșteșugarii și lucrătorii chinezi își lăsară treburile și se îngrămădiră afară din oraș ca să-l primească pe învățător.

„Toți erau încîntați; îl întîmpinară cu strigăte de bucurie, se închinară în fața lui și-l însoțiră cu umbrele bălțate și flori parfumate. Erau și două țiitoare ale împăratului kin, Cian-Țun, precum și mama unei prințese chineze care l-au primit pe învățător cu strigăte și lacrimi. Aceasta din urmă spuse: „De multă vreme am auzit de faima și de virtuțile tale și mi-a părut rău că nu te-am putut vedea; și iată că acum, cînd nici nu mă așteptam, te-am intîlnit în țara aceasta".

Pentru ele, „țara aceasta" era cam ceea ce ar însemna pentru doamnele din societatea londoneză exilul în insulele Hebride. Pentru lucrători, ca și

pentru prințese, bătrînul acela zbîrcit și slab părea a aduce cu el spiritul patriei pe care ei o pierduseră.

Urmă o trecere peste munți, îndelungată și anevoioasă, cu toate greutățile inerente, și apoi călătoria continuă prin ținuturile uigure — stăpînite odinioară de împărații Tan — de unde se puteau încă vedea crestele înzăpezite ale munților Tien-șan. Ploaia, zăpada și furtuna îi însoțeau. Într-o noapte în care se adăpostiseră într-o vie, se dezlănțui o furtună cumplită, ale cărei răbufniri scuturau un copac puternic de la marginea viei. Bătrînul învățat era ostenit și nemulțumit, susținut doar de dorința de a-și impune secta, înainte de a muri, în ochii noului cuceritor barbar către care pornise. Lăsînd vîntul să bată înainte, se mîngîie cu singura bucurie care-i mai rămăsese, poezia:

„Tu îmi vorbeai de-un drum fără sfîrșit
Și-n locuri unde nu e frig am și sosit.
Dacă trăiesc sau mor, cui o să-i pese oare?
Ca păpădia sînt purtat de-a vîntului suflare".

Ajunseră în cele din urmă la Samarkand, ca să descopere acolo că Cingis pornise în urmărirea lui Djelal ed-Din, dincolo de munții Afgani. În schimb, învățatului i se dădu o cameră somptuoasă în palat, cu vedere spre munți, unde a putut să-și odihnească trupul bătrîn cîteva luni. Orașul jumătate pustiit mai păstrase ceva din frumusețea de odinioară și Cianciuen fu nevoit să recunoască că nici chiar grădinile chinezești nu puteau fi asemănate cu cele din Samarkand. I se păru însă că erau prea liniștite și că nici o pasăre nu cînta în ele. Împrejurimile orașului erau înțesate de cete de tîlhari, „datorită greutății de a găsi de mîncare" și în primăvara aceea, în fiecare seară, putu să vadă de pe terasele palatului cerul înroșit de flăcări. Țara era pradă unei răscoale țărănești, pentru că în toate părțile lipsea hrana. Într-adevăr, războiul împiedicase lucrările agricole

și orașul se umplea treptat cu țărani lihniți de foame. Învățatul dădea de mîncare celor care soseau înfometați de la țară, din prisosul cămării sale, făcîndu-le fierturi de făină, dar numărul celor care veneau să-i cerșească mila era totdeauna mai mare decît posibilitățile lui.

El își mai însemnă încă un fapt. Orașul era plin de karakitani, chinezi și tanguți. „Lucrătorii chinezi trăiesc pretutindeni." Aceasta pentru că fusese numit guvernator un kara-kitan, adică un nemusulman.

Ajunse în sfîrșit în tabăra imperială de pe malul Indusului, unde fu primit cu căldură de han. „Ai venit, prea sfîntule, din mari depărtări. N-ai un leac care să aducă nemurirea?" fu cea dintîi întrebare a nerăbdătorului Cingis, după obișnuitul schimb de curtenii. „Mijloace care să-ți apere viața sînt, dar leac pentru nemurire nu", răspunse înțeleptul. Apoi îi arătă cu răbdare hanului ce fel de viață trebuie să ducă omul, ce trebuie să facă și să nu facă, pentru a-și prelungi viața. Deși această convorbire nu ne-a fost transmisă, bănuim că sfaturile date de Cian-ciuen erau de natură morală și conforme cu idealismul taoist. Mult mai tîrziu, într-o colibă dintr-o pădure așezată la cîteva zile de mers de locul unde avusese loc această convorbire, un alt înțelept — profesor de biochimie — care se odihnea, la fel ca autorul cărții de față, în urma unei munci copleșitoare, explica într-o seară că este în puterea oricărui om să-și prelungească viața pînă la 130 de ani.

„Nici un om — spunea el — nu moare în zilele noastre de moarte naturală. Este însă posibil să ajungi la o vîrstă foarte înaintată, fără să-ți pierzi nici o facultate și apoi să mori ușor, pur și simplu pentru că organismul încetează într-o bună zi să mai funcționeze. Așa se întîmplă printre oamenii de la munte, din Caucaz, unde vîrsta înaintată este regulă obișnuită. Boala în general, ca și bolile în special, pot fi înlăturate. Singurele cauze care ne împiedică astăzi să-i dăruim omului viața sînt de natură so-

cială și ele vor dispărea o dată cu construirea unei lumi noi." Și toți cei care ascultau cuvintele optimiste ale savantului — și aproape toți erau tineri și tinere porniți să creeze acea lume nouă — s-au simțit întăriți și fericiți.

Hanul amînă convorbirea pentru o altă zi, cînd urma să asculte întreaga învățătură a taoismului, dar a fost împiedicat de răscoala locuitorilor din dealurile Afganistanului. După aceasta, a început marele marș de întoarcere în Mongolia, potrivit planului hotărît mai înainte. De două ori au avut loc convorbiri îndelungate și pline de miez între cuceritor și înțelept, în care acesta din urmă combătu cu blîndețe superstițiile mongolilor, încercînd să-i cîștige pentru o viață mai civilizată. Cînd, odată la vînătoare, Cingis căzu rău de pe cal, a fost întîmpinat de mustrările blînde ale lui Cian-ciuen, care îi spuse că un om de vîrsta lui trebuie să aibă mai multă grijă de persoana lui și să se ferească de asemenea primejdii. Timp de două luni, Cingis, care se născuse în șa și se învățase de mic cu vînătoarea, trebui să-i urmeze sfatul. În cele din urmă se despărțiră, iar învățatul se întoarse la adăpostul lui liniștit din munții de lîngă mare, departe de tabăra hanului, ducînd cu el și porunca acestuia de scutire de biruri a preoților și așezămintelor taoiste. Putea să moară acum fericit, misiunea sa fiind împlinită.

IV. CALATORIA SPRE CASA

Călătoria spre casă începu în primăvara anului 1223. Cingis avea șaizeci și opt de ani și pînă la această vîrstă înfăptuise mai mult decît oricare altul din neamul lui, mai mult chiar decît hanii de demult ai hunilor, așa cum el însuși o spusese — și pe drept cuvînt — în scrisoarea către Cian-ciuen. Căderea de pe cal fusese un fel de prevestire și Cingis putea să se resemneze să-și petreacă scurta viață pe care o mai avea de trăit în liniștea stepei natale

pe care o iubea atît. Dar — așa cum îi spusese înțeleptul chinez — mongolii erau născuți pe șa și știau de mici să folosească arcul, iar despre el însuși se putea spune că se născuse sub steaua războiului și a urii. Trebuia deci să moară în șa, în luptă, și înainte de a muri trebuia să mai cunoască și alte amărăciuni din partea copiilor săi.

La primul popas după trecerea Sirului, Djöci, fiul cel mare al hanului, băiatul îndoielnic al primei sale neveste, Börte, pregăti o vînătoare. Djöci arătase oarecare semne de nemulțumire încă din timpul asediului de la Urgangi, iar mai tîrziu se retrăsese în domeniile sale din stepa Kipciakă, refuzînd să se întoarcă în tabăra tatălui său. Nu era o taină că ceilalți frați nu-l puteau suferi. Încă înainte de campania din Apus, ei își arătaseră deschis simțămintele chiar în fața tatălui lor, cînd se discută problema moștenirii.

„Tată, îmi închipui c nu vrei să-l lași moștenitor pe Djöci și să ne conducă pe noi, el care vine din clanul merkiților?“ spuse Djagatai. Aluzia era la năvălitorii merkiți care o răpiseră pe Börte, pe timpul cînd abia se măritase cu Temugin. Cei doi tineri se luară apoi de piept în fața propriilor lor părinți și, lucru demn de reținut, nu Cingis, care îi privea încruntat în tăcere, îi despărți, ci îndrumătorul lui Djagatai, care îi certă luînd apărarea mamei lor: „Cînd tu nu te născuseși încă, Djagatai, și lumea era plină de dezordine, cînd oamenii se jefuiau și se omorau unii pe alții și nimeni nu putea trăi în liniște, înțeleapta și slăvita ta mamă a fost răpită din nefericire. Și tu crezi că astfel de cuvinte ca cele pe care le-ai rostit adineauri nu-i frîng inima? Alcătuindu-și împărăția, tatăl tău și-a împărțit grijile cu mama aceasta a ta. Ei v-au crescut pe voi copiii, în speranța că o să ajungeți bărbați. Mama ta e strălucitoare ca soarele și ca marea de adîncă. Cum poți vorbi astfel despre cineva înzestrat cu asemenea daruri?“

Se pare că Djöci era un soldat destoinic, dar lipsit de imaginație, că nu gusta noua viață de plăceri de la curtea mongolă și că își pierduse vremea vînînd pe întinsele stepe ale Kazahstanului. Îi plăcea să privească spre marile cîmpii și păduri ale Rusiei și să viseze la crearea unei mari și libere națiuni de stepă, iar ultimii ani din viață și-i petrecu în urzeli împotriva tatălui său.

Oastea, la care se adăugaseră și toți prinții în afară de Djöci, înainta încet spre țara dintre Tula și Selenga, în apropiere de orașul Kara-Korum. Aici s-a odihnit din nou în cursul toamnei și iernii, iar cînd a început vara timpurie se pregătiră de serbări și de jocuri, căci *cumis* era din belșug, iar stepa le dădea pentru scurt timp tot ce aveau nevoie. *Nadomul*, acele întreceri naționale, a fost și de data aceea o mare sărbătoare. Cele două șiruri de luptători goi și puternici se înclinară în fața hanului, care stătea înaintea marelui său cort sub stindardul cu nouă cozi; încurajați de ajutoarele lor, luptătorii își încercară puterile în fața ochilor umflați dar vioi ai acestuia, cărora nu le scăpa nimic.

Printre bărbații care se întreceau astfel se aflau veterani care purtau semnele sutelor de bătălii la care participaseră, sau tineri veniți pentru prima dată, doritori să arate că merită să fie primiți în rîndurile acestei armate care cucerise întreaga lume. Cîștigătorii primelor lupte erau răsplătiți cu *cumis* și cu pesmeți. Apoi, cu cît întrecerile se apropiau de sfîrșit, cu atît premiile se făceau mai însemnate. Cîștigătorul acelor zile putea fi sigur că va căpăta mătăsuri bogate, cămile, vreun armăsar cu port semeț, ba poate chiar o prizonieră vopsită din haremurile Chinei sau ale șahului din Horezm. Urmau apoi tragerile cu arcul și în cele din urmă alergările de cai de toate felurile, de la cei de doi ani, pînă la mult prețuiții buiestrași. Călăreții erau băieți între zece și doisprezece ani, îmbrăcați în culori vesele. Calul care cîștiga ucigătoarea probă de treizeci de

mile își atrăgea cinste și prețuire printre nomazi, pentru că mongolii aveau o adevărată venerație pentru caii lor, care le aduceau într-adevăr totul, și mîncare și băutură, adică mijloacele de trai. Hîrcile albite de cal, atîrnate de corturi, capetele și pieile stranlu întinse între stîlpi așezați în cine știe ce locuri pustii, sînt semne ale acestui cult al calului, care mai dăinuie încă și astăzi la ei în țară.

După întreceri urmă sfatul, *kuriltaiul*. Această adunare de vară fusese odinioară o întîlnire dintre bătrînii tribului, cînd se sfătuiau asupra marșului care trebuia făcut in fiecare an pentru căutarea pășunilor, asupra împărțirii locurilor de pășune între diferitele familii, a drumului de urmat și asupra altor probleme care țineau de modul lor de viață. Acum însă, *kuriltaiul* ajunsese un sfat de seniori feudali și de căpetenii militare, chemat să dezbată poruncile hanului. În vara aceea a anului 1226 trebuiau să asculte porunca de a se pregăti din nou de război, de data aceasta împotriva regelui tangut care se răsculase pe față.

Cingis se hotărî să-i liniștească pentru totdeauna pe tanguți și apoi să continue războiul în China, unde, după moartea lui Mukuli, kinii ridicaseră iarăși capul. De astă dată voia să-i atace din altă direcție, folosind regatul tangut ca bază de operații împotriva Chinei. Mintea lui era la fel de limpede ca totdeauna, avea aceeași capacitate de a vedea lucrurile în mare și de a prinde esențialul, dar trupul începuse să nu-l mai asculte. Cînd, în toamnă, armata se puse în mișcare ca să-și ocupe pozițiile de luptă, roibul pe care călărea hanul se sperie de un cal sălbatic și-l trînti la pămînt.

În noaptea aceea, Cingis zăcu la pat cu febră, astfel că Yesui, nevasta lui, care-l însoțea la război, trebui să adune sfatul generalilor. Aceștia au fost de părere să se amîne atacul, dar bătrînul han, căruia i se adusese la cunoștință hotărîrea lor, nici nu vru să audă de așa ceva. „Am să mă simt mai bine aici,

pe cîmpul de bătaie. Nu vreau să creadă acești tanguți că mi-e frică de ei." Un sol fu trimis înainte ca să-i ceară dușmanului să se supună, lucru pe care acesta l-a refuzat de îndată. „Chiar dacă ar fi să mor — spuse Cingis — am să-i chem să dea socoteală. Jur pe Cerul cel veșnic!"

Rașid ne povestește că în tot timpul campaniei, hanul era sub impresia morții sale apropiate. Intr-o noapte visă chiar că murise și în zori îi chemă pe cei doi fii, Ögödei și Tului, poruncindu-le tuturor celorlalți să-l lase singur cu ei.

„Copii — le spuse el — în ciuda tuturor așteptărilor, vremea bătăliei mele din urmă și a trecerii mele e aproape." Apoi le porunci să trăiască în pace în marele imperiu pe care îl ridicase pentru ei, fiecare în *ulusul* sau domeniul său, iar pe Ögödei, cel mai înțelept, îl lăsă moștenitor. „Aș vrea să mor acasă", adăugă el. Înainte de a-și da sfîrșitul, îi veni vestea că Djöci se răsculase în îndepărtatul Kipciak împotriva lui. Porunci să fie trimisă o oaste împotriva fiului rebel, care de fapt nu era al lui, dar înainte de a fi adunată această oaste, sosi știrea morții lui Djöci.

Desigur că nu se putea bucura de o asemenea veste. Dar unul ca Cingis, care făcuse atîtea războaie și avusese de-a face cu tot felul de oameni, trebuie să-și fi pierdut de timpuriu sentimentul de fericire personală, mintea fiindu-i tot timpul ocupată de treburile unei jumătăți din lume. Realist și viclean cum era, trebuie să fi simțit fără îndoială o oarecare ușurare, amestecată cu amărăciune, căci moartea răsculatului însemna că avea să le fie mai ușor celorlalți copii să se înțeleagă între ei și să păstreze neatins imperiul mongol. Pentru aceasta nu era nevoie decît de un singur lucru: să respecte *yasákul* și să-i silească și pe ceilalți să-l respecte.

Tanguții au fost înfrînți, regele lor împresurat în cetatea lui de scaun, bărbații mai tineri luați prizonieri, iar fetele au trecut în paturile învingătorilor.

Armata se întoarse apoi către China. Zi de zi — spune Rașid — boala hanului se înrăutățea și el își dădea seama că sfîrșitul îi este aproape. „Moartea mea să nu vă facă să lăsați armele — le spunea el generalilor — și să nu mă plîngeți sau să mă jeliți, ca nu cumva să afle dușmanul că am murit." Ultima poruncă a fost să fie măcelăriți regele tangut și însoțitorii lui de îndată ce va cădea cetatea de scaun. În august 1227 Cingis murea, pe valea de sus a rîului Vei, în apropierea graniței dintre provinciile moderne Kan-su și Șensi. N-a murit acasă, așa cum dorise, ci pe cîmpul de bătaie, în mijlocul oastei, după cum trăise. Sicriul i-a fost luat pe sus, pus într-un car cu două roate și însoțit îndărăt spre dealurile și pădurile în care se născuse, în apropierea acelor rîuri ale căror unde sînt — după cum spune Cian-ciuen — fermecător de limpezi și reci și clipocesc ca niște clopote de jad.

În drumul carului mortuar, mongolii uciseră toate ființele întîlnite, om sau fiară, ca nu cumva vestea pierderii suferite să ajungă la urechile dușmanului. Mergînd — spune Sanan Secen — Kiluken-Bagatur din tribul sumid își ridică glasul, cîntînd:

„Ca șoimul tu zburai odinioară
Și astăzi, scîrțîind, un car te poartă.
Ai părăsit, într-adevăr, nevastă și copii și țară?
O, rege!
Tu ne duceai în zbor semeț odinioară
Și-mpleticit azi ai căzut lovit de soartă,
Cum cade mînzul ne-nvățat să sară.
O, rege!"

Locul unde a fost înmormîntat nu se cunoaște nici astăzi. El se ascunde poate undeva pe dealul Burkan Kaldun * unde Temugin își găsise odinioară

* Cuvîntul Burkan înseamnă în limba mongolă „sfînt", „divin". Fără îndoială, numele muntelui în care se odihnește Cingis își are originea din vechiul obicei mongol de a se închina spiritelor munților, rîurilor și pădurilor.

adăpost împotriva duşmanilor, întîmplare care a rămas pentru totdeauna sfîntă în amintirea poporului său. Raşid ne spune că o dată, în timpul unei vînători prin acele meleaguri, Cingis s-a oprit lîngă un copac singuratic care-i stîrnise mirarea. Un ceas întreg rămăsese sub el, cuprins de visare. Cînd se ridică, spuse celor ce-l însoţeau: „Acest loc e potrivit pentru odihna mea. Ţine-ţi minte ce v-am spus".

V. MOŞTENIREA LUI CINGIS-HAN

Sînt multe semne care ne fac să credem că în ultimii ani ai vieţii sale, Cingis se gîndea să-şi schimbe politica. Aşa cum o dovedeşte felul în care a ştiut să organizeze poporul mongol, geniul său era departe de a fi distructiv şi, de la cucerirea Chinei, a avut mereu în jur sfetnici înţelepţi şi plini de omenie. Poate că nici convorbirile cu Cian-ciuen n-au rămas fără folos. Istoria chineză lasă să se întrevadă foarte limpede această nouă înclinaţie a minţii sale, consemnînd vorbele pe care le-a spus generalilor mongoli, înainte de a muri: „Mi-a sosit vremea. Cînd iarna trecută cele cinci planete s-au arătat în acelaş pătrar, n-a fost oare un semn că trebuie să pun capăt măcelurilor? Iar eu n-am ştiut să iau seama la această prevestire. Să se spună acum sus şi tare, în toate colţurile în care flutură stindardele noastre, că dorinţa mea cea mai adîncă este ca de aci înainte vieţile duşmanilor noştri să nu mai fie jertfite degeaba".

Înrîurirea lui Ye-liu Ciu-ţai s-a îndreptat fără îndoială către omenie şi către munca paşnică de construcţie. Oastea mongolă fusese devorată de o molimă puternică în timpul ultimei campanii. După obiceiul lor, generalii nu se gîndiseră decît la felul cum să strîngă mai mult aur şi lucruri de preţ; dar înţeleptul dregător adunase numai cărţi şi produse naturale,

ca de pildă revent, pe care îl împărţi soldaţilor bolnavi. Înrîurirea puternică pe care o avusese pînă atunci asupra mongolilor a fost întărită mai mult de această dovadă a bunelor sale însuşiri.

Biografia lui este un tablou viu al stării ţărilor cucerite înainte de moartea lui Cingis. Hanul îşi petrecuse toată viaţa în tabără şi în războaie, aşa că nu era în stare să dea grija cuvenită administraţiei civile ori numirii dregătorilor şi judecătorilor. Viaţa şi moartea oamenilor depindeau — după cum ni se spune — de capriciile celor puternici. Atrocităţile săvîrşite de guvernatorul din Yankin l-au făcut pe Ye-liu Ciu-ţai să protesteze pe lîngă împărat, care de atunci încolo porunci să nu mai exercite puterea decît cei care primeau o împuternicire din partea lui. O asemenea măsură era, prin ea însăşi, o reformă de cea mai mare importanţă, căci punea capăt anarhiei feudale care domnea aproape în întreaga Asie şi la adăpostul căreia cei puternici şi lipsiţi de scrupule puneau mîna pe putere din proprie iniţiativă.

În Horezm, de pildă, chiar în timpul cînd Mohamed era în culmea puterii, guvernatorii locali asupreau şi jefuiau nestingheriţi populaţia şi Nesawi ne povesteşte că într-un timp jaful ajunsese atît de îngrozitor, încît sultanul dădu voie localnicilor să-l ardă pe wazir de viu. Se pare că n-au izbutit s-o facă şi că mai tîrziu fostul wazir ajunsese marele sfetnic al lui Djelal, putînd să-şi continue jaful, nu numai asupra unei provincii, ci chiar asupra unui întreg regat.

Asemenea relaţii între monarh şi funcţionarii săi încetară să mai fie cu putinţă în noua organizare a imperiului mongol. Din porunca hanului, cum spune un scriitor chinez, „vîntul măcelurilor începu să nu mai bată". Cîştigarea lui Cingis la noua politică a blîndeţii n-a fost totuşi o treabă uşoară, căci în jurul lui roiau generali la fel de necruţători ca el, care erau lipsiţi însă de geniul şi de vederile lui largi. La întoarcerea armatei din Apus, China era

un nesfîrşit deşert; foametea domnea pretutindeni, hambarele şi depozitele erau goale. Pentru mintea simplă şi necruţătoare a militariştilor mongoli mijlocul cel mai uşor de a înlătura urmările economice ale războiului era măcelărirea populaţiei în masă.

Generalii mongoli îi sugerară cu toată seriozitatea împăratului că într-adevăr Chinezii nu sînt de nici un folos statului şi că populaţia provinciilor cucerite ar trebui să fie exterminată, cetăţile rase de pe faţa pămîntului, iar ogoarele prefăcute în păşune. Ye-lüi Ciu-ţai se împotrivi cu dibăcie acestei propuneri. El îi arătă lui Cingis că armatele mongole ce urmau să pătrundă în sudul Chinei vor avea nevoie de o sumedenie de lucruri, care s-ar fi putut procura uşor dacă s-ar fi stabilit impozite teritoriale şi comerciale raţionale pe sare, fier, vin, oţet şi pe produsele extrase din munţi şi lacuri.

În felul acesta, el putea strînge anual 500 000 de uncii de argint, 80 000 de bucăţi de stofă, peste 40 000 chintale de grîne, pe scurt tot ce era necesar pentru întreţinerea trupelor. „Cum se poate susţine — încheie el — că un asemenea popor nu este de nici un folos statului?" Aşa cum remarcă biograful chinez, „filozofia i-ar fi putut da temeiuri mai grăitoare împotriva măcelului propus, dar nici unul n-ar fi mers mai de-a dreptul la inima mongolilor, care erau cu adevărat în stare să săvîrşească această ticăloşie". Într-adevăr, amestecul de lăcomie, bun simţ şi şiretenie era unul din acele caractere mongole care explică cum a fost posibilă cucerirea lumii de către acest mic popor necunoscut. De aceea, politica lui Ciu-ţai li s-a impus numai pentru că era atît de plină de foloase şi începînd de atunci influenţa militariştilor în sfat începu să scadă. După moartea lui Cingis, dregătorul kitan a fost însărcinat cu întocmirea unui nou cod administrativ pentru Ögödei, a cărui înrîurire ajunsese precumpănitoare.

Se poate cuprinde oare în cuvinte viaţa unei personalităţi atît de neobişnuite ca aceea a lui Cingis-

han ? Nu există în toată istoria nici un fenomen care să se poată compara cu acea cucerire a unei lumi în douăzeci de ani de către un nomad analfabet, care în cea mai mare parte a vieții habar n-avusese de lumea pe care avea s-o cucerească ; cu tot cîmpul său larg de activitate, el n-a ajuns niciodată să vadă marea. Contemporanii lui din Europa și din Asia erau deplin conștienți de valoarea sa. „Cingis era un bărbat înzestrat cu cele mai deosebite daruri și știa să-și poarte oștile ca un zeu... Asemenea daruri sînt minunate și pierderea lor trebuie deplînsă din adînc", scria istoria oficială chineză. Djuzdjani, exprimînd în istoria sa punctul de vedere musulman, favorabil lui Cingis, era desigur mai larg în judecată. Aprecierea lui este plină de interes, deoarece ea cuprinde în același timp și portretul fizic cel mai clar pe care îl avem despre cuceritor :

„Oameni pe mărturia cărora ne putem bizui au spus despre Cingis-han că, în vremea cînd a venit în Khorasan, avea cincizeci și cinci de ani și era înalt de stat, puternic la trup, cu barba și mustățile rare și albite, cu ochi de pisică, plin de vigoare, de judecată, de înțelepciune și de pătrundere ; că era înfricoșător, nu se dădea înapoi de la măceluri ; că era drept, hotărît, biruitor asupra dușmanilor, neînfricat, sîngeros și crud... Credea în vrăji și înșelătorii și era prieten cu unii dintre draci".

. Alți istorici musulmani, mai puțin aplecați să-și arate slugărnicia față de cîrmuitorii de origină mongolă, privesc altfel lucrurile. Pentru Ibn el-Athir, de pildă, cucerirea Apusului de această armată de necredincioși reprezenta o catastrofă îngrozitoare pentru islam, o întîmplare a cărei amintire trezea dezgust și ură. „Mulți ani — își începe el această parte a istoriei sale — n-am putut să scriu întîmplările, pentru că le socoteam groaznice și mă umpleau de scîrbă. Începeam și mă opream." Oricum, acesta este un punct de vedere puțin împărtășit, deși se

oglindește în operele unora dintre autorii europeni moderni.

Bunul Joinville[10] cronicarul lui Ludovic cel Sfînt, a scris favorabil despre Cingis. Pentru Marco Polo, reprezentantul tinerei clase comerciale din Europa, „el era un bărbat cu mari însușiri, înzestrat (cu darul de a vorbi) și plin de virtute". Pînă și Chaucer[11] scrie despre „Cambiskan, care la timpul său s-a bucurat de atita faimă, că nicăieri, în nici o țară, domn mai bun nu se afla întru toate".

Istoria n-a izbutit pînă la urmă să-l așeze în locul potrivit. Urmărind numai realizările politice ale imperiului mongol, istoricii au privit opera lui Cingis ca ceva vremelnic și trecător, potrivit cu natura cu totul întîmplătoare a biruințelor sale și a întregii sale vieți, după cum socotesc ei. Totuși, chiar din această perspectivă mărginită, și chiar dacă-l raportăm la toată istoria lumii, fenomenul rămîne. Întinderea imperiului mongol, după întregirea lui de către copiii și nepoții lui Cingis, cuprindea efectiv jumătate din rasa umană din acel timp.

E adevărat că după o anumită vreme — și nu după prea multă — unitatea acestui imperiu a ajuns pur formală: între regatele chineze, din Asia centrală, rus și persan, relațiile erau dintre cele mai șubrede și, în cele din urmă, marele imperiu se risipi în părțile lui componente, cu toate că fiecare continua să rămînă sub cîrmuitori mongoli. Baber — un urmaș al marelui han, care vorbea limba turcă și era complet islamizat — a cucerit mai tîrziu India, întemeind dinastia marelui Mogul. Nici o țară din Asia nu scăpă de o anumită înrîurire mongolă asupra vieții și instituțiilor ei.

Profesorul Barthold a izbutit să ne facă să înțelegem cauzele politice, ale sfărîmării imperiului mongol. „Ideea unității imperiului, combinată, în același timp, cu aceea a conducerii lui de mai mulți cîrmuitori își are originea în proprietatea de clan. Clanul și proprietatea de clan constituiau împreună un tot,

care putea fi administrat de o singură persoană — în măsura în care autoritatea ei era recunoscută de toţi (cum s-a întîmplat cu Cingis) — sau de o adunare de reprezentanţi sau de împuterniciţi ai clanului, cum s-a întîmplat pe timpul lui Ögödei, urmaşul său. Persoana sau adunarea numea guvernatori în provinciile civilizate, care erau sursa principală de venituri a dinastiei. Cu toate că autoritatea acestor guvernatori lua naştere din puterea mai înaltă care-i numise, ei erau obligaţi să ţină seama de prinţii locali nemongoli. O dată cu descreşterea unităţii clanului, puterea acestor prinţi locali creştea şi nu arareori izbutea să controleze forţele armate." Pe drept cuvînt, Barthold indică rebeliunea lui Djöci ca primul semn de slăbiciune internă a unităţii clanului, datînd chiar din timpul vieţii lui Cingis.

Socotim că Grousset şi Cahun, ca şi Owen Lattimore au mers prea departe cînd au văzut în opera politică a lui Cingis urmarea unei mari mişcări naţionale, combinată cu ambiţia conştientă „de a-i uni pe toţi cei ce locuiesc în corturi de pîslă", la care dl. Lattimore adăugă, ca bază economică, superioritatea economiei pastorale mongole faţă de economia agricolă a celorlalte popoare vecine. La fel de exagerate ni se par poziţiile mistice şi naţionaliste ale autorului modern mongol Kara-Davan, care îi atribuie lui Cingis conştiinţa unei misiuni mongole de a cuceri lumea. Trebuie să recunoaştem totuşi că poporul mongol, căruia Cingis i-a dat pentru prima dată o organizare adevărată şi o conştiinţă naţională, a dat dovadă de calităţi deosebite. Cei mai slabi dintre urmaşii marelui han erau mai puternici decît toţi monarhii pe care i-au alungat, iar geniul militar al acestui mic popor n-a fost egalat niciodată în istorie. Subötei era un general la fel de mare ca Cingis şi chiar prinţii de sînge s-au dovedit a fi mai mult decît nişte războinici oarecare.

În cuprinsul cărţii de faţă am încercat să explicăm fiecare fază din viaţa acestui geniu nomad (ter-

menul se menține și astăzi, așa cum se impunea contemporanilor și urmașilor săi, ori de cîte ori vorbeau despre el). Unirea triburilor nomade n-a fost o întîmplare, ci o treaptă inevitabilă în cursul procesului de dezvoltare a feudalismului în mijlocul unui popor nomad și pastoral. Relațiile dintre popoarele nomade și marile civilizații asiatice nu erau rezultatul întîmplării sau al temperamentului diferitelor națiuni, ci al necesității vieții economice. Dacă China era o țară puternică și unită, nici un Cingis han n-ar fi putut s-o cucerească, oricît de „divină" ar fi fost priceperea lui militară. Același lucru se poate spune și despre Asia centrală sau despre Iran. Dacă cele două mari societăți, cea chineză pe de o parte și cea turco-iraniană pe de alta, n-ar fi fost în plină descompunere, Temugin ar fi rămas Temugin, neștiind nimic despre lumea de dincolo de stepele lui natale.

Numai prăbușirea completă a producției, haosul economic și anarhia politică a marilor puteri vecine — față de care mongolii se găseau, rînd pe rînd, în stare de dependență economică — l-au silit pe Cingis să devină cuceritorul lumii. Nici vorbă n-a fost de „dorința lui de a cuceri o mare parte a lumii", cum vrea să ne facă să credem Marco Polo. Numai oportunismul negustorilor musulmani și uiguri, care treceau cu caravanele lor prin locurile stăpînite de Cingis și care locuiau în Kara-Korum și în orașele de stepă de lîngă marele zid, a izbutit să vadă în geniul lui un mijloc de înlăturare a haosului care domnea pe marile drumuri de comerț. Acești oameni — dintre care mulți erau analfabeți ca Cingis — cunoșteau Asia ca în palmă. Erau pricepuți în afaceri și în intrigi. Au izbutit să-i înfățișeze lumea, care altfel ar fi rămas pentru el de nepătruns. Nu este deci de loc de mirare că în instrucțiunile către ofițerii săi, Cingis vorbește atît de respectuos despre acești negustori: „Așa cum negustorii noștri, ducînd veșminte de brocart și lucruri folositoare în

speranța cîștigului, au ajuns deosebit de pricepuți în asemenea bunuri sau lucruri, tot astfel trebuie și mai marii oștilor să-i învețe pe băieții cei tineri să tragă și să călărească, făcîndu-i îndrăzneți și curajoși după cum negustorii sînt pricepuți în meseria lor".

Poate numai o minte atît de cuprinzătoare ca a lui Cingis ar fi fost în stare să prindă așa de repede imaginea lumii, astfel cum i-o înfățișau acei negustori. Desigur, tinerețea lui, în care fusese în același timp și vînat și vînător, l-a învățat să aibă simțul orientării, adică acea capacitate — atît de necesară în războaie — de a reține repede trăsăturile și pozițiile naturale. Fără nici o hartă, lămurindu-se numai din conversații, el a izbutit să vadă lumea de parcă ar fi avut în față o hartă de stat major. Aceasta este o însușire militară esențială, pe care trebuie s-o fi avut, în aceeași măsură, și marii lui generali, Djebe, Subötei și Mukuli. Deosebirea dintre ei și conducătorul lor constă în dibăcia acestuia de a se folosi de acest dar și pentru marile țeluri politice. Bineînțeles, nu trebuie să uităm că Cingis n-a trecut niciodată dincolo de Bukhara înspre apus, și că înaintările oștilor sale în Persia și peste Caucaz sînt mai degrabă niște mari incursiuni, decît adevărate cuceriri. Acestea au fost opera fiilor și nepoților lui, dar o operă pe care niciodată n-ar fi izbutit s-o realizeze fără geniul celui din care se născuseră.

Nu putem fi de acord cu Vladimirțov, care crede că: „...în ansamblu, planurile pline de ambiție ale lui Cingis s-au înecat în insuccese. Imperiul lui s-a risipit, iar mongolii care au fost aduși de forța geniului său politic și militar pe scena istoriei lumii n-au fost în stare să rămînă mult în această situație. În țările cucerite, ei au fost absorbiți de popoarele mai numeroase sau mai civilizate în mijlocul cărora se găseau, iar în țara lor au căzut din nou în starea din care îi scosese cîrmuirea lui". Toate aceste afirmații nu sînt adevărate decît pe jumătate și este de pre-

supus că nici marele cunoscător al istoriei mongolilor care le-a scris nu le-ar mai fi susţinut în ultimii ani ai vieţii sale. Dacă ni le-am însuşi, ar însemna să reducem viaţa lui Cingis la nişte simple cuceriri sîngeroase, să-l transformăm pe Temugin-Cingis cel real într-un Cingis-han sperietoare şi să nu vedem din adevăratele monumente ale poporului mongol decît faimoasa piramidă de ţeste din tablourile lui Veresceaghin.

Piramida de ţeste nu poate fi, desigur, uitată. Militarişti consecvenţi, mongolii împingeau războiul pînă la abstracţiunea lui finală, concepîndu-l ca pe o artă pură, al cărei material e viaţa omenească. Da, piramida aceea reprezintă un fundal obsedant, dar nu întreaga realitate.

Măcelurile şi pustiirile provocate de trecerea oştirilor mongole au fost înfricoşătoare. Un fugar din Bukhara scria acest vers care evocă totul: „Au venit, au dărîmat, au dat foc, au ucis, şi-au încărcat prada şi s-au dus!" Violenţa însă este una din armele istoriei, iar în istoria tulburată a Asiei ea a jucat un rol deosebit. Pustiirile care au însoţit înaintarea mongolilor au distrus multe lucruri de neînlocuit şi răul pe care l-au produs a fost într-o oarecare măsură ireparabil, dar ar fi o greşeală să nu se vadă decît aceste urmări negative.

În primul rînd, nu trebuie să uităm că atît în China, cît şi în Asia apuseană, suferinţele oamenilor şi rapacitatea unora dintre ei fuseseră, secole de-a rîndul, cele mai de seamă trăsături ale vieţii sociale, după cum, o dată cu descompunerea feudalismului, ele aveau să ajungă trăsăturile cele mai importante ale vieţii sociale şi în Europa. În al doilea rînd, este în afară de orice îndoială că, deşi nu au reuşit să oprească acest proces care pătrunsese prea adînc în structura socială, totuşi cuceririle mongole au oprit cel puţin declinul societăţii asiatice cu aproape două secole. Dacă n-au izbutit să revitalizeze această societate, măcar au putut face dovada că cea din urmă

formă a civilizației asiatice a fost la fel de glorioasă ca și cele care o precedaseră. Perioada Yüan din China, arta și literatura mogulă din India și Persia au dat umanității comori care vor rămîne pentru totdeauna printre avuțiile ei de preț.

Toate acestea sînt însă numai oglindirea politică a marii opere realizate de mongoli. In adevăr, cuceririle lor înseamnă o mare cotitură în istoria lumii, care apare la fel de evidentă pentru Europa și civilizația noastră, ca și pentru Asia. Dacă Cingis nu s-ar fi îndreptat, în ultimii ani ai vieții, către o operă constructivă, dacă n-ar fi dat astfel frîu liber geniului politic pe care l-a arătat încă din tinerețe, cînd a izbutit să înfăptuiască unirea propriului său popor, mongolii n-ar fi lăsat în istorie decît urmele pe care le lasă un vîrtej. Ințelepciunea hotărîrilor sale, încrederea pe care o avea în miniștrii și sfetnicii săi și dibăcia pe care a dovedit-o în alegerea lor, au produs într-adevăr cele mai revoluționare efecte asupra lumii, în anii de după moartea lui. Mongolii au arătat prin fapte că erau tot atît de buni organizatori, pe cît erau de buni soldați.

Marile drumuri de poștă, care, funcționînd cu o exactitate de ceasornic, legau între ele toate colțurile imperiului, cinstea și disciplina de fier a aparatului militar însuși, grija pe care o arătau hanii față de creșterea și încurajarea negoțului, siguranța pe care au știut s-o realizeze înăuntrul granițelor țării, acestea toate au provocat mari prefaceri în relațiile dintre Asia și Europa. Cîrmuitorii mongoli au arătat înainte de toate că au o viziune internațională, că sînt luminați și lipsiți de prejudecăți, în mult mai mare măsură decît cîrmuitorii musulmani din Asia mică și Anatolia și chiar decît monarhii creștini cu care foarte de timpuriu intraseră în legături atît de prietenești.

Ascensiunea lui Cingis s-a petrecut aproape în același timp cu aceea a ordinului franciscan. Două generații mai tîrziu, călugării franciscani și domi-

nicani pătrundeau, cu cîțiva negustori îndrăzneți, în colțurile cele mai îndepărtate ale imperiului mongol, punînd față în față Apusul și Răsăritul pentru prima oară de la Alexandru cel Mare și făcînd să triumfe evanghelia aurului împotriva evangheliei sărăciei. Puterile creștine văzură în mongoli niște aliați împotriva sarazinilor. Orașele comerciale în plină dezvoltare din bazinul mediteranean și din Levant — care începuseră să se bucure de belșugul vîrstei lor de aur — vedeau într-înșii niște oameni care le redeschiseseră drumurile de comerț, închise sau nesigure timp de generații întregi, și care n-aveau nimic împotriva întreprinderilor comerciale străine din domeniul lor.

În secolul XIII și în prima parte a secolului XIV, în nici o parte a lumii nu domnea o liniște atît de sigură ca aceea din imperiul mongol. „Pacea nomadă" a fost numită de prof. Beazley. Pegolotti, negustorul italian pe care l-am citat mai sus, scria că „drumul care te duce de la Tana la Cathay este cu totul sigur, atît ziua, cît și noaptea, așa cum spun negustorii care l-au folosit. Primejdios este numai în vreme de interregnum, cînd vechiul senior a murit, iar cel nou n-a fost încă investit". Cea mai nesigură parte a călătoriei era cea de la început, între Tana, de la Marea Azov și Sarai, de pe Volga, „dar și aici, cu o strajă de șaizeci de oameni, poți fi la fel de sigur ca la tine acasă".

Restaurînd unitatea Chinei, mongolii au dat aripi dezvoltării comerțului cu Apusul. Dar nu numai drumurile continentale ajunseseră aglomerate, ci și comerțul maritim cu India începuse să ia proporții. Corăbii înalte de război, cu cîte trei punți una peste alta, cu nori de pînze, cu o mulțime de călători, cu culcușuri scumpe, ridicau ancora din porturile din sud, treceau prin strîmtori și se îndreptau spre Calcutta. Căpitanii chinezi de pe vasele de comerț cu India ajunseră personaje la fel de importante, ca de pildă, căpitanii englezi din secolul XVIII. Ibn Batuta [12] ne-a descris debarcarea unui asemenea căpitan de

corabie și drumul lui din port spre agenție, în mijlocul unei adevărate procesiuni comerciale: înaintea lui mergeau arcași și robi negri, înarmați cu săbii și sulițe, bătînd în tobe, sunînd din trîmbițe și lovind talgere. Memoriile lui Marco Polo sînt pline de descrierea bogăției și întinderii orașelor chineze. Și nu e nici o mirare că jupîn Pegolotti spunea despre Pekin că „este o mare adunare de negustori".

Efectul pozitiv al întemeierii imperiului mongol constă în crearea condițiilor necesare pentru existența unei piețe mondiale și a unui comerț mondial, care aveau să se mențină mai bine de un secol. China, Persia, India, Asia centrală, bogatele regiuni de la Marea Neagră, Kipciakul (Rusia de miazăzi și Kazahstanul), Moscova, toate au fost atrase în acest mare comerț. Negustorii italieni din Genova și Veneția, care dețineau monopolul comerțului cu Răsăritul, făceau pe rînd negoț cu Franța, Germania, Flandra și Anglia. Patronii casei Bardi din Florența, în slujba căreia se afla Pegolotti, erau „negustori ai regelui" pe timpul lui Eduard III al Angliei și dădură faliment în 1339, cînd acesta încetă plata datoriilor sale.

Toate foloasele negoțului bogat reveneau, pînă la urmă, Europei. Deși Răsăritul era grozav de înavuțit, sistemul lui social era putred pînă în măduva oaselor și nici cîrmuitorii mongoli nici ceilalți cîrmuitori n-au izbutit să schimbe această stare de lucruri. Cu toată bogăția și prosperitatea ei, China rămase, sub administrația lui Kubilai, aceeași țară a suferinței și lipsurilor. Miniștrii lui de finanțe uzbeci jefuiră poporul într-un chip la fel de nerușinat ca miniștrii împăraților kin sau sun. Cămătăria se răspîndea, măcinînd temeliile societății ca un putregai, otrăvitoare, distructivă, incapabilă de orice schimbare. Feudalismul oriental a avut o singură însușire, și anume putința de a opri orice progres, de a împiedica și micșora creșterea oricărei noi clase capa-

bile să dărîme vechea structură putredă și să înceapă construcția alteia, noi.

In Europa, bogăția adusă orașelor de comerțul cu Răsăritul a fost îndreptată în cele din urmă către scopuri productive. Ea a întărit noua clasă capitalistă și independența îndrăzneață a comunelor, a osîndit pentru totdeauna feudalismul și a eliberat individul din cătușele evului mediu. Sabia lui Cingis-han a provocat o mare revoluție, de pe urma căreia însă Asia a fost în pierdere și Europa în cîștig. Călărețul mongol, care totdeauna se exprima în stilul celei mai autentice poezii epice, care fusese smuls din viața stepei lui de baștină, care se mîndrea a fi stăpînul celor patru cîini sălbatici adăpați cu rouă și călări pe vînt, nu-și putuse închipui, cu toată prietenia lui pentru neguștorii uiguri și uzbeci, că viața și cuceririle sale aveau să folosească întreprinderilor înțeleptului jupîn Francesco Balducci Pegolotti, care, așezat în căruța lui confortabilă, avea să cutreiere Asia cu nevasta, tălmaciul și cu micul convoi de mărfuri.

Jupîn Francesco era întruchiparea viitorului. El nu gîndea în stilul poeziei epice. In inima lui se înălța alt cîntec, nou, și, cum știa să scrie, ni l-a lăsat. Așa era:

„Bine e să fii cinstit
Și cînd sări să bagi de seamă,
Ține ce-ai făgăduit,
Iar cînd poftele te cheamă
Nu te lăsa ispitit.
Să știi că e cu folos
Să ții preț bun la vînzare
Și scăzut la cumpărare,
Însă să te porți frumos.
Rugăciunea n-o uita
Și din toată munca ta
O parte dă-i-o lui Dumnezeu
Care te-ajută mereu.

Ca s-ajungi înfloritor
Să ţii la preţ, eşti dator
Şi să fugi cum fugi de foc
De camătă şi de joc.
La scris fii de grijă plin
Şi să nu greşeşti. Amin".

Bietul jupîn Francesco! El era totuşi noul cuceritor al Asiei, el, filistinul blînd, cucernic şi ipocrit, care călătorea prin stepă, socotindu-şi cu chibzuială cîştigurile şi pierderile. Ce călăreţ nomad, privind de pe micul lui roib lăţos cum trece o asemenea caravană liniştită, şi-ar fi putut închipui că acei călători sînt precursorii unor cuceritori mai lipsiţi de milă decît chiar cei patru cîini ai lui Temugin!

Eileen Power a exprimat atît de bine această latură a imperiului mongol, încît se cuvine să-i reproducem în întregime cuvintele: „Negustorii italieni făceau negoţ şi călugării italieni slujoau liturghia în porturile şi cetăţile din India şi China, se plimbau nestînjeniţi în caravane pe marile drumuri ale mătăsii de-a lungul Asiei centrale, sau străbăteau Persia ca să facă apoi cu corabia marea călătorie pe mare. Răsăritul şi Apusul veneau pentru prima dată în contact. Şi dacă s-ar pune întrebarea cum s-a întîmplat această adevărată revoluţie, răspunsul ar fi neaşteptat: ca urmare a războaielor duse de un popor nomad din Asia centrală, din acelaşi neam cu turcii, de un popor care, pe deasupra, a rămas în istorie cu faima distrugerilor proşteşti, asemănîndu-se din acest punct de vedere cu vandalii. Acest popor este mai cunoscut sub numele lui medieval, de tătari... Se cade să le recunoaştem meritul de a fi promovat o politică atît de inspirată în favoarea schimburilor comerciale între naţiuni, încît au primit cu braţele deschise expediţiile negustoreşti, au micşorat vămile, au acordat protecţie caravanelor şi au păzit drumurile în toate ţinuturile stăpînite de ei, menţinînd liberul schimb în tot lungul şi latul Asiei, fapt

ce l-a determinat pe drept cuvînt pe Beazley să numească această perioadă «epoca păcii nomade», iar pe Henry Howorth să scrie despre această confruntare a popoarelor din apus și răsărit: «Sînt absolut sigur că arta tiparului, compasul marinarilor, armele de foc și multe din caracterele vieții sociale n-au fost născocite în Europa, ci au fost importate cu ajutorul influenței mongole din orientul îndepărtat»".

Temugin a deschis pentru lumea Apusului drumul spre bogățiile Asiei, ajutînd astfel la crearea omului modern. Pe fundalul huzurului răsăritean, s-a deschis în Italia grijuliului Pegolotti floarea Renașterii. Individul se născuse, și-a întins mîinile și picioarele lui frumoase și puternice, a zărit sărăcia ascunsă îndărătul splendorii și bogățiilor și a înțeles, cu strîngere de inimă, vremelnicia vieții. A încăput apoi pe mîinile jupînului Pegolotti și ceea ce era proaspăt în el s-a stins. Pentru că s-a născut și a trăit în tragica luptă cu timpul, trebuia să scape de trecutul mort, de întunecatul trecut medieval, ale cărui mîini uscate îl țineau încă prins și mai trebuia să privească în față viitorul, al cărui dumnezeu de aur menea și el moarte.

„Cînd am văzut asemenea schimbări de slavă,
Sau slava însăși prefăcută-n scrum,
Am înțeles din decădere cum
Vremea venind va risipi iubirea mea suavă.
E-un gînd ca moartea: nu poate alege,
Dar vrea ce nu poate culege."

Temugin a însemnat sfîrșitul unei epoci. De atunci, nici o altă căpetenie nomadă necunoscută n-a mai izbutit să-și ducă oștile sălbatice la cucerirea lumii. Alți oameni din neamul lui au reușit să cîștige și să piardă regate însemnate, dar ei nu erau decît niște seniori sau prințișori oarecare, care porniți să-și caute norocul și sfîrșind prin însușirea cîte unui regat, au fost asimilați și prefăcuți de cultura celor pe care

îi biruiseră. Baber, Tamerlan sînt nume mari în istorie, dar n-au făcut nici jumătate din ce realizase Cingis-han și minunata lui armată. Dacă numele lor se păstrează în amintirea oamenilor, numele lui Cingis nu e decît o legendă, la fel de nesigură și nepătrunsă, ca și tainicul lui mormînt din dealurile împădurite, printre care curg apele rîurilor pe malurile cărora se născuse. Dar această legendă s-a păstrat vie în poezia populară a neamului său, iar numele lui, împreună cu cel al lui Alexandru cel Mare, este cunoscut de toți oamenii simpli din Asia, care dovedesc astfel că au mai multă putere de judecată decît istoricii.

NOTE EXPLICATIVE

La pag. 20 (1) Imperiul bizantin importa mătase din China prin intermediul Persiei, care specula aceasta. În vremea lui Justinian fiind imperiul în război cu Perșii, împăratul duce tratative cu Turcii pentru a asigura importul mătăsii prin intermediul acestora.

La pag. 24 (2) Henri Cordier sinolog francez din a doua jumătate a secolului trecut.

La pag. 25 (3) Poveste originară din Picardia, din primul pătrar al secolului al XIII-lea în care se narează uneori cu ironie dragostea naivă a tînărului Aucassin cu captiva sarazină Nicoletta.

La pag. 28 (4) Nestorianism, eresie a patriarhului Nestor din Constantinopol, care a păstorit între anii 428—431. Călugări nestorieni din Siria au răspîndit eresia și în lumea mongolă. La începutul secolului al 7-lea li s-a permis construirea unei biserici.

La pag. 28 (5) *Manicheism*, religie a lui *Mani*, *creată în secolul* al III-lea, care s-a răspîndit și în China prin influența Perșilor. Manicheenii au zidit în China, la 584, primul lor templu.

La pag. 107 (6) Taoist, adept al învățăturii mistico-budiste inițiată de filozoful chinez Lao-tze în sec. VI în. e. n.

La pag. 114 (7) Gandira e numele indian al cîmpiei de la granița de N.W. a Indiei. Ea a fost cucerită de la Perși de către Alexandru Macedon și pînă în sec. I a e.n. au existat acolo mici principate conduse de monarhi greci. Între secolele 2 în. e. n. și secolul al 5-lea al erei noastre s-a dezvoltat aici o artă greco-budistă.

La pag. 126 (8) In R.S.S. Cazahă.

La pag. 127 (9) Arheologi germani care au făcut importante descoperiri la nordul bazinului râului Tarim.

La pag. 194 (10) Joinville (Jean de), istoric francez din secolul al XIII-lea (1224—1317).

La pag. 194 (11) Chaucer, (Geoffrey), poet englez din secolul al XIV-lea.

La pag. 200 (12) Ibn Batuta (1304—1378) vestit călător și geograf arab care a străbătut Asia de apus, Rusia, Persia, India, China, Spania, Nord-estul Africei și Sudanul. El a lăsat însemnările acestor călătorii.

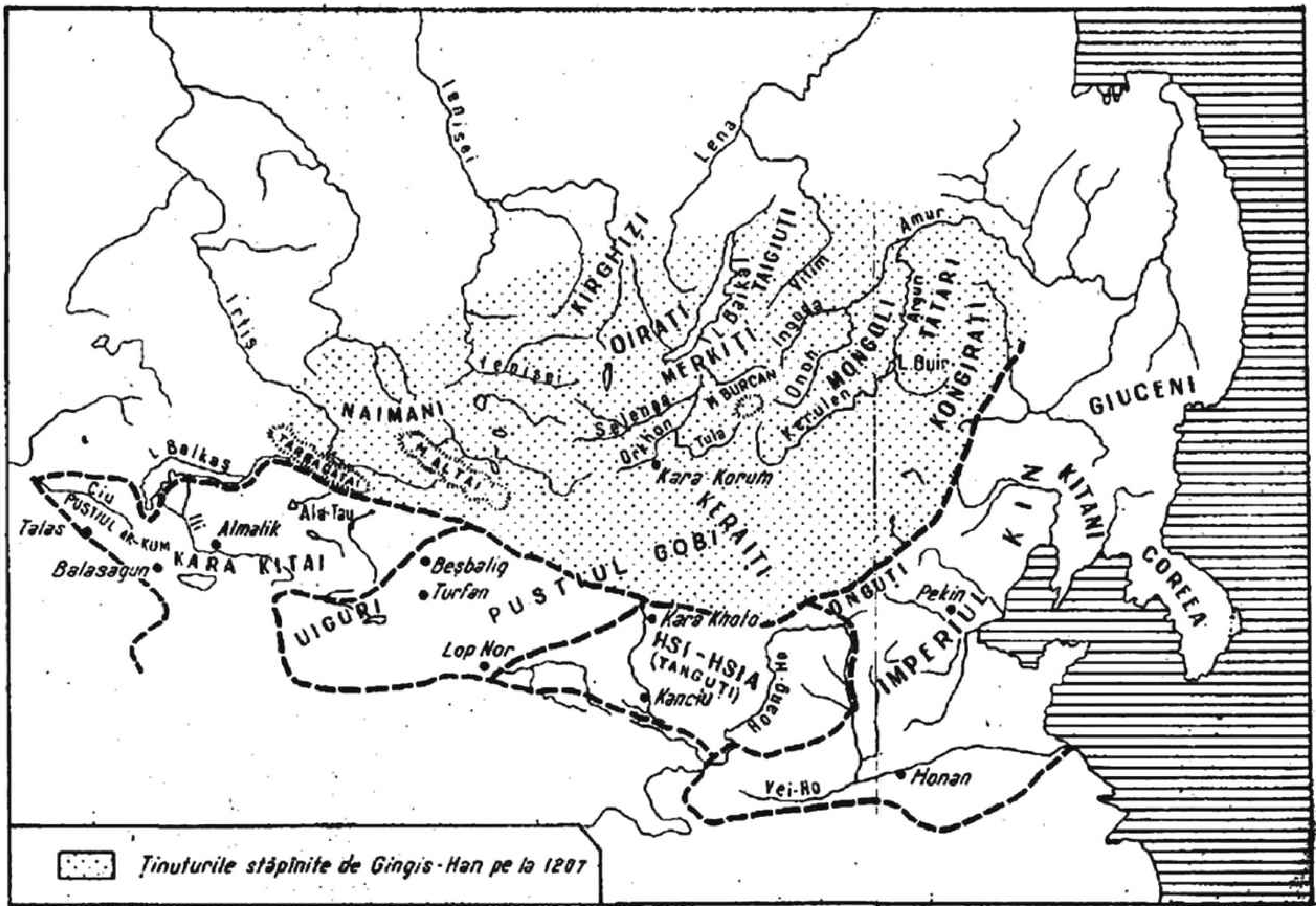
CUPRINS

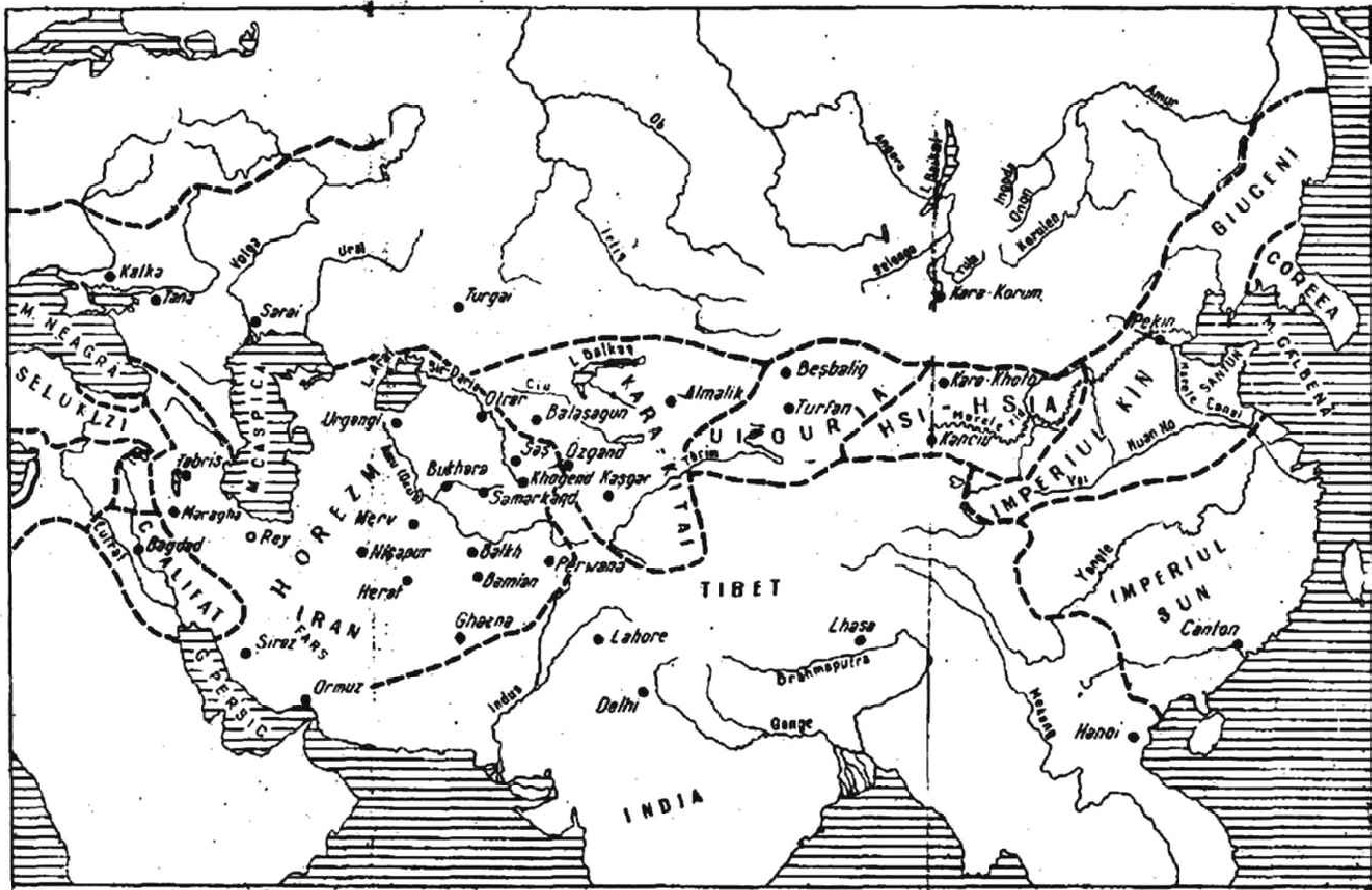
Partea a patra

DRUMUL SPRE APUS

Partea a cincea

CUCERIREA APUSULUI

Ienisei
Lena
Irtiș
KIRGHIZI
TAIGIUȚI
OIRAȚI
MERKIȚI
L. Baikal
Vitim
Ingoda
Amur
Argun
TĂTARI
MONGOLI
Onon
L. Buir
KONGIRAȚI
Ienisei
Selenga
M. BURCAN
Kerulen
NAIMANI
Orkhon
Tula
Kara Korum
KERAIȚI
L. Balkaș
TARBAGATAI
M. ALTAI
Ciu
PUSTIUL AK-KUM
Ili
Almalik
Ala-Tau
Talas
Balasagun
KARA KITAI
Beșbalîq
Turfan
PUSTIUL GOBI
UIGURI
Lop Nor
Kara Khoto
HSI-HSIA
(TANGUȚI)
Kanciu
Hoang-Ho
ONGUȚI
Pekin
IMPERIUL KIN
KITANI
GIUCENI
COREEA
Vei-Ho
Honan
Ținuturile stăpînite de Gingis-Han pe la 1207

Aria expedițiilor lui Gingis-Han